

**Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze**  
**Oddział Miejski w Skarżysku-Kamiennej**  
Klub Turystyki Wszelakiej „BaBa...”

# **INFORMATOR**

# **KRAJOZNAWCZY**

**59. Ogólnopolski Wysokokwalifikowany**  
**Rajd Pieszy PTTK**  
**im. gen. Mikołaja Wisznickiego**  
**„ŚWIĘTOKRZYSKIE 2018”**



**Skarżysko-Kamienna 7-21 lipca 2018**  
Opracowanie: Grzegorz Kowalski

# KALENDARIUM OWRP

I	1960	Wyżyna Krakowsko-Częstochowska	Złoty Potok
II	1961	Roztocze	Zwierzyniec
III	1962	Mazury Garbate	Węgorzewo
IV	1963	Pojezierze Suwalsko-Augustowskie	Suwałki
V	1964	Ziemia Lubelska	Zemborzyce
VI	1965	Dolny Śląsk	Jezioro Witka
VII	1966	Kaszuby	Sopot
VIII	1967	Ziemia Łódzka	Działoszyn
IX	1968	Pogórze Dynowskie	Dynów
X	1969	Wyżyna Ińska	Szadzko
XI	1970	Pojezierze Trzcianeckie	Krzyż
XII	1971	Kurpie	Nowogród
XIII	1972	Bory Dolnośląskie	Bolesławiec
XIV	1973	Wysoczyzna Elbląska	Kadyny
XV	1974	Roztocze	Zamość
XVI	1975	Nizina Szczecińska	Moryń
XVII	1976	Południowe Mazowsze	Szydłowiec
XVIII	1977	Nizina Śląska	Rokitki
XIX	1978	Ziemia Opolska	Otmuchów
XX	1979	Ziemia Chełmska i Podlasie	Chełm
XXI	1980	Warmia i Mazury	Olsztyn
XXII	1981	Jura Krakowsko-Wieluńska	Olsztyn
XXIII	1982	Mazury	Augustów
XXIV	1983	Ziemia Chełmińska	Toruń
XXV	1984	Wielkopolska	Bucharzewo
XXVI	1985	Ziemia Elbląska	Elbląg
XXVII	1986	Ziemia Lubelska	Dęblin
<b>XXVIII</b>	<b>1987</b>	<b>Góry Świętokrzyskie</b>	<b>Skarżysko-Kamienna</b>
XXIX	1988	Ziemia Białostocka	Białystok
XXX	1989	Ziemia Lubuska	Kostrzyn
XXXI	1990	Ziemia Radomska	Topornia k. Przysuchy
XXXII	1991	Ziemia Toruńska	Toruń
XXXIII	1992	Pomorze	Dąbki
XXXIV	1993	Górny Śląsk	Świerklaniec
XXXV	1994	Środkowe Nadodrze	Zielona Góra
XXXVI	1995	Ziemia Lubelska	Lublin
XXXVII	1996	Ziemia Suwalska	Augustów
XXXVIII	1997	Ziemia Toruńska	Toruń
XXXIX	1998	Ziemia Gdańska	Gdańsk
XL	1999	Podlasie	Supraśl
XLI	2000	Ziemia Radomska	Warka
XLII	2001	Jura Krakowsko-Wieluńska	Łazy
XLIII	2002	Warmia i Mazury	Miłomłyn
XLIV	2003	Wielkopolska	Szamotuły
<b>XLV</b>	<b>2004</b>	<b>Świętokrzyskie</b>	<b>Ostrowiec Św.</b>
XLVI	2005	Mazowsze Północne	Plock
XLVII	2006	Opolszczyzna	Głucholazy
XLVIII	2007	Podbeskidzie	Bielsko-Biała
XLIX	2008	Powiśle	Elbląg
L	2009	Jura	Zawiercie
LI	2010	Grunwald	Olsztyn
LII	2011	Bory Tucholskie	Chełmno
LIII	2012	Puszcza Notecka	Lubasz
<b>LIV</b>	<b>2013</b>	<b>Świętokrzyskie</b>	<b>Ostrowiec Św.</b>
LV	2014	Pomorskie	Lębork
LVI	2015	Mazowsze	Siedlce
LVII	2016	Roztocze	Zamość
LVIII	2017	Ziemia Łódzka	Zgierz
<b>LIX</b>	<b>2018</b>	<b>Świętokrzyskie</b>	<b>Skarżysko-Kamienna</b>

## TRASY RAJDU

### TRASA NR 1 - 237 km

**Kierownik Trasy** Monika Kowalska – PTP 8452  
**Z-ca Kierownika** Elżbieta Łukomska – PTP nr 11032  
**Obsługa Trasy** Katarzyna Łukomska – PTP nr 11033  
Wiesław Łukomski

Dzień	Data	Trasa	Km
1	07.07.2018 Sobota	Dojazd do Buska-Zdrój (nocleg wstępny)	
2	08.07.2018 Niedziela	Busko-Zdrój – Owczary Małe – Szczaworyż – Żerniki Górne – Busko-Zdrój	18
3	09.07.2018 Poniedziałek	Busko-Zdrój – Chotelek – Skorocice – Chotel Czerwony – Wiślica	23
4	10.07.2018 Wtorek	Wiślica – Jurków – Żłota – Chroberz	16
5	11.07.2018 Środa	Chroberz – Młodzawy Małe – Gacki	18
6	12.07.2018 Czwartek	Gacki – Grochowiska – Pińczów	18
7	13.07.2018 Piątek	Pińczów – Góry Pińczowskie – Rez. Skowronno - Kije	15
8	14.07.2018 Sobota	Kije – Korytnica – Chomentów – Chałupki – Dębska Wola	22
9	15.07.2018 Niedziela	Dębska Wola – Morawica – Rez. Radomice – Borków	18
10	16.07.2018 Poniedziałek	Borków – Daleszyce – Napęków – Bieliny – Huta Stara	27
11	17.07.2018 Wtorek	Huta Stara – Huta Szklana – Święty Krzyż – Huta Stara	10
12	18.07.2018 Środa	Huta Stara – Kakonin – Łysica – Święta Katarzyna – Bodzentyn	20
13	19.07.2018 Czwartek	Bodzentyn – Siekierno – Kamień Michniowski – Michniów – Suchedniów	22
14	20.07.2018 Piątek	Suchedniów – Rejów – Skarżysko-Kamienna	10
15	21.07.2018 Sobota	Zwiedzanie Skarżyska – Zakończenie	

### TRASA NR 2 – 247 km

**Kierownik Trasy** Ewa Krajewska – PTP nr 11031  
**Z-ca Kierownika** Edmund Białek  
**Obsługa Trasy** Janusz Krajewski PTP nr 11030  
Maria Piotrowska

Dzień	Data	Trasa	Km
1	07.07.2018 Sobota	Dojazd do Staszowa – Golejów (nocleg wstępny)	
2	08.07.2018 Niedziela	Staszów – Kurozwęki – Golejów	20

3	09.07.2018 Poniedziałek	Golejów Rytwiany – Pustelnia Złotego Lasu – Sichów Duży	16
4	10.07.2018 Wtorek	Sichów Duży – Oleśnica – Stopnica	17
5	11.07.2018 Środa	Stopnica – Prusy – Szczaworyż – Skotniki Małe – Busko-Zdrój – Szaniec	28
6	12.07.2018 Czwartek	Szaniec – Grochowiska – Gacki	18
7	13.07.2018 Piątek	Gacki – Pasturka – Pińczów	18
8	14.07.2018 Sobota	Pińczów – Góry Pińczowskie – Rez. Skowronno – Kije	15
9	15.07.2018 Niedziela	Kije – Korytnica – Chomentów – Chałupki – Dębska Wola	22
10	16.07.2018 Poniedziałek	Dębska Wola – Nida – Kowala – Sitkówka Nowiny	20
11	17.07.2018 Wtorek	Sitkówka Nowiny – Słowik – Biesak – Wietrznia – Cedzyna – Ameliówka	24
12	18.07.2018 Środa	Ameliówka – Ciekoty – Święta Katarzyna – Bodzentyn	17
13	19.07.2018 Czwartek	Bodzentyn – Siekierno – Kamień Michniowski – Michniów – Suchedniów	22
14	20.07.2018 Piątek	Suchedniów – Rejów – Skarżysko-Kamienna	10
15	21.07.2018 Sobota	Zwiedzanie Skarżyska – Zakończenie	

<b>Komandor</b>	Grzegorz Kowalski	PTP nr 8305
<b>Kierownictwo tras:</b>		
<b>Trasa nr 1</b>	Monika Kowalska	PTP nr 8452
	Elżbieta Łukomska	PTP nr 11032
	Katarzyna Łukomska	PTP nr 11033
	Wiesław Łukomski	
<b>Trasa nr 2</b>	Ewa Krajewska	PTP nr 11031
	Edmund Białek	
	Janusz Krajewski	PTP nr 11030
	Maria Piotrowska	
<b>Kierownictwo mety</b>	Jan Włodarczyk	PTP nr 5275
<b>Obsługa mety</b>	Grzegorz Białek	
	Anna Białek	
	Izabela Włodarczyk	
<b>Obsługa strony WWW</b>	Monika Kowalska	
	Grzegorz Kowalski	
<b>Projekt znaczka</b>	Grzegorz Kowalski	

**Góry Świętokrzyskie** (342.34) – łańcuch górski w południowo-wschodniej Polsce, w centralnej części Wyżyny Kieleckiej. Najwyższym szczytem jest Łysica (612 m n.p.m.) w paśmie Łysogór. Nazwa gór pochodzi od relikwii Krzyża Świętego przechowywanych w klasztorze na Łysej Górze. Góry Świętokrzyskie, obok Sudetów, są jednym z najstarszych łańcuchów górskich w Europie. Kilukrotnie ulegały wypiętrzaniu, niszczeniu i zalewaniu przez morza. Zostały wypiętrzone 500 mln lat temu w kambrze, później w czasie kaledońskich ruchów górotwórczych na granicy syluru i dewonu. Następnie odmłodziła je orogeneza hercyńska (dolny karbon) i ponownie orogeneza alpejska. Charakterystyczne dla krajobrazu najwyższych partii Gór Świętokrzyskich są strome stoki, głęboko wcięte doliny, skałki ostańcowe i gołoborza. Porośnięte są lasami jodłowymi (Puszcza Jodłowa) i bukowymi. Na ich terenie utworzono Świętokrzyski Park Narodowy. Gospodarczym i turystycznym centrum regionu są Kielce. Do ważniejszych ośrodków turystycznych należą Święta Katarzyna i Nowa Słupia. Budowa geologiczna Gór Świętokrzyskich jest bardzo zróżnicowana. Ich trzon, w skład którego wchodzi Łysogóry, zbudowany jest z kwarcytowych piaszczyców prekambryjskich, podobnie jak dno Doliny Chęcińskiej oraz południowe pasmo wzniesień ciągnące się od Pasma Zgórskiego po Wygiełzowskie. Zbocza pokryte są gołoborzami powstałymi w czwartorzędzie (plejstocenie) w wyniku wietrzenia fizycznego. Z ordowiku oraz syluru pochodzą osady (łupki szarogłazowe dla syluru), z których zbudowane jest m.in. dno Doliny Wilkowskiej. Pasma Chęcińskie i Zelejowskie znajdujące się w okolicach Chęcin zbudowane są z osadów dewońskich. Z tego okresu pochodzą również dolomitowe otoczaki spojone kalcytowym matriksem, z których zbudowane są cechsztyńskie zlepieńce Zygmuntofskie z permu wydobywane w kamieniołomach na Czerwonej Górze w Paśmie Bolechowickim oraz efektowne odsłonięcie wapieni w wyrobisku skalnym na Kadzielni. Karbon reprezentowany jest przez łupki krzemionkowe, których wychodnie można znaleźć w polu przy zachodniej ścianie kamieniołomu Kowala, w kamieniołomie Ostrówka – w pobliżu Gałęzic. Z osadów jurajskich zbudowane są Grzywy Korzeczkowskie oraz Grząby Bolmińskie. Utwory kredowe spotykane są w zasadzie tylko na obrzeżach Gór Świętokrzyskich. Z okresu trzeciorzędu i czwartorzędu pochodzą utwory powstałe w wyniku erozji masywu Gór Świętokrzyskich, a także nawiany less. Teren Gór Świętokrzyskich jest działem wodnym dopływów Wisły. Największy obszar zajmują zlewnie: Kamiennej na północy i Nidy na południu. Część obszaru Gór odwadniana jest ponadto przez Opatówkę, Koprzywanę, Czarną Staszowską oraz Czarną Konecką (dopływ Pilicy). Sieć wodna jest niezależna od przebiegu pasm oraz budowy geologicznej. Tylko Pasma Jeleniowskie stanowi dział wód między dorzecziami Kamiennej i Nidy. Główny węzeł hydrograficzny ulokowany jest na północ od Pasma Klonowskiego. W skład Gór Świętokrzyskich wchodzi kilkanaście równoległych pasm, ciągnących się z zachodu na wschód. Główną oś stanowi ciąg pasm o długości około 70 km, rozpoczynający się w okolicach Dobrzeszowa na zachodzie. W jego skład wchodzi od zachodu: Pasma Dobrzeszowskie, Pasma Oblęgorskie, Wzgórze Tumińskie, Pasma Masłowskie, Łysogóry oraz Pasma Jeleniowskie, które kończy się w okolicach Opatowa. Ciąg ten pocięty jest przełomami rzek: Łosośnej, Bobrzy, Lubrzanki i Słupianki. Na południe od Łysogór znajduje się niewielkie Pasma Bielińskie. Na południe od pasma głównego, oddzielony od niego Padołem Kielecko-Łagowskim, położony jest ciąg, w skład którego wchodzi pasma: Zgórskie, Posłowickie, Dymińskie, Daleszyckie, Cisowskie, Brzechowskie, Orłowińskie i Wygiełzowskie. Na północ od Pasma Wygiełzowskiego znajduje się Pasma Iwaniskie. Na południe od Pasma Orłowińskiego położone jest Pasma Ociesęckie. Na południowy zachód od Pasma Dymińskiego rozciągają się pasma Zelejowskie i Chęcińskie, rozdzielone Doliną Chęcińską. Na zachód od Chęcin położone są dwa niewielkie pasma: Grzywy Korzeczkowskie i Grząby Bolmińskie. Na północny wschód od Chęcin znajduje się natomiast Pasma Bolechowickie. Na północ od pasma głównego rozciąga się Pasma Klonowskie, Pasma Bostowskie oraz Pasma Pokrzywiańskie a dalej na północ położone jest Pasma Sieradowickie. Na terenie Kielc oraz w ich okolicach znajdują się: Pasma Kadzielniańskie oraz Wzgórze Szydłowskie.

**Ponidzie** – region położony w województwie świętokrzyskim w większości w środkowej części Niecki Nidziańskiej, która oddziela dwa makroregiony geograficzne Polski – Wyżynę Kielecko-Sandomierską oraz Wyżynę Krakowsko-Częstochowskiej. Niecka Nidziańska to obszerne zapadli-sko tektoniczne, w którym wysokości bezwzględne sięgają od 150 do 415 m n.p.m., co sprawia, iż ma ono charakter wyżyny. Osią Ponidzia jest Nida. Jej rozległa dolina ograniczona jest z obu stron pasmem garbów i płaskowyżów, ciągnących się równoległe do brzegu rzeki. Lessowe wzgórza Garbu Wodzisławskiego oraz Garb Pińczowski ujmują ramami dolny bieg Nidy. Dolinę Środkowej Nidy ograniczają: próg Płaskowyżu Szanieckiego oraz łagodne wzgórza Płaskowyżu Jędrzejowskiego. Ponidzie jest regionem rolniczym o tradycjach sięgających tysiące lat wstecz. Położone w połowie drogi pomiędzy Krakowem i Sandomierzem Ponidzie swój złoty okres miało w średniowieczu. Tu wybudowano zamki królewskie, tu często rezydowali władcy i dwór, tu odbywały się wiece i zjazdy rycerskie, tu dochodziło do doniosłych wydarzeń rangi państwowej. Występują tu wzniesienia z okresu miocenu, zbudowane głównie ze skał gipsowych. W południowej części regionu dominuje krajobraz nizinny. Na terenie Ponidzia umiejscowione są trzy parki krajobrazowe: Nadnidziański, Szaniecki i Kozubowski. W rezerwach przyrody Przęślin, Skorocice, Krzyżanowice, Skotniki Górne, Winiary Zagojskie, Góry Wschodnie, Grabowiec i Skowronno występują relikty roślinności stepowej. Spotykane są tu często podmokłe łąki, torfowiska i stawy rybne. W Rezerwacie przyrody Owczary rosną jedyne na terenie Niecki Nidziańskiej słonorośla. Latem, na polach opodal Winiar Dolnych, można poczuć się jak w Prowansji a to za sprawą uprawianej tu od lat lawendy. Jedną z atrakcji turystycznych regionu jest kolej wąskotorowa "*Ciuchcia Express Ponidzie*", która łączy Pińczów z Jędrzejowem. Współcześnie, do ważniejszych ośrodków regionu należą: Pińczów, Jędrzejów i Busko-Zdrój. Roślinnym symbolem Ponidzia jest miłek wiosenny, za architektoniczny uznaje się kolegiatę wiślicką. W XVI w. Ponidzie było terenem działalności arian z największą ilością zborów w Polsce. Cała kraina pokryta była siecią szkół, zborów i bibliotek braci polskich. Z Ponidziem związani byli następujący reformatorzy: Andrzej Lubieniecki, Krzysztof Lubieniecki, Jan Łaski, Hieronim Moskorzewski, Grzegorz Orsatius, Samuel Przyppkowski, Marcin Ruar, Jan Sienieński, Faust Socyn, Jan Stoiński i Piotr Statorius Strojeński. Działacze głoszący zasady równości społecznej i pacyfizmu, rozwijający kulturę narodową i oświatę oraz walczący z wyzyskiem feudalnym i złem tkwiącym w kościele. Przez wiele lat mieszkał tu Jan Chryzostom Pasek. Na Ponidziu mieszkał także Hugo Kołłątaj uczeń szkoły średniej w Pińczowie a następnie proboszcz parafii w Krzyżanowicach i Pińczowie. Z Ponidziem związane jest ponadto życie i twórczość Adolfa Dygasińskiego i Wojciecha Belona, którego piosenka "Nuta z Ponidzia", wykonywana przez zespół Wolna Grupa Bukowina uznawana jest za nieformalny hymn tej krainy.

**Belnianka, Bełnianka, Makoszanka**, rzeka, źródłowy ciek Czarnej Nidy o długości 31,5 km (do połączenia z Lubrzanką) i powierzchni dorzecza 279 km<sup>2</sup>. Rzeka powstaje z połączenia potoków źródłowych spływających z południowych stoków Łysogór i Pasma Orłowińskiego, płynie między Pasmem Daleszyckim i Pasmem Cisowskim, a poniżej Daleszyc łączy się z Lubrzanką, tworząc z nią Czarną Nidę. Dopływ: Nidzianka, Trupień, Pierzchnianka, Hutka, Belnianka spod Łysicy, Dajlonka, Kakonianka, Stokowa.

**Bieliny** – wieś w powiecie kieleckim, siedziba gminy Bieliny. Nazwa Bieliny obowiązuje od 1 stycznia 2003 roku, zastępując nazwy miejscowości Bieliny Poduchowne i Bieliny Kapitulne. Nazwy Bieliny Poduchowne i Bieliny Kapitulne pozostały jako nazwy sołectw i nieoficjalne nazwy części wsi. Przez wieś przechodzi niebieski szlak z Wału Małacentowskiego do Kapliczki świętego Mikołaja. Pierwsze udokumentowane. Mieszkańcy Bielin brali czynny udział w polskich zrywach niepodległościowych XIX w. W 1844 tutejsi chłopcy spiskowali w Krajinie wraz z ks. Piotrem Ściegiennym. 27 lutego 1913 w Bielinach urodził się Kazimierz Sabbat – polski działacz emigra-

cyjny, premier i Prezydent RP na Uchodźstwie. Z miejscowością są związani także: Józef Ozga-Michałski – poeta i prozaik, działacz ludowy, poseł i wicemarszałek Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, wiceprzewodniczący Rady Państwa, Tomasz Brożyna – polski kolarz szosowy. Podczas II wojny światowej Bieliny stanowiły ośrodek ruchu oporu. 11 listopada 1939 powstała komórka Służby Zwycięstwu Polski. Jej komendantem został Jan Sobkiewicz. 4 sierpnia 1944 r. partyzancki oddział AK „Barabasza” dokonał we wsi zbrojnego ataku na posterunek żandarmerii hitlerowskiej. W odwecie za liczne akcje partyzanckie hitlerowcy zamordowali bądź wysłali do obozów zagłady kilkudziesięciu mieszkańców. We wsi znajduje się pomnik upamiętniający te wydarzenia

- Kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP, wczesnobarokowy o klasycystycznej fasadzie, wybudowany w 1637, rozbudowany od zachodu w 1838. W ołtarzu głównym (z XIX wieku) znajduje się obraz na desce Świętej Rodziny z poł. XVII wieku oraz dwa ołtarze boczne późnobarokowe z 2. połowy XVIII wieku: w lewym ołtarzu znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1. połowy XVIII w., w prawym, obraz krzyżowania z XVII wieku. Obok kościoła położony jest zabytkowy cmentarz.
- Mieszkańcy Gminy Bieliny – truskawkowego zagłębia regionu świętokrzyskiego – zapraszają w każdą pierwszą niedzielę czerwca na święto tego smakowitego płonu i tradycyjny festyn rodzinny "Dzień Świętokrzyskiej Truskawki". Dzień Truskawki to możliwość zasmakowania tego owocu u progu sezonu truskawkowego, zabawa przy różnych stylach muzyki, spotkanie z tradycją i duchem Gór Świętokrzyskich. Część artystyczną zakończy dyskoteka pod gwiazdami. Odbyna się ono od 1998 roku.

*"Bieliny, Bieliny, ładno wieś  
zeby nie truskawki nie bełoby co jeść  
Bieliny, Bieliny ładno okolica  
zeby nie stodoły bełaby stolica"*

**Biesak - Białogon** – rezerwat przyrody nieożywionej położony w granicach miasta Kielce. Rezerwat częściowy, pow. 13,08 ha, utworzony w 1981 roku. Cel ochrony: "Zachowanie i ochrona wychodni skał ordowickich i kambryjskich". Biesak-Białogon jest najmniejszym kieleckim rezerwatem geologicznym znajdującym się w południowo-zachodniej części miasta, u podnóża Kamiennej Góry. Otoczony jest rozległym parkiem leśnym potocznie zwanym "stadionem" (od znajdującego się tu przed wojną toru wyścigów konnych). W rezerwacie znajdują się odsłonięte piaskowce i mułowce dolnego kambru, a także niewielkie jezioro powstałe w wyniku zalania wodą dawnego kamieniołomu. Rezerwat jest punktem początkowym zielonego szlaku spacerowego prowadzącego do Słowika.

**Bobrza**, w górnym biegu **Bobrzyca**, w dolnym biegu **Trupieniec** – rzeka, prawy (najdłuższy) dopływ Czarnej Nidy o długości 48,9 km i powierzchni dorzecza 379 km<sup>2</sup>. Rzeka wypływa ze źródeł w lasach na wschód od Zagnańska, tworzy przełom przez Pasma Oblęgorskie (koło wsi Bobrza) oraz między Pasmem Zgórskim i Pasmem Postowickim (w Słowiku na południowo-zachodnich obrzeżach Kielc), a do Czarnej Nidy uchodzi koło wsi Wolica, na Pogórzu Szydłowskim. Główne dopływy: Sufraganiec, Silnica, Ciemnica.

**Bodzentyn** – miasto w powiecie kieleckim, siedziba gminy miejsko-wiejskiej Bodzentyn. Prawa miejskie w latach 1355–1870 i ponownie od 1994. Miasto rządowe Królestwa Kongresowego, położone było w 1827 roku w powiecie szydłowieckim, obwodzie opoczyńskim województwa sandomierskiego. Jest ośrodkiem usługowym i krajoznawczym. Położony w Górach Świętokrzyskich, u stóp Pasma Klonowskiego, nad Psarką. Znajduje się tu siedziba dyrekcji Świętokrzyskiego Parku Narodowego. Bodzentyn powstał w 1355 na gruntach Tarczka, który w XII i XIII w.

był ośrodkiem posiadłości biskupich. Przywilej na założenie miasta na prawie magdeburgskim biskup Bodzanta otrzymał od króla Kazimierza Wielkiego. Miasto stało się ośrodkiem klucza majątkowego biskupów krakowskich. W 1450 Zbigniew Oleśnicki ufundował w mieście gotycką kolegiatę. W drugiej połowie XVI wieku zamek w Bodzentynie został przebudowany na pałacową rezydencję. W tym samym czasie powstał drugi rynek. W XVIII i XIX w. Bodzentyń stał się lokalnym ośrodkiem przemysłowym. Działały tutaj kuźnice, a także fabryka luster i porcelany. W 1833 urodził się tu malarz Józef Szermentowski. Okupanci niemieccy utworzyli w miejscowości getto dla Żydów z Bodzentyń, Łodzi, Kielc i Płocka, które liczyło ogółem ok. 3 tys. osób.

- Kościół parafialny Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława Biskupa – gotycki ufundował przez biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego w latach 1440–1452. Jest to budowla trójnawowa typu bazylikowego, wzorowany na rozwiązaniach architektonicznych występujących w krakowskich kościołach bazylikowych. W latach 1670–1674 przebudowano fasadę Zachodnią, dobudowano kruchtę, ujętą lizenami i zwieńczoną trójkątnym frontonem, z kolumnowym barokowym portalem. W zwieńczeniu portalu w znajdujących się po obu stronach niszach umieszczono późnobarokowe rzeźby świętych z 2 poł. XVIII wieku. Pilastrowy szczyt zwieńczony trójkątnym przyczółkiem, w którym umieszczono kartusz z herbem kapituły, a poniżej kartusz z herbem Łąbedź bpa Andrzeja Trzebickiego, na frontonie rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem i po bokach kamienne wazony. Ołtarz główny z katedry na Wawelu, wykonany w latach 1545–1546. Wykonanie retabulum przypisać należy Giovanniemu Cini ze Sieny. Obraz z ołtarza namalowany został w Wenecji pomiędzy 1546 a 1547 rokiem przez Piotra Włocha. Tryptyk bodzentyński z 1508 r. – gotycki tryptyk wykonany przez krakowski warsztat Marcina Czarnego. Ufundowany przez biskupa Jana Konarskiego. Składa się z dwóch części: prostokątnej tablicy środkowej ze sceną Zaśnięcia i Wniebowzięcia Matki Boskiej i predelli w kształcie zbliżonym do trapezu z tzw. Wielką Rodziną Marii. Skrzydła boczne są zniszczone i zdekompletowane. Awers prawego skrzydła przedstawia Zwiastowanie i Narodzenie. Awers lewego: Nawiedzenie i Hołd Trzech Króli. Rewersy: legenda o św. Stanisławie: Wskreszenie Piotrowicza, Zabójstwo, Rozsiekanie zwłok świętego i Pogrzeb. Tablica środkowa Scena Zaśnięcia ikonograficznie nawiązuje do XV-wiecznych tradycji malarstwa polskiego. Ale Ołtarz Mariacki Stwosza nie musiał być główną inspiracją.
- Zamek gotycki W II poł. XIV w. z inicjatywy biskupa krakowskiego Floriana z Mokrska herbu Jelita postawiono na wzgórzu murowany budynek z czworoboczną wieżą w północno-zachodnim narożniku. Całość otoczono fosą i połączono z murami miejskimi Bodzentyń. Przebudowany w 1572 roku - nabrał cech stylu renesansowego. Zbudowano wtedy wykusz na kaplicę zamkową, krużganki oraz domy dla gości i służby. Ostatnia znacząca przebudowa zamku miała miejsce w latach 1657–1691. Budowla uzyskała wówczas formę barokową, o planie w kształcie zbliżonym do podkowy. Obiekt zyskał wtedy charakter wygodnej rezydencji pałacowej, która nie posiadała już cech obronnych. W 1814 r. budowlę ostatecznie opuszczono. Zamek stał się głównie źródłem darmowego budulca dla okolicznej ludności co doprowadziło go do ruiny. Nie powrócił on nigdy do dawnej świetności. Obecnie mury zabezpieczono, jako trwałą ruinę.
- Kościół św. Ducha z XVII w. Murowana budowla powstała na miejscu drewnianej świątyni z XV w. Do jej południowej ściany przylegał budynek szpitala. Kościół uległ zniszczeniu w czasie pożarów w 1619 oraz w 1917. Na początku XXI w. został odbudowany i 23 maja 2010 odbyło się poświęcenie świątyni. Przy kościele rosną lipy – pomniki przyrody.
- Zespół miejskiej zabudowy drewnianej w tym: Zagroda Czernikiewiczów z 1809 – oddział Muzeum Wsi Kieleckiej ze zbiorami etnograficznymi. Układ architektoniczny, typowy dla



średniowiecznych miast, o regularnym planie z dwoma rynkami i pozostałościami dawnych obwarowań miejskich z XIV w.

- Cmentarz parafialny z symboliczną mogiłą powstańców styczniowych, ufundowaną w 1917 przez gminę oraz Koło Macierzy Szkolnej. Na cmentarzu znajduje się także zbiorowa mogiła i pomnik 39 osób rozstrzelanych w 1943.
- Cmentarz wojenny z I wojny światowej przy ul. Suchedniowskiej

**Bogucice Pierwsze** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. W 1783 r. Bogucice położone wówczas w powiecie wiślickim w województwie sandomierskim, były własnością starosty zagojskiego Feliksa Łubieńskiego. W czasie II wojny światowej 5 września 1939 r. w lesie obok Bogucic zakwaterował jeden z oddziałów wycofującej się armii „Kraków”. Była nim Krakowska Brygada Kawalerii. Pod koniec 1942 r. mieszkaniec Bogucic Bronisław Chojnowski zorganizował Oddział Specjalny Batalionów Chłopskich liczący około 35 ludzi.

- Kościół pw. Nawiedzenia NMP z 1630 ufundowany przez kanonika wiślickiego Tomasza Szawockiego. W prezbiterium zachowały się pozostałości gotyckiego kościoła z XIV w. Świątynia składa się z dwuprzęsłowej nawy o zbliżonym do kwadratu rzucie oraz węższego i niższego od niej, zamkniętego półkoliście prezbiterium. W barokowym ołtarzu głównym umieszczony jest obraz MB z Dzieciątkiem z pierwszej połowy XVIII w. Ołtarze boczne pochodzą z końca XVIII w. Cmentarz parafialny z ok. połowy XIX w.

**Borków** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Daleszyce. W Borkowie znajdują się unikatowe zakola rzeczne oraz stare sosnowe lasy. Borków jest jedną z ulubionych miejscowości wypoczynkowych mieszkańców Kielc i okolic.

**Brzezie** – wieś w położona w powiecie buskim, w gminie Wiślica na szlaku niebieskim z Pińczowa do Wiślicy. W miejscowości funkcjonował młyn wodny na rzece Maskalisie. Obecnie nieczynny, a drewniany budynek młyna zrujnowany. W XVIII stuleciu była tutaj kuźnia, karczma i młyn. Borków wchodził wówczas w skład dóbr Szczecno. W czasie II wojny światowej w pobliskich lasach stacjonowały oddziały partyzantki Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich. Po wojnie wieś zaczęła pełnić funkcję osady rekreacyjnej dla pobliskich Kielc, zwłaszcza od czasu kiedy w 1976 r. oddano do użytku zalew na rzece Belniance, a w latach 80. wybudowano ośrodek sportowy, który należał do Wojewódzkiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Kielcach.

**Busko-Zdrój** – miasto jest położone w południowej części województwa świętokrzyskiego. Leży w regionie zwanym od przepływającej przezeń rzeki Nidy Ponidziem, na Garbie Wójczańsko-Pińczowskim. Miasto uzdrowskie, stolica powiatu buskiego, siedziba gminy Busko-Zdrój. Znane już w XII w. jako *Bużsk*, w XIII w. *Busk*. Busko uzyskało lokację miejską w 1287 roku, zdegradowane w 1869 roku, powtórne nadanie praw miejskich w 1916 roku. Pierwszy dokument w którym wspomina się o solankach występujących w Busku to przywilej Bolesława Wstydliwego z 1252 r. Pierwsze badania nad wykorzystaniem wód do leczenia przeprowadził pińczowski lekarz Jan Winterfeld w 1808 r. Po przejściu Buska w dzierżawę w 1820 r. Feliks Rzewuski wybudował łaźienki zaprojektowane przez Henryka Marconiego. Uroczystość otwarcia uzdrowiska miała miejsce w 1836 r. Pierwszej pełnej analizy wody z ujęcia Rotunda, z próbki pobranej w sierpniu 1830 r., dokonał farmaceuta warszawski Ferdynand Werner. Wyniki badań opublikował w 1832 r. W Busku-Zdroju leczone są schorzenia: neurologiczne, układu krążenia, dermatologiczne, ortopedyczne dzieci i dorosłych, mózgowie porażenie dziecięce W mieście odbywają się stałe imprezy kulturalne: Buskie Spotkania z Folklorem (maj) , Jarmark Floriański (maj), Ogólnopolski Przegląd Piosenki im. Wojtka Belona „Szukam, szukania mi trzeba...” (maj/czerwiec), Międzynarodowy Festiwal Muzyczny im. Krystyny Jamroz (czerwiec/lipiec), Lato

z Chopinem (lipiec), Wojewódzki Przegląd Poezji i Pieśni Legionowej, Żołnierskiej i Partyzanckiej (listopad), Przegląd Plastyki „Ponidzie” (listopad).

- Układ urbanistyczny.
- Kościół św. Leonarda w Busku-Zdroju – drewniana świątynia cmentarna wybudowana w 1699. Jest to budowla o konstrukcji zrębowej, jednonawowa, z węższym, zamkniętym wielobocznie prezbiterium, niewielką zakrystią od północy i kruchtą od zachodu. Dach jest gontowy, nad nawą i prezbiterium wspólny, dwuspadowy. Ściany są szalowane. We wnętrzu zwraca uwagę belka tęczowa z zachowaną fragmentarycznie polichromią oraz grupą ukrzyżowania. Na stropie prezbiterium zachowały się fragmenty późnobarokowej polichromii.
- Zespół klasztorny norbertanów: kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP z lat 1592–1621, odbudowany w 1820 r., cmentarz kościelny, klasztor, obecnie plebania Parafii Niepokalanego Poczęcia NMP, z lat 1720–1730, odbudowany w 1830 r.
- Synagoga z 1929 r., zdewastowana przed hitlerowców w czasie II wojny światowej, zamieniona na pomieszczenia handlowe, ul. Partyzantów 6;
- Zespół uzdrowiskowy,
- Łazienki, ob. sanatorium „Marconi” z 1836 r., W pobliżu Sanatorium „Marconi” mieści się muszla koncertowa; alejka przed głównym wejściem do sanatorium to Promenada Gwiazd, na której swoje słoneczka mają jak do tej pory związani z festiwalem i muzyką poważną Krystyna Jamroz, Krzysztof Penderecki, Wiesław Ochman oraz Bogusław Kaczyński.
- Park zdrojowy z lat 1833–1835, Założony w XIX wieku przez ogrodnika Ignacego Hanusza. Park Zdrojowy został zaprojektowany przez Henryka Marconiego. Dzieli się na trzy części: Ogródzony ogród łaźniowski o pow. 16 ha z Sanatorium Marconi i fontanną w centrum. Aleja Mickiewicza, 850 metrowa promenada z dwoma rzędami drzew (głównie kasztanowców), łącząca ogród łaźniowski z rynkiem, skwer na placu zwycięstwa w rynku, o pow. 0,7 ha z fontanną w centrum.
- Kaplica pw. św. Anny w parku zdrojowym, z lat 1884–1886.

**Byczów** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Miejscowość rolnicza zdominowana przez uprawę ogórków, ziemniaków oraz tytoniu. Byczów rozciąga się na wzgórzu zwanym *Górką Byczowską*. Dawniej Byczów był folwarkiem należącym do margrabstwa pińczowskiego. Miejscowość opisywana była jako kolonia żydowska. Podczas II wojny światowej ukrywało się tu wielu Żydów.

- Pomnik bohaterów Republiki Pińczowskiej u podnóża Góry Byczowskiej.

**Cedzyna** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Górnó. Na pn.-wsch. od wsi na wydmie „Turek” znaleziono ślady pobytu człowieka z epoki kamienia. W pierwszej połowie XVII w. Szembekowie założyli nad Lubrzanką wielki piec hutniczy, przy którym utworzono sztuczny zbiornik wodny. Wytop żelaza prowadzono tu do roku 1778. W latach 30. XX w. przez wieś przebiegała trasa kolejki wąskotorowej z Kielc do Złotej Wody k. Łągowa. Cedzyna jest punktem początkowym niebieskiego szlaku im. E. Wołoszyna, prowadzącego do Wąchocka, czerwonego szlaku rowerowego prowadzącego do Nowej Słupi oraz czarnego szlaku rowerowego prowadzącego do Kielc. W pobliżu wsi znajduje się sztuczny zbiornik wodny „Cedzyna” utworzony w roku 1973 przez spiętrzenie wód Lubrzanki. Działa tu Mała Elektrownia Wodna Cedzyna z dwoma Turbinami o łącznej mocy około 74 KW.

**Ciekoty** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Masłów. Położona jest w Dolinie Wilkowskiej w Górach Świętokrzyskich. Znajduje się u stóp Pasma Masłowskiego, na północ od szczytu Radostowej. Przez Ciekoty przepływa rzeka Lubrzanka. Znajduje się tu zbiornik retencyjny

wykorzystywany do celów rekreacyjnych. Ciekoty są punktem początkowym niebieskiej ścieżki rowerowej prowadzącej do Woli Kopcowej oraz niebieskiej ścieżki rowerowej prowadzącej do Dąbrowy. Przez wieś przechodzi niebieski szlak im. E. Wołoszyna z Wąchocka do Cedzyny oraz czerwony szlak rowerowy z Cedzyny do Nowej Słupi. W miejscowości tej mieszkał w latach 1871–1883 Stefan Żeromski. Jego rodzice, Wincenty Żeromski i Józefa z Katerlów, wydzierżawili Ciekoty w 1869 r. Budynek dworu nie zachował się do czasów współczesnych (spłonął w 1901 r.) W jego miejscu w 2010 powstał ośrodek *Szklany Dom* na który składa się centrum edukacyjne i rekonstrukcja dworku szlacheckiego. W latach 70-tych XX wieku grunty te przeszły na własność Skarbu Państwa. W 2010 roku, przy wsparciu funduszy Unii Europejskiej utworzono w tym miejscu Centrum Edukacyjne, w skład którego wchodzi dwa obiekty:

- Dworek Stefana Żeromskiego - budynek stylizowany na dwór szlachecki z końca XIX wieku. Mieści wystawę stałą, poświęconą życiu i twórczości Stefana Żeromskiego, w ramach której prezentowane są m.in. portrety i zdjęcia pisarza oraz pamiątki po rodzinie, a także dawne meble i sprzęty. Część zbiorów stanowi depozyt Muzeum Narodowego w Kielcach oraz Muzeum Wsi Kieleckiej.
- Centrum Edukacyjne Szklany Dom - obiekt posiadający pomieszczenia, służące wystawom czasowym oraz działalności kulturalnej oraz oświatowej. Centrum organizuje m.in. zajęcia edukacyjne, związane z osobą Stefana Żeromskiego, imprezy turystyczne (rajdy), zajęcia taneczne oraz teatralne (Teatr Kapitałny). W obiekcie znajdują się również: sala widowiskowa, informacja turystyczna, wypożyczalnia rowerów oraz pokoje gościnne.

**Chałupki** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Morawica. Wioska słynie nie tylko w Polsce, lecz również w całej Europie z wielowiekowych tradycji garncarskich. Początki garncarstwa w Chałupkach przypadają na połowę XVI wieku. W roku 1935 w Chałupkach istniało aż 69 warsztatów garncarskich, zaś 40 lat później – już tylko 40 warsztatów. Umiejętności toczenia garnków przekazywano z pokolenia na pokolenie. Zazwyczaj całe rodziny zajmowały się tym niezwykle rzadkim rzemiosłem. Naczynia i figurki wyrabiane w Chałupkach cieszyły się dużym zainteresowaniem etnografów i muzealników. Do dziś charakteryzują się starannym wykończeniem, ciekawą i ładną ornamentyką, szczególnie naklejanymi wolutami. Aby uchronić od zapomnienia tak cenny dla kultury ludowej ośrodek podjęto decyzję o stworzeniu stałej wystawy ilustrującej tradycję tego regionu. Wystawa w muzeum obrazuje dzieje garncarstwa ludowego w Chałupkach, jednego z ciekawszych ośrodków garncarskich w Polsce. W drugiej części ośrodka znajduje się autentyczny, dwukomorowy piec garncarski (z zademonstrowanym sposobem ułożenia naczyń przygotowanych do wypału) oraz urządzenia i narzędzia niezbędne w procesie produkcji. Ośrodek Tradycji Garncarstwa w Chałupkach jest jedynym tego typu ośrodkiem w Polsce.

**Chmielowice** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Morawica. W 1783 r. wieś należąca wówczas do powiatu chęcińskiego w województwie sandomierskim była własnością starosty kisztyńskiego Michała Bajera. W 1864 r. na mocy dekretu cara Aleksandra II o uwłaszczeniu włościan wieś stała się własnością jej mieszkańców. Przed II wojną światową we wsi mieszkała rodzina Lenartowiczów, herbu Pobóg, do której należał między innymi dworek szlachecki, w którym po wojnie mieściła się szkoła podstawowa.

**Chotel Czerwony** – wieś w powiecie buskim, w gminie Wiślica na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego, w bezpośrednim sąsiedztwie rezerwatów przyrody Przęślin i Góry Wschodnie. Przez miejscowość przepływa rzeka Maskalis. W okolicy znajdują się wychodnie gipsu. U podnóża wzgórza kościelnego można zobaczyć kilkumetrowej wysokości kryształę tego minerału. Niektóre z nich zabliznaczone są w tzw. „jaskółczy ogon”. Wewnątrz wzgórza usytuo-

wany jest wykuty na długość około 20 metrów korytarz, zwany przez miejscową ludność „kuchnią proboszcza”. Przez wieś przechodzi niebieski szlak turystyczny z Pińczowa do Wiślicy.

- Kościół św. Bartłomieja w Chotlu Czerwonym – gotycki, ufundowany przez Jana Długosza, wzniesiony w latach 1440-1450. Został przebudowywany w XIX w. Jest to świątynia jednonawowa, której nawa ma plan zbliżony do kwadratu. Wewnątrz kościoła znajdują się cenne gotyckie rzeźby (m.in. krucyfiks z 1400 r.). Na gotyckiej tablicy erekcyjnej z 1450 r. umieszczono płaskorzeźbę przedstawiającą Matkę Boską z Dzieciątkiem, a także św. Stefana i św. Hieronima. Do nawy kościoła przylegają dwie kruchty, gotycka od południa, ze znajdującym się na jej zewnętrznej ścianie zegarem słonecznym i piętrowa, neogotycka od zachodu, dobudowana w 1850 r. Nawa i prezbiterium posiadają sklepienie sieciowe. Na sklepieniu nawy umieszczono herby Wieniawa (Jana Długosza) i Dębno (biskupa Zbigniewa Oleśnickiego), a na sklepieniu prezbiterium wizerunek Orła Polskiego. Za ołtarzem głównym kościoła znajduje się gotyckie sakramentarium z baldachimem zwieńczonym pinaklami.
- Figura św. Jana Nepomucena.

**Chotelek** – wieś w gminie Busko-Zdrój. Do 2006 r. wieś nosiła nazwę *Chotelek Zielony*. Wieś nazywana była dawniej *Chotlem Szlacheckim*. Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z XII wieku.

- Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Chotelku, z 1527 r., wzniesiony na planie prostokąta, bez zakrystii i prezbiterium, z zaznaczoną od wschodu trójboczną absydą. Dwuspadowy dach ze szczytem od strony zachodniej, kryty jest gontem. W środkowej części kalenicy mieści się ażurowa, kryta miedzianą blachą wieżyczka z sygnaturką. W środku możemy zobaczyć też kamienną gotycką kropielnicę i późnorenesansową ambonę. Strop belkowy z zachowaną renesansową polichromią z XVI wieku, przedstawiającą kasetony z rozetami. W ołtarzu z drugiej połowy XVII w. obraz przedstawiający św. Stanisława biskupa, patrona świątyni. Na zasuwie ołtarza – obraz przedstawiający Ukrzyżowanie z Matką Boską, św. Janem i klęczącą fundatorką kościoła, w stroju zakonnym, z herbem Siekierz i datą 1624 r.

**Chroberz** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Złota. Według tradycji nazwa miejscowości pochodzi od Bolesława Chrobrego, który wracając z wyprawy kijowskiej wznosił tu obronny zamek i założył parafię. W 1290 r. na zamku w Chobrzu przebywał król węgierski Andrzej. W Chobrzu zatrzymał się też król Kazimierz Wielki, który leczył się po wypadku, odniesionym w czasie polowania, w lasach przedborskich. W XIII-XIV wieku odbywały się tu wiece. Wieś była własnością kolejno rodów Tęczyńskich i Tarnowskich. W XVII w. należała do ordynacji pińczowskiej Myszkowskich. Gdy na początku XIX w., ostatni ordynaci, Wielopolscy, by spłacić długi, sprzedali Pińczów wraz z częścią dóbr ziemskich Ordynacji, głównym jej ośrodkiem stał się Chroberz. W okresie powstania styczniowego w pałacu Wielopolskich stacjonowały oddziały Mariana Langiewicza. 17 marca 1863 r. powstańcy stoczyli tu bitwę z Rosjanami. W latach I wojny światowej w dworze stacjonowało m.in. dowództwo 46 Dywizji Piechoty armii austro-węgierskiej.

- Kościół pw. Wniebowzięcia NMP, wybudowany w 1550 r. Ufundował go wojewoda Sandomierski Stanisław Tarnowski. Jest to budowla jednonawowa z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, do którego od strony północnej dobudowana jest zakrystia. Nad zakrystią znajduje się niewielki skarbiec. Do nawy od strony północnej przylega kaplica św. Jana Kantego wzniesiona w XVII w. W 1899 r., do nawy dobudowano kaplicę pw. Matki Boskiej Różańcowej. Sklepienie kościoła kolebkowe z lunetami. W nawie nałożono na nie żebra o układzie sieciowym, natomiast w prezbiterium o układzie krzyżowym. Na zwornikach umieszczone są płaskorzeźbione herby fundatorów. W nawie kościoła znajduje się nagrobek fundatora Stanisława Tarnowskiego przedstawiający „śpiącą” postać zmarłego. Obok kościoła usytuowana jest drewniana dzwonnica z dachem krytym gontem.

- Zespół pałacowo-parkowy Wielopolskich z lat 1857–1860 z późnoklasycystycznym pałacem oraz parkiem. Jego fundatorem był XIII ordynat pińczowski, hrabia Aleksander Wielopolski. Pałac wzniesiono wg projektu Henryka Marconiego. Był wykorzystywany m.in. jako biblioteka, w której właściciel przechowywał zbiór książek własnych, jak i księgozbiór przejęty po Konstantym Świdzińskim. Współcześnie obiekt zajmowany jest przez *Ośrodek Dziedzictwa Kulturowego Ponidzia*.
- Pozostałości zamku rycerskiego z XIV w. Zamek wzniesiony na miejscu grodu z XII w. był własnością kolejno Tęczyńskich i Tarnowskich; został zniszczony w XVI w. Zachowały się ślady murów na wzgórzu Zamczysko nad Nidą.
- Gorzelnia z końca XIX wieku postawiona na miejscu znacznie starszej - ogólny stan bardzo zły. Własność prywatna.
- Rzeźba św. Jana Nepomucena późnobarokowa (XVIII w).
- Rzeźba św. Barbary z 1747 roku.
- Rzeźba św. Floriana z 1767 r. (przy kościele).
- Rzeźba św. Mikołaja z 1772r.
- Figura ufundowana przez mieszkańców gromady Chroberz na pamiątkę panującej epidemii tyfusu. Odnowiona przez Zofię Wielopolską.

**Czarna Nida, Morawica** – rzeka w środkowej Polsce, lewy dopływ Nidy o długości 63,8 km i powierzchni dorzecza 1224 km<sup>2</sup>. Płyne przez Góry Świętokrzyskie i Pogórze Szydłowskie. Rzeka powstaje z połączenia cieków źródłowego Belnianki oraz Lubrzanki, koło wsi Marzysz. W pobliżu wsi Żerniki Czarna Nida łączy się z Białą Nidą, tworząc Nidę. Dopływy: Chodcza, Morawka, Bobrza. W 2011 roku na rzece ukończono budowę małej elektrowni wodnej zlokalizowanej w miejscowości Bieleckie Młyny. W elektrowni zastosowano turbinę Archimedesesa. Jest to trzecia z kolei elektrownia wodna na terenie Polski, gdzie zastosowano tego typu turbinę.

**Czarna Staszowska** (Czarna) – rzeka w południowo-wschodniej Polsce, lewobrzeżny dopływ górnej Wisły. Płyne przez teren województwa świętokrzyskiego, główna rzeka powiatu staszowskiego. Rzeka bierze początek ze strumieni górskich Gór Świętokrzyskich wypływających spod Góry Kamień, Góry Stołowej i Góry Włochy (na wysokości 302 – 408 m n.p.m.). Strumienie łączą się w okolicy Smykowa (na wysokości 250 m n.p.m.). Przy Połańcu (między Winnicą a Zawadą) wpada do Wisły. Na 34 kilometrze Czarnej zbudowany jest zbiornik retencyjny Chańcza. Dopływy: Łukawka, Łagowica, Wschodnia, Dęsta.

**Daleszyce** – w powiecie kieleckim, siedziba gminy wiejsko-miejskiej Daleszyce. Daleszyce niemal od początku swojego istnienia dzięki nadaniom książęcym należały do biskupów krakowskich. W 1569 r. za wstawiennictwem bp. Filipa Padniewskiego Daleszyce otrzymały prawa miejskie (przywilej ten, nadany przez Zygmunta Augusta, został odebrany w 1869 r., za udział mieszkańców w powstaniu styczniowym i przywrócony z początkiem 2007 r. W czasie wojny okolice Daleszyc stanowią miejsce akcji partyzanckich, głównie oddziału AK "Barabasza" (najważniejsze miały miejsce 26 lipca i 3 sierpnia 1944 r.). 3 sierpnia oddział "Barabasza" uderzył na niemiecką jednostkę pacyfikującą Daleszyce. Na jego prośbę z pomocą oddziałowi AK przyszła brygada Armii Ludowej "Grunwald" pod dowództwem mjr. Józefa Sobiesiaka (ps. "Maks") kierując do walki 6 moździerzy. Ogień moździerzy ustawionych na okolicznym wzgórzu spowodował śmierć 22 hitlerowców i wycofanie się pozostałych. Uwolniono również zakładników, których Niemcy chcieli uprowadzić. W odwecie 5 sierpnia 1944 r. w Górnicy zamordowanych zostało ze szczególnym okrucieństwem i sadyzmem przez Korpus Kawalerii Kałmuckiej szesnaście osób uprowa-

dzonych z Daleszyc. Po kilku dniach 12 sierpnia 1944 r. oddziały Wehrmachtu najpierw ostrzelały Daleszycę z artylerii, a potem spaliły wieś. Na rynku znajduje się pomnik upamiętniający pomordowanych.

- Układ urbanistyczny.
- Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła z XIII i XVII w., Pierwotna świątynia została wzniesiona w 1221 roku w stylu romańskim. Została ufundowana przez biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża. Budowla była kilkakrotnie przebudowywana. W XVII wieku do kościoła zostały dobudowane dwie kaplice. W 1629 roku została ufundowana przez Jana Skarbka Kozietułskiego kaplica św. Magdaleny. W 1639 roku została dobudowana kaplica Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, ufundowana przez Andrzeja Smyczkę. W latach 1907-1912 świątynia została przebudowana według projektu Stefana Szyllera. W 1920 roku została wzniesiona wieżyczka, ufundowana przez parafian<sup>1</sup> przebudowany w latach 1907–1920, wraz z dzwonicą bramną z 1833 r.
- Przydrożna kapliczka pw. św. Jana Nepomucena z połowy XIX w.

**Dębska Wola** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Morawica. Właścicielami Dębskiej Woli była rodzina Grotowskich, w 1645 r. Cheleńskich i dopiero potem Szaniawskich. Wieś nabrała szczególnego znaczenia wraz z przeniesieniem do niej rezydencji dóbr przez Dominika Baiera. Od 1872 r. była dobrami rządowymi. Zespół dworsko-folwarczny zlokalizowany był w połowie wsi, nie zachował się do dziś. Obecny tzw. Dwór – modernistyczna willa wzniesiony w 1923 r. mieści szkołę. Z dawnego założenia parkowego pozostały powiązane ze sobą stawy z gołbami, sad i park z aleją. Całość otacza las.

**Drochów Dolny** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Morawica.

- Zespół dworski, złożony z ruiny dworu z II połowy XIX w., przebudowanego w 1911 r., park z końca XIX w.

**Duży Staw** – jezioro w Niecce Połanieckiej, położone w granicach miasta Staszów. Duży Staw ma powierzchnię 3,6 ha i jest największym z kilkudziesięciu jezior znajdujących się w Lasach Golejowskich w rejonie Staszowa. Jest jedynym zagospodarowanym jeziorem (funkcja rekreacyjno-turystyczna, ośrodki całoroczne wypoczynkowe, domki kempingowe, pole namiotowe, zorganizowane strzeżone kąpielisko, wypożyczalnia sprzętu wodnego, restauracja i sezonowe punkty gastronomiczne). Jezioro położone jest w lesie, ok. 4 km od centrum Staszowa i ok. 1 km na południe od drogi wojewódzkiej nr 765 (Staszów – Osiek). Głębokość maksymalna jeziora wynosi 7,81 m. Duży Staw połączony jest kanałem z Drugim Stawem, a ten dalej z Trzecim Stawem, który z kolei łączy się z Czwartym Stawem, który ma okresową łączność z Piątym Stawem.

**Dziki Staw** – rezerwat florystyczny w gminie Rytwiany. Rezerwat częściowy, pow. 6,52 ha, Utworzony w 1998 roku. Cel ochrony: "Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych ponad stuletnich drzewostanów modrzewiowych oraz jeziora potorfowego z chronionymi gatunkami flory i fauny". W części rezerwatu dominuje modrzew w wieku ok. 130 lat, występuje tu także sosna oraz olcha czarna i czeremcha. W podszycie rośnie leszczyna i kruszyna. W innej części rezerwatu jest jezioro potorfowe o pow. ponad 2 ha i maksymalnej głębokości do 2 metrów. W okolicy jeziora gniazdują: dzika kaczka, perkoz, czernica, łyska, cyranka, głowienka, błotnik stawowy.

**Gacki** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Położona jest na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego z chronionymi murawami stepowymi. Dominuje tu naturalny krajobraz rozlewisk rzeki Nidy. W osadzie zlokalizowane są duże zakłady gipsowe „Dolina Nidy”, uruchomione w 1957 r., oraz kopalnia gipsu (złoże Gacki-Krzyżanowice). W XVI w. był tu zбір ariański braci polskich. We wsi znajduje się odślonięcie geologiczne - fragment ściany (ok. 150 m) dawnego kamieniołomu przedstawiający pełny profil serii gipsowej w obszarze wiślickim.

**Gorysławice** – wieś w powiecie buskim, w gminie Wiślica. Przechodzi przez nią niebieski szlak turystyczny z Pińczowa do Wiślicy oraz Małopolska Droga św. Jakuba z Sandomierza do Krakowa. Dawniej Gorysławice były przedmieściem Wiślicy, znajdującym się pod Bramą Buską miasta. Przebiegał tędy gościniec prowadzący do Buska i Stopnicy.

- Kościół św. Wawrzyńca w Gorysławicach – gotycki kościół wzniesiony w 1535 roku, w 1676 roku do nawy, od strony zachodniej, dobudowano barokową kaplicę. Orientowany, wzniesiony z kamienia, ma nawę zbliżoną do kwadratu i nieco węższe prezbiterium. W prezbiterium zachowało się sklepienie sieciowe z kamiennymi zwornikami dekorowanymi herbami Abdank, Odrowąż i Janina. Barokowa kaplica przykryta jest kopułą z latarnią. W kościele zachowały się fragmenty późnogotyckiej polichromii z początku XVI wieku, przedstawiająca mi. św. Krzysztofa. Belka tęczowa składa się z późnogotyckimi figurami. Ołtarz główny wczesnobarokowy z początku XVII wieku, z obrazem przedstawiającym świętych Szczepana i Wawrzyńca. Ołtarz boczny północny Ukrzyżowanie Chrystusa, barokowy z drugiej połowy XVII wieku. Ołtarz boczny południowy Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, barokowy z drugiej połowy XVII wieku z późnogotycką figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

**Góry Wschodnie** – stepowy rezerwat przyrody na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego w gminie Wiślica, w powiecie buskim. Powierzchnia: 1,78 ha, utworzony w 1959 roku. Obejmuje on fragment niewielkiego, wysokiego wzniesienia wraz z jego otoczeniem. Wzgórze tworzą grubokrystaliczne gipsy trzeciorzędowe, tzw. "jaskólcze ogony", odsłaniające się na powierzchni w ścianach skalnych i u jego podnóża. W obrębie rezerwatu występują formy krasowe w postaci wzerów i żłobków krasowych. Na terenie rezerwatu znajduje się stanowisko stulisza miotłowego (*Sisymbrium polymorphum*), rośliny spotykanej na terenie Polski wyłącznie na Podidziu, a także seslerii błotnej (*Sesleria uliginosa*) i chabra pannońskiego (*Centaurea pannonica*), rzadkich roślin zagrożonych wyginięciem w Polsce. Występują tu również: miłek wiosenny (*Adonis vernalis*), ostrołódka kosmata (*Oxytropis pilosa*), ostnica włosowata (*Stipa capillata*) i ozota zwyczajna (*Linum catharticum*).

**Grabowiec** – florystyczny rezerwat przyrody na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego w gminie Pińczów. Powierzchnia: 21,92 ha, Rok utworzenia: 1956. Przedmiot ochrony: kompleks drzewostanu dębowo-grabowego na wzgórzu gipsowym ze zjawiskami krasowymi. Jedyne w Polsce stanowisko dyptama jesionolistnego. Znajduje się we wschodniej części Doliny Nidy i obejmuje płaskowzgórze zbudowane z gipsów i iłów mioceńskich z licznymi wertebami i lejami krasowymi. Z gatunków bardzo rzadkich występują: dyptam jesionolistny, tzw. "gorejący krzew Mojżesza", wisienka karłowata, obuwik pospolity, miłek wiosenny, lilia złotogłów, zawilec wielokwiatowy oraz roślinność stepowa: ostnica włosowata, len włochaty i len żółty. W rezerwacie znajduje się stanowisko rzadkich owadów prostoskrzydłych.

**Grochowiska** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Grochowiska są punktem początkowym zielonego szlaku prowadzącego do Wiślicy. Przez wieś przechodzi niebieski szlak z Pińczowa do Wiślicy. 18 marca 1863 r. rozegrała się jedna z najkrwawszych bitew powstania styczniowego, w której 3-tysięczny oddział powstańczy dowodzony przez dyktatora powstania Mariana Langiewicza starł się z 5-tysięcznym, dysponującym 6 działami, korpusem regularnej

rosyjskiej piechoty. W trakcie walk, kierowany przez François Rochebru na oddział „Żuawów Śmierci” przeprowadził brawurowy atak na artylerię rosyjską i zdobył ich armaty. W walce brał też udział młody powstaniec Adam Chmielowski, przysły święty Brat Albert. Całodzienne, ciężki bój, który pochłonął po ok. 300 ofiar po obu walczących stronach, zakończył się zwycięstwem Polaków i zapisał się na trwałe w historii polskiej wojskowości jako bitwa pod Grochowiskami. Na pamiątkę tych wydarzeń, na polach Grochowisk, corocznie odgrywana jest inscenizacja walk, w której bierze udział m.in. wiernie zrekonstruowany i wyposażony przez Roberta Osińskiego oddział „Żuawów Śmierci” z pobliskiego Buska-Zdroju.

- Na skraju wsi zbiorowy grób powstańców.

**Huta Stara** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bieliny. W szkole Schronisko Młodzieżowe.

**Huta Szklana** – zwana wcześniej Szklaną Hutą wieś w Polsce położona w powiecie kieleckim, w gminie Bieliny. Przez wieś przechodzi Główny Szlak Świętokrzyski im. Edmunda Massalskiego z Gołoszyc do Kuźniaków. W wieku XIX wieś stanowiła własność klasztoru świętokrzyskiego, w roku 1819 wieś Szklana Huta z karczmą należy do stołu konwentu Świętokrzyskiego.

- Pomnik „Golgota Wschodu” – pomnik upamiętniający ofiary Katynia, Charkowa i Miednoje.
- Kapliczka świętej Barbary.
- Osada Średniowieczna – jeden z obiektów Centrum Tradycji i Turystyki Gór Świętokrzyskich – składająca się z kilkunastu zrekonstruowanych chat wiejskich z wyposażeniem.

**Jaskinia w Aleksandrowie** - jaskinia, a właściwie system jaskiniowy, na terenie Niecki Nidziańskiej. Wejścia do niej znajdują się w Niecce Soleckiej, w Dolinie Aleksandrowskiej, niedaleko wsi Aleksandrów (gmina Wiślica), w pobliżu Jaskini Flisa i Jaskini w Ryglu, na wysokościach 195 i 196 m n.p.m. System jaskiniowy powstał z połączenia czterech jaskiń – dużej Jaskini w Aleksandrowie i trzech połączonych z nią niewielkich jaskiń: Jaskini Sympozjalnej, Schronu z Przepływem i Schroniska Narożnego. Jest on częścią podziemnego przepływu Potoku Aleksandrowskiego. łączna długość systemu wynosi 163 metry, a deniwelacja 4 metry.

**Jurków** – wieś w powiecie buskim, w gminie Wiślica. Przez miejscowość przebiega szlak Małopolska Droga św. Jakuba.

- Neogotycki kościół pw. św. Teresy z Ávili. Wzniesiony w 1875 r. na miejscu dawnego kościoła drewnianego.

**"Kadzielnia"** - rezerwat o powierzchni 0,60 ha, utworzony w 1962 roku. Cel ochrony: "Zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych grupy skał wapiennych o malowniczym ukształtowaniu z żyłami kalcytu i stanowiskiem rzadkich roślin, a szczególnie ze względu na niezwykle cenne znaleziska paleontologiczne". Skalne wzgórze Kadzielni zbudowane jest z wapieni górnodońskich, głównie franu, a w wyższej części także famenu. Występują tu liczne skamieniałości koralowców, stromatoporoidów, trylobitów, łodzikowatych i innych zwierząt morskich sprzed 350 mln lat. Do cenniejszych znalezisk paleontologicznych należą ryby pancerne. Można tu zaobserwować liczne zjawiska tektoniczne, mineralizacyjne i różne formy krasowe. Na terenie rezerwatu, w Skałce Geologów, znajduje się kilkanaście niewielkich jaskiń. Najdłuższymi są: Jaskinia Jeleniowska, Jaskinia Zawaliskowa, Jaskinia Urwista na Kadzielni, Komin Geologów i Jaskinia za Filarem. Skały porasta charakterystyczna roślinność naskalna, m.in. rojnik pospolity. Rezerwat wraz z pozostałą częścią dawnego kamieniołomu wchodzi w skład Geoparku Kielce. Przez rezerwat przechodzi czerwony szlak miejski prowadzący przez zabytkowe i ciekawe turystycznie miejsca Kielc.



**Kakonin** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bieliny. Leży tuż przy szlakach turystycznych biegnących skrajem świętokrzyskiej puszczy, na południowych stokach Pasma Łysogórskiego. Przez wieś przechodzi Główny Szlak Świętokrzyski im. Edmunda Massalskiego z Gołoszyc do Kuźniaków oraz niebieski szlak turystyczny z Wału Małacentowskiego do kapliczki św. Mikołaja.

- Zabytkowa, drewniana chałupa pochodząca z połowy XIX wieku, doskonale zachowany element świętokrzyskiej tradycji ludowej.

**Kamienna** – rzeka w centralnej Polsce należąca do środkowomałopolskiego regionu hydrologicznego, lewobrzeżny dopływ Wisły. Na prawie całym odcinku płynie przez województwo świętokrzyskie, jednak jej źródło oraz ujście rzeki znajdują się na południowych krańcach województwa mazowieckiego, w pobliżu miejscowości Kępa Piotrowińska. W okolicach Bałtowa tworzy przełom przez skały mezozoiczne. Długość – 138 km, powierzchnia dorzecza – 2007,9 km<sup>2</sup>, zbiorniki na rzece: Zalew Bliżynski, Zalew Wąchocki, Zalew Starachowice – Pasternik, Brody Iłżeckie. Dopływy Kamiennej: Kuźniczka, Kobylanka, Bernatka, Kamionka, Oleśnica, Żarnówka, Młynówka, Lubianka, Świętojanka, Świślina, Dunaj, Modła, Szewnianka, Przepaść, Wolanka. Wpada pod Wolą Pawłowską z lewego brzegu do Wisły. Jest to rzeka prawdziwie fabryczna, służy bowiem za silę poruszającą licznych górniczych zakładów. Za ministeryum ks. Lubeckiego był projekt usławnienia Kamiennej od Brodów do Wisły. W tym celu 1825 roku rozpoczęto roboty, przygotowano kanał od Brodów do Chmielowa i zabrano się do budowy śluz. Wypadki 1831 r. przerwały tę pracę. Po przejściu górnictwa pod zarząd banku polskiego i po obliczeniu tak kosztów wykończenia projektu jak ewentualnych jego korzyści, postanowiono tylko zużytkować wykopane już kanały do nowozakładanych hut: Starachowice, Michałów, Brody, Nietulisko, Klimkiewiczów; przysposobione do budowy śluz materiały użyto do budowy upustów a zamiast komunikacji wodnej pobudowano szosę fabryczną z Bzina do Zawichosta, nie tylko dla fabryk lecz i dla ogółu przydatną.

**Kamień Michniowski** – leśny rezerwat przyrody położony na terenie Sieradowickiego Parku Krajobrazowego (w nadleśnictwie Suchedniów). Rezerwat częściowy, pow. 10,50 ha, utworzony w 1978 roku. Cel ochrony: "Zachowanie naturalnych wielogatunkowych zbiorowisk leśnych oraz wychodni skał piaskowca triasowego z ciekawą roślinnością naskalną". Rezerwat obejmuje część szczytową wzniesienia Kamień Michniowski (433 m npm) zbudowanego z dolnodewońskich piaskowców i piaskowców kwarcytowych, które tworzą dużych rozmiarów wychodnie. Obszar rezerwatu porasta las z dominującą jodłą, występuje tu także buk i sosna. W podszyciu spotkać można leszczynę, jarzębinę, trzmielinę i bez koralowy. Przez rezerwat przechodzi niebieski szlak turystyczny z Berezowa do Suchedniowa. Rezerwat jest punktem początkowym czarnego szlaku turystycznego prowadzącego do kapliczki Świętej Barbary.

**Kamionka (dawna nazwa Łączna)** – rzeka o długości 17 km i zlewisku ok. 107 km<sup>2</sup>, prawy dopływ Kamiennej, do której uchodzi na obrzeżach Skarżyska-Kamiennej. Dopływy: Jaślana, Łosiennica. Zbiorniki wodne: Suchedniów, Rejów.

**Kapturów** – kolonia położona w powiecie buskim, w gminie Busko-Zdrój.

**Kielce** – miasto na prawach powiatu, stolica województwa świętokrzyskiego. Położone w Górach Świętokrzyskich, nad rzeką Silnicą, historycznie w Małopolsce. Centralny ośrodek aglomeracji kieleckiej. Stanowi regionalne centrum gospodarcze, naukowe, kulturalne oraz wystawienniczo-targowe. Legenda wiąże powstanie Kielc z Mieszkiem, synem Bolesława Szczodrego. Przed ponad 900 laty w miejscu, gdzie dziś leży stolica województwa świętokrzyskiego, były nieprzebyte, pełne zwierzyny lasy, które przyciągały myśliwych. Polował tu także Mieszko.

Kiedy w pogoni za zwierzyną zgubił swoich kompanów, wyjechał na nieznaną polanę i strudzony zasnął w trawie. Przyśniło mu się, że został napadnięty przez zbójców, a ci usiłują wlać mu do ust truciznę. Gdy zaczął już tracić siły, nagle objawił mu się św. Wojciech, uniósł pastorał i na ziemi nakreślił kręty szlak, który przemienił się w strumień wody. Mieszko obudził się, nieopodal ujrzał źródło. Woda w nim była smaczna, przejrzysta, taka jak we śnie. Poczuł przypływ nowych sił i szybko odnalazł swój orszak. Odjeżdżając z polany Mieszko zauważył ogromne, białe kły nieznanego zwierzęcia, być może dzika. Zapowiedział, że wybuduje tu gród z kościołem. Niedługo potem zbudowano w sercu puszczy osadę. Na polanie postawiono kościół pw. św. Wojciecha, a strumień, z którego woda przywróciła księciu siły, mianowano Śilnicą. Osadę nazwano zaś Kielce – na pamiątkę znalezionych tajemniczych kłów. Nazwa z biegiem czasu przekształciła się w Kielce.

- Pałac Biskupów Krakowskich, wzniesiony w latach 1637–1641 przez Tomasza Poncino z inicjatywy biskupa Jakuba Zadzika. Przykład polskiej rezydencji z epoki dynastii Wazów. Pomimo licznych przekształceń dokonywanych w XIX w. przez rosyjskiego zaborcę, pałac zachował pierwotną bryłę, dekorację elewacji oraz oryginalny wystrój większości wnętrz. Od 1971 roku mieści się tu Muzeum Świętokrzyskie, natomiast od 1975 Muzeum Narodowe na tyłach którego, znajduje się Ogród Włoski.
- Bazylika katedralna Wniebowzięcia NMP, wzniesiona w 1171 przez biskupa krakowskiego Gedeona, wielokrotnie przebudowywana w XVI, XVII i XIX wieku uzyskała wygląd wczesno-barokowej trójnawowej bazyliki.
- Kościół św. Wojciecha, powstał w miejscu najstarszej świątyni w Kielcach; jej początki sięgają X w; obecne zabudowania pochodzą z 1763 roku. Na placu przed kościołem zachowano fragment muru, przed którym hitlerowcy publicznie rozstrzelali w 1943 roku zakładników – żołnierzy Armii Krajowej.
- Kościół Trójcy Świętej, wybudowany w latach 1640-1644. Wyposażenie świątyni pochodzi głównie z XVIII wieku – barokowe i późnobarokowe ołtarze, ambona, trójkondygnacyjny chór oraz późnorenesansowa dekoracja stiukowa zdobiąca sklepienie kolebkowe z lunetami.
- Pałacyk Zielińskiego, w latach 1847–1858 był własnością Tomasza Zielińskiego, wielkiego orędownika kultury. Obecnie znajduje się tu Dom Środowisk Twórczych.
- Kościół i klasztor na wzgórzu Karczówka, zbudowany w latach 1624–1631, pierwotnie zasiedlony przez zakon bernardynów (rozwiązany przez władze carskie w 1864). Od 1957 gospodarzami obiektu są pallotyni.
- Kościół garnizonowy, dawna cerkiew, wzniesiona w latach 1902–1904, wzorowana na soborze Izaakowskim w Petersburgu. W okresie międzywojennym świątynię odremontowano i przystosowano do liturgii rzymskokatolickiej, przeznaczając ją na kościół garnizonowy pw. Matki Boskiej Królowej Polski. Wyposażenie wnętrza pochodzi głównie z 1926.
- Kościół ewangelicko-augsburski pw. Świętej Trójcy – jedna z nielicznych świątyń ekumenicznych w Polsce. Wybudowany w stylu klasycystycznym w 1837 Posiada jednonawowy korpus i wieżę od strony północnej. Użytkowany przez wyznawców Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, Kościoła Polskokatolickiego i Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej.
- Dworek Laszczyków, modrzewiowy dworek z 1788 roku, kryty łamanym gontem, z białymi ścianami i portykiem kolumnowym. Obecnie siedziba Muzeum Wsi Kieleckiej.
- Rynek, jego lokalizacja została wyznaczona jeszcze w średniowieczu. Zabudowa pochodzi głównie z XVIII i XIX w. Na skwerku przy Ryнку znajduje się figura św. Tekli z 1765.
- Ulica Henryka Sienkiewicza, wytyczona w latach 20. XIX w. jako ulica Konstantego, później ulica Poczтовая. Główna ulica miasta, wyłączona z ruchu kołowego. Znajduje się tu szereg

zabytkowych budowli, m.in. hotele Wersal i Bristol, Teatr im. Stefana Żeromskiego, a także będący przykładem architektury secesyjnej budynek Banku Gospodarki Żywnościowej.

- Synagoga – wybudowana w 1902 roku.
- Cmentarz żydowski – założony w 1868 roku.
- Cmentarz Stary, założony ok. 1800, początkowo przeznaczony zarówno dla katolików, jak i dla ewangelików, prawosławnych i unitów. Znajdują się tu cenne nagrobki żeliwne i kamienne oraz kaplice z początku XIX w.
- Park miejski im. Stanisława Staszica, założony w 1830 na terenie istniejącego ogrodu z XVIII w.
- Dworek Karscha, wzniesiony w I połowie XIX w. przez rodzinę Stumpfów. W latach 1888–1890 miał w tym dworze swoją pracownię słynny malarz – Jan Styka.
- Kaplica NMP Matki Kościoła, na kieleckiej Dąbrowie wzniesiona w 1866 roku.
- Kościół Świętego Krzyża, budowany od 1904 z przerwami a prace zakończyły się po 1945, parafia powstała 13 czerwca 1913 roku.

W granicach administracyjnych Kielc znajduje się część Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego, Kielecki Obszar Chronionego Krajobrazu, a także 5 rezerwatów przyrody:

Kadzielnia, Biesak-Białogon, Karczówka, Ślichowice im. Jana Czarnockiego, Wietrznia im. Zbigniewa Rubinowskiego.

Muzea na terenie Kielc:

- Muzeum Narodowe w Kielcach – mieści się w pałacu biskupim. Zgromadzono tu cenne XVII-XVIII-wieczne obrazy, meble, gobeliny nadające wnętrzem charakter zbliżony do dawnej siedziby magnackiej.
- Muzeum Lat Szkolnych Stefana Żeromskiego – znajdujące się w budynku dawnego gimnazjum, w którym nauki pobierali m.in. Stefan Żeromski, Bolesław Prus, Józef Kenig, Adolf Dygasiński, Gustaw Herling-Grudziński, Wiesław Jażdżyński oraz Józef Ozga-Michalski. Muzeum gromadzi liczne eksponaty szkolne z drugiej połowy XIX w.
- Muzeum Geologiczne – świętokrzyski oddział Państwowego Instytutu Geologicznego. Znajduje się tu bogata kolekcja skał i minerałów charakterystycznych dla Gór Świętokrzyskich.
- Muzeum Zabawek i Zabawy – jedyne muzeum tego rodzaju w Polsce. Posiada ono kolekcję zabawek historycznych i współczesnych z całego świata.
- Muzeum Wsi Kieleckiej – mieści się w zabytkowym Dworze Laszczyków. Prezentowane są tu głównie wystawy czasowe. Należący do muzeum park etnograficzny (skansen) znajduje się w pobliskiej miejscowości Tokarnia.
- Muzeum Pamięci Narodowej – budynek mieszczący muzeum służył w latach 1939–1956 jako więzienie. Podczas wojny znajdował się tu obóz przejściowy dla polskich jeńców wojennych. Po wkroczeniu wojsk sowieckich osadzani byli tu Polacy zsyłani później w głąb ZSRR. Do 1956 gmachem zarządzał UB.
- Skarbiec Katedralny – znajduje się na zakrystii bazyliki katedralnej. Zgromadzono tu cenne dzieła sztuki sakralnej, m.in. rękopisy z XIV-XVI w., naczynia i szaty liturgiczne, inkunabuły oraz starodruki.
- Muzeum Diecezjalne – nowo powstałe Muzeum Diecezji Kieleckiej znajdujące się na tyłach gmachu kurii prezentuje szeroką kolekcję przedmiotów sakralnych, w tym cennych obrazów czy monstrancji.
- Muzeum Historii Kielc – mieści się w zabytkowej kamienicy przy ul. św. Leonarda w ścisłym centrum miasta. Prezentuje dzieje Kielc na przestrzeni wieków.

- Centrum Geoedukacji – obiekt geoturystyczny – placówka edukacyjno-ekspozycyjna będąca częścią Geoparku Kielce. Znajduje się w granicach rezerwatu Wietrzniaprezentuje przeszłość geologiczną Kielc, a szczególnie czasy okresu dewońskiego, kiedy na terenie obecnych Kielc znajdowało się ciepłe morze.

**Kije** – wieś w powiecie pińczowskim, siedziba gminy Kije. Miejscowość powstała po 950 r., ale przed 1140 r. bowiem we wspomnianym 1140 r. w Kijach powstał kościół ufundowany przez Piotra Duńczyka. W XVI w. Kije były ośrodkiem działalności braci polskich. 19 lipca 1702 r. na błoniach w pobliskim Kliszowie stoczyły bitwę wojska szwedzkie, saskie i polskie. W czasie bitwy w Kijach gościło aż trzech królów: August II, Karol XII i Stanisław Leszczyński. W XIX w. miejscowa ludność trudniła się wyrobem przedmiotów z gipsu, takich jak kolumny, wazony i stoliki.

- Kościół Świętych Apostołów Piotra i Pawła - świątynia zaprojektowana w stylu wczesnobarokowym, murowana, została wzniesiona w I połowie XVII wieku. Składa się z nawy wyższej o czterech przęsłach oraz prezbiterium niższego. Z lewej i prawej strony zostały dobudowane w XVIII wieku kaplice w stylu późnobarokowym, posiadające ołtarze, w stylu rokokowym. W barokowym ołtarzu głównym jest umieszczony słynący łaskami obraz Matki Bożej Łaskawej z Dzieciątkiem, umieszczony w sukience metalowej. Zapewne dzięki silnemu kultowi Maryjnemu w Kijach kościół nie został przejęty przez luteranów. Na belce tęczowej jest umieszczony krucyfiks. Po lewej w ołtarzu są umieszczone rzeźby patronów św. Piotra i Pawła, u góry znajduje się obraz Ojca Pio.

**Korytnica** – wieś sołecka w powiecie jędrzejowskim, w gminie Sobków. Nazwa miejscowości, zapisana jako Choritnica, Corithnicza, może mieć związek z korytami rzek: Nidy i Czarnej Nidy. Pierwszą o niej wzmiankę źródłową posiadamy z roku 1224, kiedy to książę sandomierski Leszek Biały nadał w Korytnicy przywilej dla klasztoru jędrzejowskiego podczas zjazdu rycerskiego.

- Kościół pw. św. Floriana, kościół murowany w latach 1645 – 1656, niewielki, jednonawowy. Prezbiterium jest od nawy węższe i niższe. Od północy dobudowana jest do niego zakrystia, zaś przy nawie od północy znajduje się wspomniana wcześniej kaplica, a od południa kruchta. Nawę i prezbiterium, nakryte stromymi, dwuspadowymi dachami, wzmacniają od zewnątrz masywne przypory. Zachodnia elewacja kościoła jest niemal ascetycznie prosta – są na niej tylko łukowo zamknięty późnorenesansowy portal. Najciekawszym elementem zdobniczym wnętrza kościoła jest siedemnastowieczny tryptyk malowany na drewnie.

**Kozubów** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. W 1784 r. miejscowość wchodziła w skład własności Ordynacji Pińczowskiej. W Kozubowie, 25 marca 1794 r., w niecałą dobę po krakowskiej przysiędze Tadeusza Kościuszki, doszło do pierwszej bitwy Insurekcji kościuszkowskiej. Z rozkazu Naczelnika, rankiem, na 300-osobowy rosyjski oddział ppłk. Piotra Łykoszyna, który w drodze z Krakowa do Radomia, zatrzymał się na noc w miejscowym dworze, natarli stacjonujący w pobliskim Pińczowie żołnierze garnizonu pińczowskiego II Małopolskiej Brygady Kawalerii pod dowództwem Ludwika Mangeta. Źle przeprowadzony atak nie zakończył się sukcesem. W czerwcu 1943 roku na polach pod Kozubowem doszło do kilkugodzinnej potyczki oddziału Gwardii Ludowej im. Bartosza Głowackiego z hitlerowcami. W jej wyniku partyzanci mieli pięciu zabitych a siedmiu zabitych i kilku rannych. W latach powojennych we wsi Kozubów było 5 Kołchozów. Symbolem tej miejscowości jest koza, ponieważ kozy mieszkańców nosiły na szyjach karteczki z napisem „Nawet stara koza nie chce już kouchoza”.

**Krajno-Zagórze** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Górno. Przez wieś przechodzi niebieski szlak im. E. Wołoszyna z Wąchocka do Cedzyny. We wsi znajduje się obiekt rekreacyjny, park rozrywki i miniatur, na który składają się: stok narciarski, aleja miniatur "Wonderful World",

park rozrywki i lunapark. W alei miniatur można zobaczyć miniatury budowli i innych miejsc stworzonych przez naturę a jedną z atrakcji są, jedyne w Europie, miniatury wież World Trade Center. Znajduje się tam również największa miniatura Bazyliki św. Piotra w Watykanie.

**Krzyżanowice** – stepowy rezerwat przyrody położony na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajo-  
brazowego w gminie Pińczów. Powierzchnia 18,00 ha, utworzony w 1954 roku. Położony we  
wschodniej części Doliny Nidy rezerwat zajmuje część wzniesienia zbudowanego z margli kredow-  
wych. Kras pozostawił liczne formy w postaci zapadlisk, wąwozów i jaskiń. Zbocza porasta roślin-  
ność o charakterze muraw stepowych ze stepem ostnicowym i stepem łąkowym. Łącznie wy-  
stępuje tu 195 gatunków roślin, m.in. mitek wiosenny, zawilec wielkokwiatowy, ostnica Jana,  
ostnica włosowata, dziewięciśń bezłodygowy, mikołajek polny, len włośchaty, ostrożeń pannoń-  
ski, pierwiosnek lekarski, pierwiosnek wyniosły. Liczna fauna bezkręgowca, w tym około 30 gat.  
reliktowych.

**Krzyżanowice Dolne** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Wieś zachowała oryginalny układ urbanistyczny. Pierwszy kościół w Krzyżanowicach powstał już w 1125 r., o czym wspomina Jan Długosz. W XIII w. wieś została zniszczona przez Tatarów, a następnie zasiedlona według legendy jeńcami tatarskimi. Krzyżanowice były niegdyś miastem na prawie magdeburskim. Przywilej lokacyjny wydał król Władysław Jagiełło. Pod koniec XVIII w. proboszczem był tu Hugo Kołłątaj, który ufundował nowy kościół. W XIX w. osada należała do margrabiego Wielopolskiego. W maju 2011 podczas prac ziemnych zlokalizowano i przebadano cmentarzysko popielicowe, którego wiek oceniono na trzy tysiące lat. Po zakończeniu eksploracji znaleziska przekazano do muzeum w Pińczowie.

- Klasykystyczny kościół pw. św. Tekli, wzniesiony w latach 1786–1789. Zachodnia fasada świątyni ozdobiona jest czterema kolumnami; wieńczy ją para trzymających krzyż aniołów. Na ołtarzu głównym kościoła umieszczony jest obraz *Stworzenie świata* autorstwa Franciszka Smuglewicza. Według tradycji jako model nagiego Adama służył Smuglewiczowi sam Kołłątaj. Ołtarze boczne, także z obrazami Smuglewicza, przedstawiają Boga w trzech wcieleniach: jako stwarzającego, nauczającego oraz nagradzającego. W północną ścianę kościoła wmurowane jest późnorennesansowe epitafium Jana Charczowskiego z 1611 r. przeniesione z poprzedniego kościoła, z płaskorzeźbioną postacią zmarłego.
- Park założony w XVIII w.

**Kurozwęki**, dawniej także Kuroleki – dawne miasto, obecnie wieś w powiecie staszowskim, w gminie Staszów. Prywatne miasto szlacheckie lokowane w 1400 roku, położone było w drugiej połowie XVI wieku w powiecie wiślickim w województwie sandomierskim. Do 1870 miasto. Kurozwęki leżą w obrębie Pogórza Szydłowskiego nad rzeką Czarną Staszowską. Przez wieś przechodzi zielony szlak turystyczny z Chańczy do Pielaszowa. W miejscowości działał PGR – Państwowa Stadnina Koni Kurozwęki. Obecnie działa jako Stadnina Koni Sp. z o.o. Pierwsze wzmianki o Kurozwękach pochodzą z XIII w. Około 2. połowy XIV w. Dobiesław z Kurozwęk wybudował drewniano-murowany zamek, siedzibę rodu Kurozwęckich. Według miejscowej tradycji założycielem Kurozwęk miał być czeski rycerz Poraj Sławnikowicz, brat św. Wojciecha.

W 1870 Kurozwęki utraciły prawa miejskie. W latach 90. XX w. pałac w Kurozwękach wraz z otaczającymi go gruntami powrócił do swych prawowitych właścicieli – rodu Popielów herbu Sulima. Obecny właściciel pałacu, najmłodszy z rodu Popielów mieszka w dawnym budynku gospodarczym obok pałacu.

- Zespół pałacowy - zamek, wzniesiony w 2 poł. XIV w., w XVII w. przebudowany na pałac, w 2 poł. XVIII w. podany kolejnemu remontowi, pawilon wschodni z 1770, pawilon zachodni z 1770, przebudowany po 1980, budynek administracji z 1 poł. XIX w., brama wjazdowa

z 1770, park założony w XVIII w., przebudowywany w latach 1811–1820 oraz 1859–1873, spichlerz z początku XIX w.

- Kościół cmentarny, filialny pw. św. Rocha z XVIII w., rzebudowany w 1919, ogrodzenie cmentarza z bramką.
- Zespół klasztorny kanoników regularnych, wznoszony od ok. 1470 do XVII w., przebudowany w XIX w, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, ogrodzenie cmentarza kościelnego z dwoma bramkami. klasztor, obecnie zakład „Caritas”.
- Cmentarz parafialny z XIX w., ze starymi drzewami.
- Stadnina koni arabskich i hodowla bizonów amerykańskich.
- Trzy drzewa – pomniki przyrody.
- Labirynt w kukurydzy.
- Mini zoo.

**Leszczyny** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Górno. Miejscowość stanowi dawną własność biskupów krakowskich, w 1610 r. wybudowano tu murowany kościół, gruntownie odnowiony na początku XX w.

- Późnorennesansowy kościół pw. św. Jacka, wybudowany w 1610 r., ufundowany przez biskupa krakowskiego Piotra Tylickiego. Częściowo zniszczony w pożarze z 1896 r. został odbudowany w 1897. Ołtarze kościoła pochodzą z XIX w. Na ołtarzu głównym umieszczony jest barokowy krucyfiks z XVII w. W jednym z bocznych ołtarzy znajduje się obraz św. Jacka z XVIII w. Na miejscowym cmentarzu pochowani są Józefa z Katerlów i Wincenty Żeromscy – rodzice Stefana Żeromskiego. Poświęcone im epitafium znajduje się w kruchcie kościoła. Na cmentarzu pochowana jest również Salomea Skłodowska, babka Marii Skłodowskiej-Curie.

**Lubrzanka** – rzeka, prawy dopływ Czarnej Nidy o długości 35,77 km i powierzchni dorzecza 253 km<sup>2</sup>. Źródła rzeki znajdują się na pograniczu miejscowości Siodła i Jaworze. Rzeka pomiędzy Radostową i południowo-wschodnim grzbieciem Klonówki tworzy przełom. W pobliżu Marzysza uchodzi do Czarnej Nidy. Jej lewym dopływem jest Warkocz. Na Lubrzance znajdują się cztery zbiorniki wodne: Niewielki zalew w Mójczy służący celom rekreacyjnym, Jezioro Cedzyńskie – między gminą Masłów a gminą Górno w powiecie kieleckim o powierzchni lustra wody 56 ha utworzony w 1971 r., Zalew w Ciekotach, niewielkie kąpielisko o ubogiej infrastrukturze towarzyszącej, Zbiornik retencyjny w Wilkowie oddany do użytku w 2005 r.

**Łysa Góra (daw. Łysiec; Święty Krzyż)** – szczyt o wysokości 594 m n.p.m. w Górach Świętokrzyskich, położony we wschodniej części pasma Łysogór w Nowej Słupi, objęty ochroną w ramach Świętokrzyskiego Parku Narodowego. Drugi szczyt (po Łysicy) pod względem wysokości w tych górach. Zbudowany z piaszczystych kwarcytowych zwanych niezbyt precyzyjnie „kwarcytami” i łupków kambryjskich. Na szczycie znajdują się: skalne rumowisko, charakterystyczne dla Gór Świętokrzyskich, tzw. gołoborze, ścisły rezerwat przyrody obejmujący las jodłowo-bukowy, pozostałości wału kultowego przedchrześcijańskiego miejsca kultu pogańskich Słowian, klasztor Misjonarzy Oblatów M.N. oraz muzeum parku narodowego (w jednym ze skrzydeł opactwa pobenedyktynskiego) oraz Radiowo-Telewizyjne Centrum Nadawcze Święty Krzyż o wysokości 157 m. Łysa Góra stanowiła w okresie wczesnego średniowiecza prawdopodobnie ośrodek kultu związanego z religią Słowian. Jego pozostałością jest wał kultowy, otaczający partię szczytową wzniesienia. Składa się on z dwóch części, mających kształt podkowy. Ich łączna długość wynosi ok. 1,5 km, a wysokość dochodzi do 2 m (obj. około 32 tys. m<sup>3</sup> kamienia). Usypane zostały prawdopodobnie w IX–X w. z występujących tu licznie bloków kwarcytu. Podobne budowle występują na Ślęży, Raduni i Górze Kościuszki w województwie dolnośląskim. Zachowało się

także wejście do wnętrza wału, tuż przy drodze z Nowej Słupi. Prace nad budową wału przerwano po przyjęciu chrześcijaństwa. Do dziś istnieją legendy o odbywających się na szczycie góry sabatach czarownic. Według legendy opactwo benedyktyńskie założył Bolesław I Chrobry w 1006 r. Od XIV w. nazywane Świętym Krzyżem, jako że przechowywane są tu relikwie drzewa krzyża świętego, na którym miał umrzeć Jezus Chrystus, podarowane w XI w. przez św. Emeryka, syna Stefana I, króla węgierskiego. Odtąd stało się jednym z najważniejszych polskich sanktuariów i celem licznych pielgrzymek. W okresie panowania dynastii Jagiellonów, było to najważniejsze sanktuarium religijne w Królestwie Polskim. Siedmiokrotnie odwiedzał je Władysław Jagiełło, dziesięciokrotnie przebywał w klasztorze był król Kazimierz Jagiellończyk, sześciokrotnie król Zygmunt Stary, trzykrotnie król Zygmunt August. Opactwo w ciągu swej historii było kilkakrotnie rabowane i niszczone. Podupadało i podnosiło się z upadku dzięki hojnym fundatorom. Dopiero kasata zakonu po rozbiorach przyniosła najwięcej zniszczeń. W 1819 na mocy dekretu prymasa, na podstawie bulli papieża Piusa VII, zabudowania opactwa przekazano skarbowi Królestwa Polskiego. Znajdujące się w ruinie budynki opactwa carskie władze rosyjskie przekształciły w 1864 w ciężkie więzienie, które istniało tu do 1939 (od 1918 jako polskie więzienie, odbywali w nim karę m.in. Sergiusz Piasecki i Stepan Bandera). Uważane było za najcięższe więzienie w Polsce, dla szczególnie niebezpiecznych przestępców. 20 września 1925 doszło tam do buntu i próby ucieczki 17 więźniów, którzy zdobyli broń. Bunt zdławiono, zginęło 6 buntowników, jeden niezaangażowany więzień i jeden strażnik. Już w 1936 przybyli tu zakonnicy Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej, którzy przejęli część klasztoru. Wybuch wojny przerwał jednak prace nad odrodzeniem klasztoru. Podczas wojny Niemcy utworzyli tu obóz zagłady jeńców radzieckich. Liczbę ofiar szacuje się na 7–8 tysięcy, a ich zbiorowa mogiła znajduje się na polanie pod szczytem. W 1961 budynki po więzieniu przejął Świętokrzyski Park Narodowy. Aktualnie w części budynku mieści się nowicjat Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów M.N.

- Bazylika mniejsza pw. Trójcy Świętej i sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego – Najstarsze polskie sanktuarium, miejsce szczególnego kultu w wieku XV. Data założenia opactwa benedyktynów na Łysej Górze nie jest znana. Tradycja benedyktyńska przypisuje fundację Bolesławowi Chrobremu w 1006 roku. Pewnym jest, że klasztor i romański kościół ufundowane zostały pomiędzy latami 1102-1138 przez Bolesława Krzywoustego. Początkowo pw. Świętej Trójcy, od XV wieku pw. Świętego Krzyża, po tym gdy w 1306 r. książę Władysław Łokietek przekazał łysogórskim benedyktynom relikwie drzewa Krzyża Świętego. W okresie panowania dynastii Jagiellonów, opactwo było najważniejszym sanktuarium religijnym w Królestwie Polskim. Siedmiokrotnie odwiedzał je Władysław Jagiełło (m.in. w drodze na koronację w Krakowie oraz w drodze pod Grunwald), dziesięciokrotnie przebywał w klasztorze był król Kazimierz Jagiellończyk, sześciokrotnie król Zygmunt Stary, trzykrotnie król Zygmunt August. W 1607 roku po pokonaniu rokoszan w bitwie pod Guzowem do opactwa przybył Zygmunt III Waza. W latach 1611-1620 w miejscu kapitułarza zbudowano barokową Kaplicę Oleśnickich. Kościół - Obecna późnobarokowa świątynia została zbudowana w latach 1781-1789 wg proj. Józefa Karsznickiego w miejscu dwóch wcześniejszych kościołów. W 1914 roku Austriacy zburzyli wieżę, którą zrekonstruowano w 2014 roku. W niszach znajdują się rzeźby z XVII wieku, pochodzące prawdopodobnie z wcześniejszego kościoła. Wnętrze kościoła ma charakter klasycystyczny. Kaplica Oleśnickich (zwana także Kaplicą Relikwii Krzyża Świętego) z lat 1614-1620 z funduszy Mikołaja Oleśnickiego (więcej: Kaplica Oleśnickich). Znajdują się w niej od 1723 roku relikwie Krzyża Świętego. Krużganek klasztorny z XV wieku w stylu gotyckim, ozdobiony orłami jagiellońskimi oraz litewską Pogonią i herbem Dębno na zwornikach. Południowym ramieniem biegnie fragment muru romańskiego z XII wieku, będący pozostałością z dawnego kościoła. W krypcie kaplicy Oleśnickich złożone jest zmumifikowane ciało, które przypisywano przez długi okres Jeremiemu Wiśniowieckiemu; badania naukowe zwłok

z 1980 roku ostatecznie wykluczyły, aby należały one do księcia. Szczątki są dostępne do oglądania. W podziemiach na uwagę zasługują, również eksponowane, z mumifikowane zwłoki nieznanego powstańca styczniowego z 1863 r.

- Muzeum Przyrodnicze ŚPN Muzeum Przyrodnicze Świętokrzyskiego Parku Narodowego na Świętym Krzyżu mieści się na Świętym Krzyżu w budynku należącym niegdyś do zabudowań opactwa Benedyktynów na Łysej Górze.

**Makoszyn** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bieliny. W Makoszynie znajduje się kościół pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, a także cmentarz niedaleko Belna. Przy drodze Kielce – Opatów – obok kościoła – rośnie ponad 400-letni Cis pospolity (*Taxus baccata*) – Pomnik Przyrody Obwód pnia na wysokości 1,3–0,86 m. W odległości około jednego kilometra na południe od dolnego krańca wsi znajduje się rezerwat leśny „Zamczysko”, a w nim stanowisko archeologiczne w miejscu dawnego ośrodka kultu pogańskiego.

- Murowany kościół z kamienia wzniesiony w 1936 r. pw. św. Piotra i Pawła oraz św. Augustyna
- Kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej, zbudowana w I. połowie XIX stulecia, prawdopodobnie na miejscu wcześniejszej. Jest ona murowana, prostokątna w planie, nakryta dwuspadowym dachem – kiedyś gontowym obecnie pokrytym blachą. Fasadę zdobią wnęki „typu” barokowego, boczne ściany wzmacniają szkarpy „o charakterze neogotyckim”.

**Maskalis** – rzeka, lewy dopływ Nidy o długości 24,39 km i powierzchni zlewni 134,24 km<sup>2</sup>. Źródła rzeki znajdują się na zachód od Buska-Zdroju. W dolnym odcinku zasila liczne stawy rybne.

**Masłów** - gmina wiejska w powiecie kieleckim. Jedną z gmin aglomeracji kieleckiej. Siedzibą gminy jest miejscowość Masłów Pierwszy. W centrum gminy zlokalizowane jest średniej wielkości sportowe lotnisko Kielce-Masłów użytkowane przez Aeroklub Kielecki.

**Masłów Pierwszy** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Masłów. Miejscowość leży w Górach Świętokrzyskich, u stóp Pasma Masłowskiego, na skraju Puszczy Świętokrzyskiej, nad strumieniem będącym dopływem Lubrzanki. Znajduje się w niej lotnisko Kielce-Masłów. Przez wieś przechodzi Główny Szlak Świętokrzyski im. Edmunda Massalskiego z Gołoszyc do Kuźniaków.

- Kościół pw. Przemienienia Pańskiego, wybudowany w latach 1926–1937, w miejscu drewnianego kościoła z 1835 r. Wśród wyposażenia znajdują się m.in. ołtarz (1960) i stacje drogi krzyżowej, wykonane przez Józefa Gosławskiego.
- Dwór Maleckich, znajdujący się na skraju miejscowości.

**Mąchocice Kapitulne** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Masłów. Nad rzeką Lubrzanką. Przez wieś przechodzi niebieski szlak turystyczny im. E. Wołoszyna z Wąchocka do Cedzyny oraz niebieska ścieżka rowerowa z Ciekot do Woli Kopcowej.

**Mąchocice-Scholasteria** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Masłów. W Mąchocicach znajduje się Szkolne Schronisko Młodzieżowe przy Szkole Podstawowej im. Stefana Żeromskiego. Przez wieś przechodzi czerwony szlak rowerowy z Cedzyny do Nowej Słupi oraz niebieska ścieżka rowerowa z Ciekot do Dąbrowy.

**Michniów** – wieś w powiecie skarżyskim, w gminie Suchedniów. W czasie II wojny światowej Michniów był siedzibą sztabu Świętokrzyskich Zgrupowań AK dowodzonych przez por. Jana Piwnika ps. „Ponury” (zanim zgrupowanie przeniosło się na Wykus). Prawdopodobnie w wyniku donosów konfidentów, zwłaszcza ppor. Jerzego Wojnowskiego ps. „Motor”, w dniu 12 lipca 1943 niemiecka ekspedycja karna spacyfikowała wieś. Tego dnia 102 mieszkańców zostało zamordowanych, w większości przez spalenie żywcem w stodołach. 10 Polaków podejrzewa-



nych o współpracę z podziemiem zostało deportowanych do obozów koncentracyjnych (przeżyło troje), a 18 młodych kobiet i dziewcząt wywieziono na roboty przymusowe. Wieść o akcji pacyfikacyjnej dotarła do „Ponurego” zbyt późno by interweniować. Dowództwo oddziału zdecydowało się więc na akcję odwetową. W nocy z 12 na 13 lipca pod posterunkiem blokowym Podłazie żołnierze AK zatrzymali pociąg pośpieszny relacji Warszawa-Kraków i zastrzelili co najmniej kilkunastu Niemców. Na burtach wagonów partyzanci wyryli napisy „Za Michniów”. Następnego dnia Niemcy ponownie spacyfikowali Michniów, tym razem mordując wszystkich przebywających we wsi Polaków bez względu na wiek i płeć. Łącznie ofiarą masakr dokonanych w dniach 12 i 13 lipca 1943 padło co najmniej 204 mieszkańców Michniowa (tyle nazwisk udało się ustalić historykom). Najmłodsza ofiara – Stefan Dąbrowa – miał 9 dni. Po wojnie wieś odbudowano. Pacyfikacja Michniowa stała się symbolem niemieckich zbrodni popełnionych na wsi polskiej. 22 lipca 1977 Michniów został uhonorowany Krzyżem Grunwaldu III klasy. Obecnie w miejscowości znajduje się Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich.

- Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich – stanowiące oddział Muzeum Wsi Kieleckiej, upamiętniające martyrologię polskich wsi podczas II wojny światowej. Inicjatywa budowy Mauzoleum została wysunięta w 1979 roku przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. W skład mauzoleum wchodzi obecnie: Dom Pamięci Narodowej, Sanktuarium Męczeńskich Wsi Polskich, cmentarz i mogiła ofiar pacyfikacji oraz pomnik – „Pieta Michniowska”. W lipcu 1993 roku – w 50. rocznicę pacyfikacji – odsłonięto w Michniowie pomnik „Pieta Michniowska” dłuta Wacława Staweckiego. Z kolei w lipcu 1997 oddano do użytku nowy Dom Pamięci Narodowej. Mieści on stałą wystawę oraz ośrodek badawczy, dokumentujący Martyrologię polskiej wsi w czasie II wojny światowej. Jednocześnie na placu za mogiłą ofiar pacyfikacji otwarte zostało tzw. Sanktuarium Męczeńskich Wsi Polskich. W 65. rocznicę pacyfikacji Michniowa (2008) zaprezentowany został projekt rozbudowy istniejącego obiektu muzealnego, opracowany przez Mirosława Nizio. Założenia projektu przewidują m.in. budowę nowego budynku ekspozycyjnego (złożonego z 8 modułów-segmentów). W 2010 ruszył pierwszy etap rozbudowy. Wykonano wówczas przebudowę istniejącego obiektu oraz wykonano infrastrukturę techniczną: parkingi, ogrodzenie oraz budynki techniczne.

**Młodzawy Duże** – wieś sołecka w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Przez wieś przebiega nieczynna wąskotorowa linia kolejowa Umianowice – Cudzynowice Świętokrzyskiej Kolei Dojazdowej.

**Młodzawy Małe** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Wieś powstała w średniowieczu, w 1326 była ona siedzibą parafii rzymskokatolickiej. 31 lipca 1944 roku nieopodal wsi doszło do bitwy między oddziałem hitlerowskim a oddziałami 1 Brygady Armii Ludowej Ziemi Krakowskiej. W rezultacie starcia sześciu hitlerowców zginęło, a 16 zostało rannych. Partyzanci zdobyli m. in. działka przeciwpancerne, które na miejscu zniszczono.

- Kościół pw. św. Ducha i Matki Boskiej Bolesnej – późnobarokowy kościół wzniesiony został w latach 1716-1720. Na fasadzie głównej kościoła umieszczone są rzeźby, Jezusa Chrystusa na szczycie, a poniżej św. Jana Kantego, św. Floriana, św. Wojciecha i św. Stanisława. Wnętrze świątyni trójnawowe z transeptem, nawa posiada sklepienie kolebkowe z lunetami. Na ołtarzu głównym znajduje się, pochodzący z I poł. XVII wieku, uznawany za cudowny, obraz Matki Boskiej Młodzawskiej. Pod prezbiterium usytuowane są krypty grobowe rodu Wielopolskich – m.in. Aleksandra Wielopolskiego. W kościele znajduje się również, przeniesiony z nieistniejącego już klasztoru kamedułów w Kamedułach, sarkofag VII ordynata Ordynacji Myszko-wskich Józefa Władysława Myszkowskiego. Obok kościoła znajduje się barokowa brama-dzwonnica z 1779 roku.

- Grupa późnobarokowych figur przydrożnych z 1735 r. – stojąca w pobliżu lessowego wąwozu, na południe od wioski. Pośrodku krucyfiks, a po bokach figury św. Jana Kantego i św. Jana Nepomucena.
- W Młodzawach Małych znajduje się „Ogród na Rozstajach”, prywatny ogród z możliwością zwiedzania w soboty i niedziele, gdzie na powierzchni 1 ha zgromadzono ponad 2 tysiące gatunków roślin oraz kilka gatunków ptaków, m.in. bocian czarny, białe pawie, czarne i białe fąbędzie oraz wiele odmian kaczek, gęsi czy papug.

**Morawica** – miasto w powiecie kieleckim, siedziba gminy. Przez Morawicę przepływa Czarna Nida oraz Morawka będąca dopływem tej pierwszej. Z dniem 1 stycznia 2017 Morawica uzyskała status miasta.

- Ruiny kaplicy neogotyckiej wybudowanej ok. 1840 r.
- Park dworski z XIX w.
- Młyn wodny i spichlerz z 1905 r.
- Zbiornik retencyjno - rekreacyjny na rzece Morawka Podstawowym przeznaczeniem zbiornika jest retencjonowanie wody dla potrzeb rolniczo-gospodarczego jej wykorzystania. Zbiornik jest również wykorzystany do hodowli ryb z przeznaczeniem dla potrzeb wędkarskich, a w okresie letnim pełni funkcje zbiornika rekreacyjnego. Powierzchnia zbiornika 7,2 ha, powierzchnia lustra wody w warunkach normalnych 6,6 ha, średnia głębokość 1,75 m, pojemność wodna 110 000 m<sup>3</sup>, długość zapory 156 m.
- Kalwaria Świętokrzyska na wzgórzu kaplicznym. Skaliste podłoże uniemożliwiało użycie sprzętu mechanicznego, a wszystko wykonano za pomocą łomów i kilofów. Monumentalne stacje Drogi Krzyżowej na małowicznym przykościelnym wzgórzu zostały wykonane z kamienia, morawickiego wapienia podarowanego przez Kopalnię Wapienia Morawica, a wykonane w większości przez mieszkańca Morawicy p. T. Kostera. Każda stacja ufundowana została przez mieszkańców poszczególnych miejscowości wchodzących w skład parafii. W całej Kalwarii najważniejsza jest stacja XV – Zmartwychwstanie Pana Jezusa, na której umieszczono figurę Chrystusa mierzącą 2,4 m i ważącą 1,5 tony. Ze stacji Chrystus w swoim wizerunku z otwartymi rękoma obejmuje całe wzgórze.

**Morawka** – rzeka w środkowej Polsce, lewy dopływ Czarnej Nidy o długości 25 km. Płyne przez Góry Świętokrzyskie, w województwie świętokrzyskim. Rzeka ma źródło we wsi Holendry w gminie Chmielnik. Uchodzi do Czarnej Nidy w Morawicy. Szerokość Morawki waha się od 2 do 5 metrów, a głębokość od 0,2 do 0,5 m. W rzece występują: moczarka kanadyjska, strzałka wodna oraz mech wodny. Przedstawicielami fauny są: miętus pospolity, okoń, koza, kiełb, szczupak, śliz, jazgarz. Dopływy: Potok Włoszczowicki. W 2010 roku ukończono budowę zbiornika retencyjno-rekreacyjnego na Morawce. Parametry zbiornika: pojemność: 110 tysięcy m<sup>3</sup>, powierzchnia lustra wody: 6,6 ha, średnia głębokość: 1,75 m.

**Napęków** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bieliny. Napęków, jak sugeruje Słownik geograficzny Królestwa Polskiego wcześniej zapewne Napęchow, na co naprowadzają nazwy wsi Pęchów i Pęchowiec w wieku XIX wieś i folwark w powiecie kieleckim, gminie Daleszyce, parafii Bieliny, leży o 17 wiorst od Kielc, przy trakcie z Kielc do Łagowa. Wieś posiadała młyn i tartak.

**Nida** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Morawica. W średniowieczu Nida należała do krakowskich biskupów. Pod względem przestrzennym – była to wieś typu ryneczkowego. Jej zabudowę tworzyły cztery grupy działek, liczących po kilkanaście posesji każda. Dwie grupy (zachodnia i wschodnia) miały układ równoleżnikowy, dwie (północna i południowa) –

południkowy. Wewnątrz był obszerny plac, przypominający miejski rynek, na którym znalazło się kilka działek, zakłócających czytelność geometrii całego układu.

- Kaplica pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Usytuowana na południe od wiejskiej zabudowy, w kierunku rzeki. Teren kaplicy jest prostokątny, prawie płaski, z nieznacznym spadkiem ku rzece. Otacza go mur z miejscowego kamienia i wieniec kilku starych drzew. Na cmentarzyku, prócz kaplicy znajduje się jeszcze biały, brzoźowy krzyż. Kaplica jest orientowana i ma plan prostokąta o wymiarach ok. 3.5 na 7.5 metra. Prócz frontowej ściany, która jest murowana i pokryta tynkiem, jest drewniana, wykonana w konstrukcji słupowej, okrytej deskowymi szalunkami. Zachodnią jej część stanowi kruchta, wschodnią – część przeznaczona dla modlitwy, bez wydzielenia nawy i prezbiterium. Wnętrze kaplicy nakrywa belkowany strop a całość budowli – dwuspadowy, gontowy dach.

**Nida** – rzeka w południowej Polsce, lewy dopływ górnej Wisły. Długość rzeki wynosi 151 km (z Białą Nidą), a powierzchnia dorzecza 3862 km<sup>2</sup>. Rzeka ta powstaje z połączenia Białej i Czarnej Nidy w miejscowości Brzegi k. Chęciny. Jest to typowa rzeka nizinna o bardzo niskim spadku. Ma szeroką terasę zalewową pokrytą łąkami. W najwęższym miejscu koryto Nidy ma szerokość 6 m. W najszerszym punkcie, w okolicach Motkowic, 79 m. Głębokość rzeki waha się od 0,4 do 2,6 m. Jest to jedna z najcieplejszych polskich rzek. Temperatura wody w lecie dochodzi do 27 °C. Główne dopływy: Brzeźnica, Mierzawa, Maskalis.

**Niegostawice** – wieś sołecka w powiecie pińczowskim, w gminie Złota. We wsi urodził się Adolf Dygasiński – polski powieściopisarz, autor książki „Wilk, psy i ludzie”.

**Nieprówice** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Złota. W wieku XV na dokumencie wydanym w 1437 r. występuje jako świadek Janussius de Neprowycze.

- Zabytkowa figura św. Mikołaja z XIX wieku.
- Most na rzece Nidzie zbudowany przez Wojsko Polskie. Piękne widoki na łąki w Dolinie Nidy.

**Nowiny** (do 2012 *Osiedle Nowiny*) – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Sitkówka-Nowiny. Siedziba gminy Sitkówka-Nowiny. Znajduje się tu osiedle mieszkaniowe, do jego budowy przystąpiono w 1962 r. dla potrzeb pracowników powstającej w odległości 1 km od obecnego osiedla Cementowni Nowiny. Wizytówką Nowin, jak i całej gminy Sitkówka-Nowiny jest kryta pływalnia „Perła”. Nowiny to ośrodek usługowo-handlowo-rekreacyjny o charakterze miejskim, nieposiadający jednak praw miejskich.

**Oleśnica** – dawne miasto w latach 1470-1869, obecnie wieś w powiecie staszowskim, w gminie Oleśnica. Początkowo osada była siedzibą rodu Oleśnickich. W późniejszym okresie była własnością Zborowskich i Lanckorońskich. Z Oleśnicy pochodził biskup, uczestnik bitwy pod Grunwaldem, późniejszy kardynał Zbigniew Oleśnicki. W czasie reformacji miasto było ośrodkiem kalwinizmu. Zbór kalwiński założył tu w 1563 r. Marcin Zborowski.

- Neogotycki kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP z połowy XIX wieku wybudowany na fundamentach gotyckiej świątyni z XV wieku. Rozbudowany pod koniec XIX wieku.
- Figura z 1911 r.
- Krzyż z 1912 r.

**Orzechówka** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bodzentyn. We wsi mieści się od roku 2006 jedyne w Polsce muzeum siekier, zorganizowane przez Adolfa Kudlińskiego.

**Owczary** – rezerwat słońoroślowy na terenie Szanieckiego Parku Krajobrazowego we wsi Owczary. Jedyne słońoroślowy rezerwat na terenie Niecki Nidziańskiej. Powierzchnia: 0,61 ha, utworzony w 1959 roku. Teren rezerwatu zajmuje śródpolne zagłębienie o płaskim nierównym

dnie, ograniczone zboczami. W jego północno-zachodnim rogu, pod stromą skarpą znajduje się wyraźne słone źródło. Rezerwat stanowi jedyne w Polsce centralnej stanowisko flory i fauny halofilnej. Porastają go charakterystyczne rośliny słonolubne, halofity, wśród nich rupia morska, zamętnica trzoneczkowata, muchotrzew solniskowy, łoboda oszczepowata, nostrzyk ząbkowany, mannica odstająca. Faunę reprezentuje chrząszcz *Pogonus persicus*, mający tu jedyne stanowisko swojego gatunku w Polsce. Na południowych stokach rezerwatu rozwinęła się murawa kserotermiczna.

**Pęczelice** – wieś w gminie Busko-Zdrój. Przechodzi przez nią czerwony szlak z Buska-Zdroju do Soleca-Zdrój. Należała ona do Stanisława Gnoińskiego - arianina. Wybudował we wsi zbór, który kolejni właściciele majątku adaptowali na spichlerz, lamus. Funkcję tę pełnił on aż do początków XX w. Z budynku do dziś zachowały się tylko wysokie piwnice, dwie izby ze śladami sklepienia kolebkowego i fragment późnorenesansowego obramienia okiennego. We wsi, pod skarpą u podnóża figury św. Floriana, bije źródło, dając początek strumykowi zwanemu przez miejscowych *Strugą*, uchodzącemu do Maskalisu. Około 500 m. na południe od centrum wsi znajduje się strome wzniesienie zwane Ostrą Górą (263 m n.p.m.). Ta ciekawa forma geologiczna będąca jedną z kulminacji Garbu Wójczańskiego-Pińczowskiego, o względnej wysokości ok. 40 m., jest starym mezozoicznym zrębem odsłaniającym się spod osadów trzeciorzędu.

**Pieczyska** – rezerwat torfowiskowy na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego w gminie Pińczów. Powierzchnia: 40,84 ha, Rok utworzenia: 1999. Przedmiot ochrony: śródleśne torfowiska, w tym zespół torfotwórczy z lepieźnikiem różowym (*Petasites hybridus*) stanowiącym ostoję dla rzadkich i chronionych roślin (turzyca, kruszczyk błotny) i zwierząt. Na terenie rezerwatu występuje las mieszany ze świerkiem pospolitym i jodłą oraz torfowisko zarastające brzozą i sosną. Występują też rośliny chronione: wawrzynek wilczełyko, pełnik europejski i storczyk kukawka. Przez rezerwat przechodzi niebieski szlak turystyczny z Pińczowa do Wiślicy.

**Pińczów** – miasto, siedziba powiatu pińczowskiego, jak również miejsko-wiejskiej gminy Pińczów. Prywatne miasto szlacheckie lokowane w 1428 roku. Pińczów leży na Podidziu, nad rzeką Nidą, położone jest częściowo w Dolinie Nidy, od północy opierając się na zboczach wzgórz wchodzących w skład Garbu Pińczowskiego. Miasto jest punktem początkowym niebieskiego szlaku prowadzącego do Wiślicy. Na terenie miejscowego kamieniołomu wapienia pińczowskiego znaleziono szkielet wieloryba sprzed 15 mln lat. Rozwój Pińczowa rozpoczął się od kamieniołomu, który istniał tam w XII wieku. Bezpieczeństwa górników strzegł niewielki gród obronny, zniszczony prawdopodobnie przez Tatarów w 1241. W I poł. XIV w. na jego miejsce wzniesiono gotycki zamek, u stóp którego rozwinęła się osada. Nośiła ona początkowo nazwę *Piędziców* (1405 – *Pandziczow*, ok. 1470 – *Pyandzycow*). Od XVI w. używana jest współczesna nazwa. W 1428 król Władysław Jagiełło na zamku w Lublinie nadał Pińczowowi prawa miejskie. Okoliczni mieszkańcy zajmowali się wówczas głównie rolnictwem, sadownictwem, uprawą winnej latorośli oraz hodowlą bydła. Za sprawą Mikołaja Oleśnickiego miasto stało się ośrodkiem reformacji. Oleśnicki udzielił w nim schronienia m.in. Franciszkowi Stankarowi – prof. Akademii Krakowskiej, uwięzionemu przez biskupa krakowskiego na zamku w Lipowcu i wyzwolonemu przez grupę szlachty. W latach 1550–1551 z miasta wypędzono paulinów, a kościół zmieniono w zbór kalwiński. W budynkach poklasztornych powstało słynne na całą Europę gimnazjum pińczowskie nazywane później sarmackimi Atenami. W latach 1558–1562 w mieście funkcjonowała drukarnia publikująca dzieła reformatorskie. Jej założycielem był Daniel z Łęczycy. W Pińczowie swoje prace drukował m.in. Andrzej Frycz Modrzewski. Kres ośrodkowi reformacyjnemu w Pińczowie położył biskup krakowski Piotr Myszkowski, który w 1586 wykupił miasto. Nastąpiła gwałtowna rekatolicyzacja Pińczowa. Do miasta powrócili Paulini, a pińczowskie gimnazjum przyjęło program szkoły parafialnej. W 1813 podzielono

ordynację pińczowską. Pińczów stał się wówczas własnością warszawskiego adwokata Jana Olrycha Szanieckiego. W 1839 Wielopolscy odkupili miasto. W mieście rozwijał się przemysł spożywczy – produkowano sery. W 1867 powstał powiat pińczowski. Pierwsi Żydzi zamieszkali Pińczów już w I połowie XVI wieku, od 1576 płacili podatki. Tamtejszy Kahał powstał pod koniec XVI wieku. W 1594 Żydzi otrzymali przywileje od właściciela miasta, Zygmunta Myszko-wskiego, w tym zezwolenie na budowę bożnicy. Powstały też szkoły żydowskie, drukarnie i biblioteki. W XVIII wieku Pińczów stał się jednym z ważniejszych ośrodków żydowskich w Małopolsce. W 1765 zamieszkiwało w nim 2862 Żydów, w 1856 – 2877 (70% mieszkańców). Kapitał żydowski przyczynił się do rozwoju gospodarczego miasta w XIX wieku. Powstała fabryka sukna Rosenberga, fabryka wyrobów bawełnianych i farbiarnia Berensteina. W radzie miejskiej w latach 1927–1930 zasiadało 15 Polaków i 15 Żydów, a przewodniczył jej miejscowy proboszcz (żeby uniknąć pata). W 1939 w Pińczowie mieszkało 3500 Żydów. W październiku 1942 Niemcy deportowali 3000 Żydów do obozu zagłady w Treblince. W Pińczowie, na mocy rozkazu dowództwa WP nr 77 z 19 lutego 1919 został utworzony 11 Pułk Ułanów. Zadanie sformowania i dowodzenia nim powierzono Mariuszowi Zaruskiemu. W 1939 miasto zostało zniszczone przez oddziały Niemiec-kie. Podczas II wojny światowej rejon Pińczowa był miejscem aktywnej działalności partyzanckiej. Od lipca do sierpnia 1944 miasto było przejściowo wyzwolone przez partyzantów z AK, AL i Batalionów Chłopskich. Obszar o powierzchni 1000 km<sup>2</sup>, wyzwolony spod okupacji hitlerowskiej, który obejmował tereny od Pińczowa po Działoszyce i od Nowego Korczyna po Nowe Brzesko, nosił nazwę Republiki Pińczowskiej.

- Dawny zespół klasztorny oo. paulinów, znajduje się na rogu Rynku. Opactwo w Pińczowie założył w 1449 kardynał Zbigniew Oleśnicki wraz z swym bratem Janem Głowaczem. W 1550 w okresie reformacji, Mikołaj Oleśnicki wygnał zakonników z miasta, a klasztor przekształcił w zbór kalwiński. W 1551 powstało w nim gimnazjum pińczowskie znane później w całej Polsce. Wyrokiem Trybunału Koronnego paulinom przywrócono zajęty przez Oleśnickiego majątek. Mnisi wrócili do Pińczowa w 1586. W 1819 klasztor uległ kasacji, a jego majątek przeszedł na własność rządu Królestwa Polskiego. W skład zespołu klasztornego wchodzi kościół farny pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty. Świątynia połączona jest przewiązką z dawnym budynkiem klasztornym, który powstał w XVII w. Do wnętrza budynku klasztornego prowadzi portal zwieńczony trójkątnym przyczółkiem z herbem Dębno Oleśnickich. W północnym skrzydle budynku znajduje się zegar słoneczny z 1723. Współcześnie w budynku mają swoją siedzibę: Muzeum Regionalne, Pińczowskie Samorządowe Centrum Kultury oraz kino *Belweder*. Przed kościołem stoi dzwonnica zbudowana w latach 1685–1691 przez architekta Wojciecha Trybułskiego. Składa się ona z dwóch kondygnacji oddzielonych gzymsem. Całość nakrywa łamany dach namiotowy, zwieńczony iglicą z krzyżem.
- Zespół klasztorny oo. reformatów na Mirowie. Pierwotny kościół ufundował w 1587 biskup krakowski Piotr Myszkowski. Jego bratanek Zygmunt w 1605 sprowadził do Pińczowa zakon reformatów. Po interwencji niechętnego reformatom zakonu bernardynów zostali oni zmuszeni do opuszczenia Mirowa, do którego powrócili w 1683. W międzyczasie w 1619 ukończono budowę kościoła. W latach 1910–1928 mieścił się tam szpital miejski. W 1928 klasztor reaktywowano. Klasztorny kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny jest budowlą jednonawową. Wzniesiono go w stylu późnorennesansowym. Do nawy z obydwu stron dobudowane są kwadratowe kaplice przykryte kopułami z latarnią. Północna kaplica nosi wezwanie św. Jana Nepomucena, południowa Pana Jezusa. Na fasadzie zachodniej umieszczony jest herb fundatorów Jastrzębiec. Prezbiterium posiada sklepienie kolebkowe z lunetami. Barokowy ołtarz główny pochodzi z 2. poł. XVII w. Za ołtarzem znajduje się oratorium zakonne. Wyposażenie kościoła pochodzi z XVIII w. W jednym z ołtarzy bocznych znajduje się uznawany za cudowny obraz Matki Boskiej Mirowskiej. Pochodzi on z 2. poł. XVII w. Według

tradycji miał go przywieźć z Rzymu margrabia Zygmunt Myszkowski. Na budynek klasztorny składają się trzy skrzydła połączone krużgankami. Wybudowano go w latach 1686–1706.

- Kaplica św. Anny wzniesiona w stylu manierystycznym w 1600.
- Dom Ariański (zwany również bezpodstawnie Drukarnią Ariańską) na Mirowie z przełomu XVI i XVII w. Obecnie mieści się w nim oddział Archiwum Państwowego w Kielcach. Do wnętrza prowadzi ozdobiony łacińską sentencją portal.
- Pałac Wielopolskich z 1789. Wzniesiony prawdopodobnie według projektu Franciszka Naxa. Jest to budynek piętrowy. Jego fasadę przyozdabiają wykonane w stiuku płaskorzeźby przedstawiające sceny z mitologii. Na fasadzie znajduje się także herb Franciszka Wielopolskiego.
- Pawilon ogrodowy w kształcie baszty z XVI w. wybudowany przez Santi Gucciego. Znajduje się w parku nieopodal pałacu Wielopolskich. Wzniesiono go na planie pięcioboku. Na nadprożu górnego portalu umieszczony jest herb Jastrzębiec rodu Myszkowskich.
- Pozostałości pińczowskiego zamku z XIII w., przebudowanego w XVI w. według projektu Santi Gucciego. Zamek został rozebrany na przełomie XVIII i XIX w.
- Cmentarz parafialny położony na południowym stoku wzgórza przy ulicy Grodziskowej. Założono go w końcu XVIII w. po zamknięciu cmentarza przy kościele paulinów. Najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z początku XIX w., a ich największe skupisko znajduje się na tzw. Starym Cmentarzu, będącym obecnie lapidarium rzeźby nagrobkowej.
- Cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej, z lat 1914–1915, przylegający od wschodniej strony do cmentarza parafialnego. Spoczywa na nim 938 poległych żołnierzy, w tym ekshumowani i przeniesieni w 1937 z cmentarzy wojennych w Kijach i Skowronnie Górnym. Wśród pochowanych jest 9 żołnierzy z armii niemieckiej, 497 z rosyjskiej oraz 432 z armii austro-węgierskiej. W cmentarnej kaplicy znajduje się też marmurowa płyta upamiętniająca pięciu harcerzy pińczowskiego hufca Szarych Szeregów zamordowanych w 1943 przez Niemców.
- Cmentarz na „Zawięzieniu” przy ul. 11 Listopada w Pińczowie. Miejsce Pamięci Narodowej - historyczne miejsce straceń - dawna strzelnica sportowa. W latach 1939–1944 Gestapo, Żandarmeria i Ekspedycja Karna dokonywały wielu morderstw na Polakach. Rozstrzeliwano w tym miejscu i po zewnętrznej stronie muru więziennego. 1 lipca 1943 r. po rozstrzelaniu po murem więziennym zostali tu pochowani czterej instruktorzy harcerscy z Szarych Szeregów.
- Synagoga Stara, zbudowana w latach 1594-1609 za zezwoleniem marszałka wielkiego koronnego Zygmunta Gonzagi Myszkowskiego. Projektantem synagogi był najprawdopodobniej pochodzący z Florencji, architekt Santi Gucci. Podczas II wojny światowej hitlerowcy zdewastowali wnętrze synagogi oraz wywieźli bądź zniszczyli jej całe ruchome wyposażenie. Wówczas przypadł zbiór około 100 zwojów Tory, gromadzony przez wieki w synagodze. W tym czasie mieściły się w niej garaże oraz magazyny. W 1944 roku zniszczeń dopełniły bombardowania. Po zakończeniu wojny przystąpiono do prac remontowych synagogi. W 1947 roku zrekonstruowano dach. Aktualnie synagogą opiekuje się Muzeum Regionalne w Pińczowie. Murowany, wykonany z kamienia łamanego budynek synagogi wzniesiono na planie prostokąta, w stylu późnorenesansowym. Jest pierwszą powstałą w Polsce synagogą w której zarówno główną salę, jak i sień, babiniec oraz pomieszczenia pomocnicze wzniesiono równocześnie i połączono w jedną bryłę przekrytą wspólnym dachem. Forma taka nazywana jest układem wzdłużnym. Attyka przysłania dwukalenicowy dach pogrążony. Wewnątrz znajduje się główna sala modlitewna o kształcie zbliżonym do kwadratu o wymiarach 10,7 na 9,5 metrów, sklepiona kolebkowo z lunetami i żebrami stiukowymi w układzie sieciowym.
- Ciuchcia Expres Ponidzie – atrakcja turystyczna, do Pińczowa dotarła w latach 20. XX w., łączyła Pińczów m.in. z Hajdaszkim (dalej Jędrzejowem i Szczucinem) i Kocmyrzowem. Obecnie czynna na trasie do Umianowic i dalej do Jędrzejowa lub Hajdaszka.

**Prusy** – wieś w powiecie buskim, w gminie Stopnica. Przez wieś przechodzi zielony szlak z Wiślicy do Grochowisk. Prusy jako osada jeniecka powstały przed 1250 r. bowiem wymienione są przez źródła pisane przed wspomnianą datą. W XV w. wieś była własnością Jana z Rytwian, kasztelana krakowskiego. W 1783 r. miejscowość pisana jako Prussy według Rejestru Diecezjów należała do Wodzickiego, starosty krakowskiego.

- Kapliczka z 1890 r., w której znajduje się rzeźba Chrystusa Frasobliwego

**Przęślin** – rezerwat stepowy na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego w gminie Wiślica, w powiecie buskim. Powierzchnia: 0,72 ha, utworzony w 1960 roku w celu ochrony roślinności stepowej, bowiem gipsy pokrywa tu cienka warstwa lessu, co stworzyło dogodne warunki do rozwoju roślinności stepowej, w tym stepu ostnicowego, kwietnego i łąkowego. Rosną tu chronione i reliktowe gatunki roślin - ostnica włosowata, stulisz miotłowy, wiechłina cebulkowata w odmianie żyworodnej, len włochaty, len złocisty, miłek wiosenny, dziewięciśli beztodygowy, zawilec wielkokwiatowy, pierwiosnka lekarska czy wężymord stepowy. Żyją tu również rzadkie gatunki ciepłolubnych owadów, m.in. cykady oraz reliktowy chrząszcz ryjko-wiec. To jedyne stanowisko tego gatunku w Polsce! Na południowo-zachodnim stoku wzgórza Przęślin odsłaniają się duże kryształki gipsu, w formie tzw. "jaskótczych ogonów", skrzących się pięknie w słońcu. To ponoć największe odsłonięte kryształki gipsów na świecie, sięgające wysokość 2,5 m, dlatego warto tu zajrzeć będąc na Ponidziu, które właśnie z gipsów słynie.

**Psarka** – struga, prawy dopływ Świśliny o długości 23,36 km. Struga płynie w Górach Świętokrzyskich. Jej źródła znajdują się u północnych podnóży Bukowej Góry. W dalszym biegu przepływa przez Dolinę Bodzentyńską, od północnej strony opływa Pasma Bostowskie, aby w końcu, w okolicach wsi Radkowice-Kolonia, wpaść do Świśliny.

**Radomice** – rezerwat leśny w gminie Morawica, w powiecie kieleckim. Rezerwat ma powierzchnię 22,89 ha, utworzony został w 1953 roku. Cel ochrony: "Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska cisa, gatunku ustępującego obecnie z naszych lasów, a stanowiących niegdyś ich stały element składowy". Obszar obecnego rezerwatu był pod ochroną już przed II Wojną Światową. W rezerwacie rośnie około 400 egzemplarzy cisa, w tym 50 w formie drzewiastej. Rozwija się on najlepiej w pobliżu innych drzew bo jest rośliną cieniu-lubną. W rezerwacie obok cisa występują: sosna, olsza i świerk. Przez rezerwat przepływa stru-myk, a prawie cały teren jest podmokły. W runie licznie występuje chroniony gatunek - wawrzynek wilcze tyko.

**Rejów** – osiedle w Skarżysku-Kamiennej, usytuowane w południowej części miasta. Ma charakter rezydencjonalny; na jego obszarze występuje zabudowa jednorodzinna. Dawniej samo dzieło na wieś znana w literaturze historycznej od wieku XII jako Żyrcin. W Sieradzu 24 czerwca 1213 r. Iwon Odrowąż będąc kanclerzem u Leszka Białego daruje Żyrcin cystersom wąchockim. Klasztor miał w Żyrcinie na rzece łącznej płuczarnię żelaza. W roku 1552 nadał ją opat wąchocki Jędrzej Spoth Janowi Ryj Kochanowskiemu z Woli Brudnowskiej na czas życia Jana i jego synów, Piotra i Andrzeja. W rękach Kochanowskich pozostawała ona najdalej do początków XVII wieku, gdyż w roku 1614 zawiera opat z Wąchocka Charbicki z Jeremjaszem Szeligowskim układ w sprawie dzierżawy kuźnicy *Glosińska seu Rejowska in haereditate villae deserta Szyrchlins*. Wiadomość ta pokazuje wyraźnie drogę przemiany nazwy Żyrcina na Rejów. Kuźnica w Żyrcinie nosi już na początku XVII w. miano Rejowska, pochodzi ona niewątpliwie od przydomku "Ryj" jej długoletnich posesorów. Z tego miana powstała niebawem nazwa Rejów na oznaczenie całej osady. Występuje ona zrazu obok dawnej nazwy Żyrcina, później stopniowo ją wypiera.

Do głównych atrakcji turystycznych Rejowa należą:

- Muzeum im. „Orła Białego” – muzeum regionalne; znaczna część eksponatów pochodzi z okresu II wojny światowej: broń, umundurowanie i wyposażenie żołnierzy, dokumenty, fotografie, ekspozycja plenerowa – działa, pojazdy opancerzone, helikoptery, samoloty, czołgi (jeden z kilku zachowanych na świecie egzemplarzy Sturmgeschütz IV) oraz skonstruowany w latach 60. XX wieku przez pochodzącego ze Skarżyska-Kamiennej Dionizego Wiśniewskiego kuter torpedowy ORP „Odważny”.
- Jezioro Rejowskie (Zalew Rejów) – zbiornik retencyjny na rzece Kamionce w Skarżysku-Kamiennej. Zbiornik powstał na początku XIX wieku. Podczas I wojny światowej został zniszczony, ale w 1925 roku doczekał się odbudowy i w takim stanie dotrwał do 1939, kiedy to ponownie uległ zniszczeniu. Po II wojnie światowej został kolejny raz odbudowany przez Fabrykę Uzbrojenia w celu zabezpieczenia potrzeb wodnych późniejszych Zakładów Metalowych MESKO znajdujących się w Skarżysku-Kamiennej. W chwili obecnej pełni rolę zbiornika wyrównawczego oraz miejsca rekreacyjnego. Po stronie zachodniej zalewu znajduje się ośrodek rekreacyjny Rejów. Dane ogólne zalewu Rejów: powierzchnia: 30 hektarów, całkowita pojemność: 1 200 000 m<sup>3</sup>, poziom piętrzenia: 244,85 m n.p.m.
- Pozostałości wielkiego pieca hutniczego z XVIII/XIX w.: fundamenty, mur oporowy, kanał przepustowy (jedyne zachowane gar wielkiego pieca w Staropolskim Okręgu Przemysłowym).

**Republika Pińczowska** – obszar wyzwolony przejściowo w okresie 24 lipca–12 sierpnia 1944 r. spod okupacji niemieckiej w wyniku działań oddziałów partyzanckich Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich i Armii Ludowej. Wspólnym wysiłkiem wyzwolony został obszar o powierzchni 1000 km<sup>2</sup>. Na terenie Republiki Pińczowskiej znalazły się miejscowości: Pińczów, Skalbmierz, Książ Wielki, Brzesko Nowe, Działoszyce, Janowice, Kazimierza Wielka, Koszyce, Nowy Korczyn, Proszowice, Sancygniów, Słaboszów i Wiślica. Władzę w Republice Pińczowskiej sprawowali: Pińczowska Konspiracyjna Powiatowa Rada Narodowa i delegat powiatowy rządu RP na uchodźstwie wraz z komendantem Obwodu Pińczów AK. Józef Morton został komisarzem do spraw majątków obszarniczych, Edward Wojtasik do spraw reformy rolnej, a Marian Dawkant do spraw kolejnictwa i dróg. Z oddziałów AL i współpracującego z nimi oddziału Józefa Maślanki sformowano 1 Brygadę Armii Ludowej Ziemi Krakowskiej im. Bartosza Głowackiego. Ze względu na bliskość przyczółka baranowsko–sandomierskiego i frontu wschodniego oraz militarne znaczenie dróg przechodzących przez Republikę, Niemcy podjęli działania zaczepne zmierzające do jej likwidacji. Skutkiem koncentracji Wehrmachtu i braku możliwości połączenia z przyczółkami Armii Czerwonej, oddziały partyzanckie zostały zdemobilizowane i wróciły do konspiracji, natomiast 1 Brygada Armii Ludowej po potyczce pod wsią Baranów, 14 sierpnia 1944 przebiła się przez front niemiecko–radziecki na przyczółek baranowsko–sandomierski jednak część żołnierzy brygady została na tym terenie tworząc nowe jednostki AL dalej w konspiracji. Zbiór pamiątek po Republice Pińczowskiej eksponowany jest w pałacu Wielopolskich w Chrobrzu. W miejscowości Byczów znajduje się pomnik poświęcony obrońcom Republiki Pińczowskiej.

**Rytwiany** – wieś w powiecie staszowskim, w gminie Rytwiany. Położona nad rzeką Czarną Staszowską. Siedziba władz gminy Rytwiany. Przez wieś przechodzi zielony szlak z Chańczy do Pielaszowa. Biskup Wojciech Jastrzębiec (a następnie arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski) wybudował w Rytwianach gotycki zamek obronny. Zamek wzniesiono w rozlewiskach rzeki Czarnej w latach 1425–1436. Po zamku pozostał już tylko fragment (narożnik) jednej z baszt, wysoki na trzy piętra. Za czasów Tęczyńskich Rytwiany stały się prawdziwym dworem magnackim i przeżywały najświetniejszy okres w swojej historii. W 1621 roku Jan Tęczyński sprowadził do Rytwian kamedułów, którzy wybudowali klasztor i kościół. W 1819 roku przeniesiono ich do



Warszawy, a kościół klasztorny służy nielicznym okolicznym mieszkańcom jako kościół parafialny. Ostatni właściciele wsi – Radziwiłłowie wybudowali na przełomie wieków XIX i XX własną rezydencję. W 2005 roku pałacyk, będący własnością Elektrowni Połaniec został wyremontowany i przeznaczony na hotel. Po uchwyceniu przyczółka baranowsko-sandomierskiego przez armię radziecką w 1944 roku Rytwiany stały się tymczasową siedzibą Kieleckiej Wojewódzkiej Rady Narodowej oraz Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego.

- Ruiny gotyckiego zamku obronnego (1425) – baszta.
- Barokowy kościół Zwiastowania NMP i klasztor pokamedulski „Pustelnia Złotego Lasu” XVII wiek – położony 3 km od wioski, zabytek klasy I "Pustelnia Złotego Lasu" w Rytwianach – konwent powołany do istnienia w 1624 roku z fundacji wojewody krakowskiego Jana Magnusa Tęczyńskiego i jego brata Gabriela, wojewody lubelskiego. Usytuowana w Rytwianach pustelnia, została skasowana w 1820 roku. Obecnie jest siedzibą Relaksacyjno-Kontemplacyjnego Centrum Terapeutycznego "SPeS".
- Pałac w Rytwianach – zabytkowy pałac pochodzący z przełomu XIX i XX wieku. Znajduje się w miejscowości Rytwiany, w województwie świętokrzyskim. Jest otoczony 6-hektarowym parkiem. Obecnie (2016 r.) znajduje się tu hotel. Pałac otoczony jest 6-hektarowym parkiem. Park otaczający pałac założono w latach 1927–1929. Najstarszy drzewostan to aleja lipowa w południowej części parku, szpaler kasztanowców wzdłuż granicy zachodniej oraz nieliczne okazy drzew obcego pochodzenia. Na terenie parku znajduje się kort tenisowy oraz boisko do gry w koszykówkę.
- Kaplica, szkoła, młyn rzeczny – dawne zabudowania Radziwiłłów.
- Cegielnia, tartak i dawna gorzelnia (przełom XIX i XX wieku).

**Sichów Duży** – wieś w powiecie staszowskim, w gminie Rytwiany. Pierwsza wzmianka o Sichowie Wielkim pochodzi z 1528 r. Własność rodzin Łaskich, Tęczyńskich, Opalińskich, Lubomirskich, Sieniawskich, Denhoffów. Po upadku powstania listopadowego 1831 r., w majątku ukrywał się gen. Józef Chłopicki. Od 1897 r. majątek należał do Macieja Radziwiła, który poślubił Różę Potocką. Kolejnym właścicielem został Krzysztof Radziwiłł wraz z żoną Zofią Popiel z pobliskich Kurozwęk. Prowadzili oni ożywione życie rodzinne i towarzyskie, a dom w Sichowie stał się miejscem odwiedzanym przez wielu artystów, literatów i ludzi nauki. Bywali tu m.in. malarz Józef Mehoffer, dramaturg i muzyk Karol Rostworowski, znany autor słowników Witold Doroszewski. Pałac Radziwiłłów po wojnie służył oświacie rolniczej, najpierw odbywały się w nim kursy, od 1959 roku mieściła się szkoła, a później mieszkania. Od 1986 roku stał pusty. W skład zespołu wchodzi: dwór, stajnia, obecnie pensjonat, wozownia, obecnie pensjonat (oranżeria), rzędcówka I i II, dom ogrodnika, park z 1 i 2 połowy XIX w. Po książęco-hrabiowskich czasach w Sichowie został jeszcze park z sędziwymi okazami topoli, buków, jesionów i dębów, aleja lipowa wzdłuż drogi do Święcicy oraz kilka podworskich budynków. M.in. domek ogrodnika i duży drewniany dom, który najpierw służył administracji majątku, a w okresie międzywojennym stał się siedzibą szkoły i kaplicy. Biblioteka Sichowska ma tradycje sięgające okresu międzywojennego. Obecnie powstała z inicjatywy wnuka Krzysztofa i Zofii Radziwiłłów Stefana Dunin-Wąsowicza w odbudowanym zespole pałacowym należącym przed wojną do Krzysztofa Radziwiłła. Biblioteka swoją działalność rozpoczęła w sierpniu 2010 r. Załącznikiem gromadzonego księgozbioru jest kilka egzemplarzy pochodzących z dawnej biblioteki Krzysztofa Radziwiłła a przechowanych od czasów wojennych przez rodzinę ostatnich właścicieli.

**Siekierno** – dawna wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bodzentyn. Było wsią biskupstwa krakowskiego w województwie sandomierskim w ostatniej ćwierci XVI wieku. W latach 1826-1831 działała w Siekiernie Szkoła Leśna Praktyczna – oddział Szkoły Szczególnej Leśnictwa

w Warszawie (1818-1831). Zamknięta została w ramach represji po upadku powstania listopadowego. Pozostałością po szkole jest niewielki park o powierzchni 0,34 ha, którego drzewostan tworzą rodzime gatunki liściaste: klon zwyczajny, jesion wyniosły, buk zwyczajny, jarząb pospolity, a ponadto modrzew polski.

**Silnica** – rzeka biorąca początek na południowo-wschodnim stoku Sosnowicy, na wysokości ok. 370 m n.p.m., o długości 17,4 km. Płynie m.in. przez Kielce, uchodzi do Bobrzy. Ma charakter rzeki górskiej ze spadkiem wynoszącym 6,4 %. Powierzchnia jej dorzecza wynosi 51,1 km<sup>2</sup>, a długość na terenie miasta wynosi 17,0 km. Na jej biegu w Kielcach znajduje się sztuczny zbiornik wodny o powierzchni ok. 9 ha, zwany Zalewem Kieleckim. Silnicę zasilają liczne źródła, stanowiące jej dopływy. Jednym z przykładów może być źródło, które mieszkańcy miejscowości Dąbrowa na pograniczu Kielc i gminy Masłów nazywają *źródłem św. Michała Archaniola*, ale nie jest to jego formalna nazwa. Według legendy książę Mieszko, syn Bolesława Śmiałego, w czasie polowania w tutejszych lasach, strudzony napił się wody ze źródła i odzyskał siły. Stąd nazwa Silnica. A po znalezieniu w pobliżu kłów zwierzęcia założył osadę Kielce (Kielce).

**Skarżysko-Kamienna** – miasto w północnej części województwa świętokrzyskiego, siedziba władz powiatu skarżyskiego. Położona na Wyżynie Kieleckiej, u zbiegu Przedgórze Iłżeckiego, Garbu Gielniowskiego i Płaskowyzu Suchedniowskiego, nad rzeką Kamienną. Skarżysko-Kamienna jest punktem początkowym czerwonego Szlaku Milenijnego prowadzącego do Kałkowa, zielonego szlaku na Wykus, żółtego szlaku prowadzącego poprzez okolice miasta, czarnego szlaku rowerowego prowadzącego do Mostek oraz niebieskiego szlaku rowerowego do Ostrowca Świętokrzyskiego. Skarżysko-Kamienna tradycyjnie stanowi ważny ośrodek przemysłowy i węzeł komunikacyjny – drogowy i kolejowy. W XV w. funkcjonowała tutaj dymarka i kopalnia rudy żelaza. W 1884 roku przeprowadzono przez teren miejscowości kolej, od której wkrótce poprowadzono rozgałęzienia, co spowodowało powstanie węzła kolejowego. Po niedługim czasie w pobliżu węzła powstała Odlewnia Żeliwa i Emaliernia „Kamienna”. W 1920 roku istniało na terenie gminy 20 zakładów wytwórczych, w tym 6 zakładów przemysłowych branży metalowej, zatrudniających ponad 1000 pracowników i około 1000 pracowników zatrudnionych na stacji i w warsztatach naprawczych taboru kolejowego. Prawa miejskie miejscowość uzyskała z dniem 1 stycznia 1923 roku. W 1924 roku uruchomiono po dwóch latach budowy Państwową Fabrykę Amunicji. W dniu 8 września 1939 roku miasto zostało zajęte przez wojska niemieckie, a fabrykę przejął prywatny koncern zbrojeniowy „Hasag”. Podczas okupacji niemieckiej w latach 1942–1944 przy fabryce amunicji na terenie Skarżyska istniały trzy obozy Werk A, Werk B, Werk C, w których niewolniczą pracę wykonywali żydowscy więźniowie. Zmarłych i zamordowanych palono w prowizorycznym krematorium na terenie strzelnicy zakładowej. W 1957 roku uruchomiono fabrykę obuwia. W latach 70. XX wieku powstała fabryka domów.

- Bazylika Matki Bożej Ostrobramskiej – kopia Ostrej Bramy w Wilnie. Decyzją wilnianina ks. biskupa Edwarda Materskiego, pierwszego ordynariusza diecezji radomskiej, w maju 1988 roku rozpoczęto budowę Sanktuarium Matki Bożej Ostrobramskiej w Skarżysku-Kamiennej. 22 października 1989 roku ks. kard. Henryk Gulbinowicz dokonał poświęcenia kaplicy i intronizacji wizerunku Matki Bożej. Obraz jest darem ks. bp. Edwarda Materskiego, a namalowała go wilnianka Izabela Borowska. Koronacja obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej odbyła się 2 lipca 2005. Wyróżnieniem dla tego miejsca jest utworzenie 17 maja 1992 roku Kapituły Ostrobramskiej. Tego dnia zostały sprowadzone do sanktuarium relikwie św. Rafała. 7 stycznia 2014 roku sanktuarium otrzymało tytuł bazyliki mniejszej dekretem papieża

Franciszka. Uroczysta liturgia połączona z odczytaniem dekretu papieskiego odbyła się 25 października 2014 roku. Matka Boska Ostrobramska jest patronką Skarżyska-Kamiennej.

- Kościół Najświętszego Serca Jezusowego - jest najstarszą świątynią w mieście. Przez skarżyszczań nazywany jest „dużym kościołem”. Pozwolenie na budowę kościoła otrzymano w 1906 roku. 1923 roku zostały ukończone mury oraz sklepienia. W 1926 roku zostały wybudowane dwie wieże zwieńczone hełmami. Budowla została zaprojektowana w stylu neogotyckim przez warszawskiego architekta Józefa Piusa Dziekońskiego. Kościół wzniesiono z kamienia i cegły. Budowla posiada trzy nawy oraz transept. Podparta jest przez cztery filary oraz dwa póffilary. W prezbiterium znajdują się witraże oraz organy miechowe z 1929 roku.
- Kościół Świętego Józefa Oblubieńca – Świątynia drewniana, posiada konstrukcję słupowo-ramową. Budowla nieorientowana. Nawa składa się z dwóch części, szerszej trójnawowej i węższej jednonawowej, posiadającej dwie boczne przybudówki. Małe prezbiterium, zamknięte trójkątnie, posiadające zakrystię i skarbczyk po bokach. Kruchta znajduje się z przodu nawy. Dach pokryty jest ocynkowaną blachą i posiada ośmiokątną wieżyczkę na sygnaturkę. Jest ona zakończona baniastym hełmem blaszanym z latarnią. Wnętrze jest otynkowane, podzielone przez dwa rzędy murowanych kolumn. Sklepienie w kształcie trapezu o niejednakowej wysokości znajduje się nad nawą i prezbiterium, a nad nawami bocznymi jest płaskie.
- Cmentarz żydowski z przełomu XIX i XX w.
- Zabytkowy domek dróżnika z 2 ćw. XIX w. wraz z drewnianą studnią przy ul. Krakowskiej .

**Skorocice** - rezerwat ścisły, pow. 7,70 ha, utworzony w 1960 roku. Miejscowość Skorocice, gmina Wiślica, na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego. Cel ochrony: "Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska roślinności stepowej". Rezerwat zajmuje wąwóz skalny zbudowany ze skał gipsowych. Posiada on około 850 metrów długości i średnio około 80 metrów szerokości. Wysokość ścian ma około 8-13 metrów, niektóre mają formę urwisk, w których widoczne są kryształki gipsu. Na terenie rezerwatu znajduje się 35 jaskiń i schronisk. Najdłuższa z nich Jaskinia Skorocicka ma 352 metry długości. Występują tu także inne formy krasowe: maczugi, mosty i zapadliska. Przez całą długość wąwozu płynie rzeczka Maskalisa płynąca częściowo pod powierzchnią ziemi. Zbocza i dno doliny pokrywa bujna roślinność wśród której wyróżniają się: miłek wiosenny, ostnica włosowata, ostrołódka Kosma-ta. Osobliwością tego rezerwatu są duże pająki mające przydomek "ptaszniki" i piewiki – cykady. Przez rezerwat przechodzi niebieski szlak turystyczny z Pińczowa do Wiślicy.

**Skorocice** – wieś w gminie Wiślica. Na terenie wsi zlokalizowany jest Rezerwat przyrody Skorocice, w którym obserwować można zjawiska krasowe i unikatową florę stepową. Przez wieś przechodzi niebieski szlak turystyczny z Pińczowa do Wiślicy.

**Skotniki Małe** – wieś w gminie Busko-Zdrój. Przez wieś przechodzi czerwony szlak turystyczny z Buska-Zdroju do miejscowości Solec-Zdrój.

- Drewniany młyn wodny z 1934 r.
- Drewniany młyn wodny z 1929 r.

**Skowronno** – rezerwat florystyczny na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego w gminie Pińczów. Powierzchnia: 1,93 ha, Rok utworzenia: 1960. Przedmiot ochrony: naturalne stanowiska reliktywnej roślinności kserotermicznej; panującym gatunkiem jest kłosownica pierzasta (*Brachypodium pinnatum*). Wzgórze na którym znajduje się rezerwat zbudowane jest z wapieni spiaszczonych o dość cienkiej warstwie gleby. Występują tu rośliny stepowe: miłek

wiosenny, dwa gatunki ostnic. Rezerwat Skowronno jest jednym z czterech stanowisk występowania na terenie Polski dziewięciła popłocholistnego. Na terenie rezerwatu znajdują się małe pieczary.

**Skowronno Dolne** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów. Znaleźiska archeologiczne potwierdzają, że wieś należy do osad o starej metryce. W roku 1174 wieś została nadana przez arcybiskupa Jana klasztorowi w Jędrzejowie. Kolejna wzmianka pochodzi z 1256, a dotyczy zwolnień wsi należących do tego klasztoru przez księcia (z daniny zwanej *stan*). W opisie Jana Długosza (1470-1480), czytamy że wieś *Skowrodno* położona jest w zasięgu parafii w Pińczowie, którą darował i zapisał konwentowi cystersów jędrzejowskich arcybiskup Jan.

- Dwór starostów jędrzejowskich w Skowronnie - porzucona i zapomniana zagadkowa ruina. W 1958 r. budynek jeszcze w zadaszony, wzniesiony na planie prostokąta, jednopiętrowy, wykonany z kamienia dzikiego, posiadający sklepienia krzyżowe na parterze, na piętrze zaś stropy drewniane; nakryty dachem dwuspadowym.

**Skowronno Górne** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Pińczów.

- Figura św. Jana Nepomucena Skowronno Górne przy nr 24.

**Słopiec** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Daleszyce. Słopiec był niegdyś wsią prywatną. Nazwa osady zapisywana była jako Słopiec lub Słupiec, nasuwa silne przekonanie, że w najbliższej okolicy znajdował się obiekt typu dworu na kopcu, w języku polskim określony jako słup, wieży na kopcu. Słopiec był pierwotnie osadą młyńską położoną przy dużym stawie w widłach rzek Belnianki i Trupienia. W XVI wieku wiódł tamtędy szlak przegonu bydła z Wołynia na Śląsk. W XVIII wieku biskup krakowski Kajetan Sołtyk zbudował w Słopcu tartak napędzany energią wodną, czynna tam także była papiernia. Młyn wodny działał już w XVI wieku

- Dwór biskupów krakowskich z 1711 r., zbudowany został na planie kwadratu.
- Ruiny młyna wodnego na Belniance z II połowy XIX w. Początkowo był napędzany przez duże koła wodne, a potem przez turbinę. Wymurowany z kamienia budynek służył także do celów mieszkalnych. Mielono w nim zboże do 1964 roku. Potem stał opuszczony, niszczone przez czas i ludzi. Z młyna zostały tylko mury, w niektórych pomieszczeniach widać jeszcze ślady malowania ścian.

**Słopiec** - rezerwat częściowy, pow. 8,18 ha, utworzony w 1995 roku. Cel ochrony: "Zachowanie unikatowego torfowiska, cennych zbiorowisk roślinnych oraz wielu rzadkich roślin chronionych". Teren rezerwatu stanowi torfowisko porośnięte rzadkimi krzewami i niewielkimi drzewami. W centralnej części rezerwatu występują charakterystyczne kępy porośnięte karłowatymi okazami sosny zwyczajnej, kruszyny, olszy czarnej, jałowca i krzewiaste wierzy. Z ciekawszych roślin naczyniowych występuje tu: bagno zwyczajne, modrzewnica zwyczajna, brzoza omszona, żurawina błotna, borówka bagienna, rosiczka okrągłolistna, storczyki: szerokolistny i krwisty oraz bobrek trójlistny.

**Słowik** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Sitkówka-Nowiny. Miejscowość leży w Górach Świętokrzyskich, pomiędzy pasmami Posłowickim i Zgórkim nad przełomem rzeki Bobrzy. Przez wieś oraz przez należącą do Kielc część Słowika przechodzi niebieski szlak turystyczny z Chęciny do Łagowa.

**Staszów** – miasto w powiecie staszowskim, siedziba gminy miejsko-wiejskiej Staszów. Przez miasto przepływają rzeki Czarna Staszowska i Dęsta. Nazwa Staszowa pochodzi od imienia Stanisław. W XIII – XIV wieku imię to miało zdrobniałą formę Stasz. Uważa się, że nazwa osady mogła pochodzić od imienia jej pierwszego właściciela, którym według wzmianek w źródłach

historycznych z 1345 r. był Stasz Kmiotko. Prywatne miasto szlacheckie lokowane w 1525 roku, położone było w drugiej połowie XVI wieku w powiecie sandomierskim w województwie sandomierskim. Staszów powstał na wzór miast zakładanych na prawie magdeburskim z zaplanowanym rynkiem, ratuszem pośrodku i prostopadle odchodzącymi ulicami. Ten układ przetrwał do dzisiaj. Hieronim Łaski będąc właścicielem Staszowa wystarał się o prawa miejskie dla niego, dlatego też jego herb szlachecki Korab jest znakiem graficznym miasta. Po uzyskaniu praw miejskich Staszów wielokrotnie zmieniał właścicieli, aż w październiku 1866 r. przestał być miastem prywatnym. Miasto leży w centrum obszaru nazywanego Ziemią Staszowską. Tereny staszowskie wchodziły w skład Niecki Nidziańskiej (Niecka Połaniecka) i obejmują południowoschodnią część Pasma Wygiełzowskiego Gór Świętokrzyskich. Po przyłączeniu Staszowa na mocy traktatu w Schoenbrunn w 1809 r. do Księstwa Warszawskiego, stał się on stolicą powiatu w departamencie radomskim (1809–1816). Rok po Kongresie wiedeńskim, na mocy którego Staszów formalnie znalazł się w Królestwie Polskim, wprowadzono reformę administracyjną i miasto weszło w skład województwa sandomierskiego ze stolicą w Radomiu (1816–1837). W 1837 r. w wyniku zmiany nazw województw na gubernie Staszów znalazł się w guberni sandomierskiej (1837–1844). W 1844 r. na mocy ukazu cara Mikołaja I Romanowa powiat staszowski został zniesiony, a miasto trafiło do powiatu sandomierskiego w guberni radomskiej (1844–1917). W Lasach Golejowskich, ok. 3 km od centrum Staszowa, znajduje się kompleks jezior i oczek wodnych. Kilkadziesiąt jeziorek ma łączną powierzchnię ok. 65 ha. Według innych źródeł jest ich ponad 100. Niektóre zbiorniki połączone są kanałami.

- Kościół parafialny pw. św. Bartłomieja. Wybudowany w latach 1342–1343, murowany, w stylu gotyckim. Fundatorką kościoła była Dorota Tarnowska, dziedziczka Staszowa. Zwrócony jest głównym wejściem na zachód, ołtarzem na wschód. Od strony zachodniej w 1610 r. dobudowano wieżę, zaś w latach 1613–1623 od strony północnej kaplicę Matki Bożej Różańcowej. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1625 r., kiedy to wykonano nowe sklepienia i podziały oraz zmieniono wnętrze. Ołtarz główny jest późnobarokowy, z Ukrzyżowanym Chrystusem. Kościół otoczony jest starym murem oraz bramą z dzwonnicy od zachodu. Kaplica Matki Boskiej Różańcowej (przy kościele św. Bartłomieja) – zabytek I klasy, ufundowana przez Tęczyńskich w 1613 r. Kaplica zbudowana jest na rzucie kwadratu, nakryta kopułą z latarnią, na zewnątrz ośmioboczna, wewnątrz kolista. Wrażenie wysokiego sklepienia potęgowane jest przez lekkie nachylenie ścian. Główny, rokokowy ołtarz kaplicy pochodzi z drugiej połowy XVIII w.
- Dzwonnica i plebania - Dzwonnice wybudowano ok. 1892 r. w stylu klasycystycznym, na osi fasady kościoła. Pierwszą kondygnację stanowi arkadowa brama, drugą zdobiją trzy arkady, trzecią – zwieńczoną trójkątnym przyczółkiem. Największy z trzech dzwonów odlany został przez Wiktora Bagińskiego w 1842 r. w Krakowie. Budynek dawnej plebanii, położony na południe od kościoła, jest parterowy, murowany, na planie prostokąta.
- Zabytkowy Rynek będący centrum starego miasta o układzie szachownicowym. Kamienice wokół Rynku z XVIII w., z charakterystycznymi arkadowymi bramami, wybudowane zostały przez Augusta Aleksandra Czartoryskiego. Najlepiej zachowane są kamienice na wschodniej ścianie czworobocznego rynku. Posiadają sklepione piwnice i bramy przejazdowe o arkadowym kształcie. Część z pozostałych kamienic uległa zniszczeniu lub znacznym przebudowom.
- Ratusz usytuowany pośrodku Rynku, wybudowany został w 1783 r. w stylu klasycystycznym przez ówczesnego właściciela miasta – księcia Augusta Aleksandra Czartoryskiego. Ratusz jest murowany, parterowy i postawiony na osi północ-południe. W 1861 r. podczas restaurowania obiektu obniżona została wieża znajdująca się pośrodku czterospadowego dachu. Ratusz jest symetryczny, zbudowany na planie prostokąta. Wschodnia i zachodnia elewacja ozdobiona

jest w środkowej części arkadowymi podcieniami. Budynek od momentu powstania do II wojny światowej spełniał tylko funkcje handlowo-usługowe. Obecnie mieści się w nim biblioteka i restauracja.

- Dworek miejski z XIX w. przy ul. Wschodniej.
- Park Legionów – park miejski założony w 1886 r.
- Kapliczka pw. św. Jana Nepomucena z 1848 r. Znajduje się na wzgórzu przy ulicy Opatowskiej. Wybudowana została na dawnym kurhanie.
- Dworek Myśliwski z końca XIX w. przy ulicy Krakowskiej. Dworek stanowił całość razem z obecnym parkiem miejskim, w centrum parku znajdowała się altana.
- Mogiła powstańców styczniowych – mogiła zbiorowa bohaterów powstania styczniowego, znajduje się na starym cmentarzu przy kościele pw. św. Bartłomieja. Na kamiennym postumencie stoi żelazny krzyż z postacią ukrzyżowanego Chrystusa.
- Pomnik ku czci Tadeusza Kościuszki – pomnik był wielokrotnie przebudowywany i przenoszony. Powstał w 1864 r. po zakończeniu powstania styczniowego, jako dowód wdzięczności wobec cara Aleksandra za uwłaszczenie chłopów.
- Pomnik zagłady Żydów staszowskich – odsłonięty w listopadzie 1992 r. w 50. rocznicę Holocaustu na odrestaurowanym staszowskim cmentarzu żydowskim.
- Pomnik poświęcony żołnierzom Wojska Polskiego – odsłonięty we wrześniu 1989 roku na katolickim cmentarzu parafialnym. W mogile pod pomnikiem spoczywają prochy 31 nieznanymi żołnierzami polskimi, poległymi na terenie Staszowa w 1939 r.

**Stopnica** (dawniej **Stobnica**) – miasto w powiecie buskim, siedziba gminy miejsko-wiejskiej Stopnica. Było miastem królewskim Korony Królestwa Polskiego. Miejsowość położona jest na Garbie Pińczowskim, znajduje się na granicy Podzicia i regionu staszowsko-szydłowskiego. Przepływa przez nią rzeka Stopniczanka. Przez miasto przechodzi zielony szlak turystyczny z Wiślicy do Grochowisk. Pierwsze wzmianki o Stopnicy pochodzą z XII wieku. W 1275 r. książę Bolesław Wstydliwy przebywając w Stopnicy wydał przywilej dla klasztoru w Wąchocku. Kazimierz III Wielki w 1360 r. nadaje **Stobniczy** i przyległym wsiom prawo średzkie i na lat 16 uwalnia od wszelkich podatków i ciężarów. W 1498 roku Jan Olbracht potwierdził przywilej Kazimierza III Wielkiego. Miasto otrzymało liczne przywileje od władców z dynastii Jagiellonów. 1649 r. Jan Kazimierz potwierdził dla Stobnicy prawo miejskie niemieckie. W 1639 roku Krzysztof z Tęczyna Ossoliński założył w Stopnicy klasztor i kościół reformatów. W latach 1655–1657 miasto zostało zniszczone przez Szwedów i wojska Rakoczego. W roku 1662 w mieście miała miejsce zaraza, która dopełniła dzieła zniszczenia. W roku 1863 ludność powiatu stopnickiego czynnie zaangażowała się w powstanie styczniowe. Po upadku powstania, w ramach rosyjskich represji, Stopnica utraciła prawa miejskie. Prawa miejskie odzyskała 1 stycznia 2015 roku.

- Kościół farny pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła – Na obecnym miejscu w 1326 roku, za panowania Władysława Łokietka, wzniesiono kaplicę św. Anny, z której miało być wejście do lochów znajdujących się pod Stopnicą. Do tej kaplicy przybudowano w latach 1349–1362 istniejący do dziś kościół farny pw. św. app. Piotra i Pawła, którego fundatorem został Kazimierz Wielki. Była to jedna z 6 fundacji ekspiacyjnych za utopienie ks. Marcina Baryczki, który wypominał mu rozwiązy tryb życia. Jest budowlą dwunawową, halową, o nawach poprzedzielanych dwoma filarami. Na zewnątrz kościół jest oskarpowany. Z dawnego wystroju wewnątrz niewiele pozostało po zawierusze wojennej. Cennym zabytkiem pamiętającym XIV stulecie jest płaskorzeźba w głównym ołtarzu (antepedium), przedstawiająca głowę Kazimierza Wielkiego i herb Ziemi Dobrzyńskiej. Na północnej ścianie prezbiterium, nad wejściem do zakrystii wisi nowy krucyfiks ze starą rzeźbą Jezusa Ukrzyżowanego.

Do 1944–1945 roku rzeźba ta znajdowała się wraz ze zniszczonym krzyżem w głównym ołtarzu, zaś jego zasuwę stanowił obraz olejny przedstawiający patronów świątyni apostołów Piotra i Pawła. Dwie kaplice boczne są przybudowane do południowej ściany kościoła. Również z nawy południowej, lecz bliżej chóru jest wejście do malutkiej kaplicy św. Anny. Pochodzi ona z XV w. i nosi cechy późnego gotyku. Zbudowana została w miejscu pierwotnej z 1326 r. W nowym ołtarzyku znajduje się późnobarokowy obraz namalowany na płótnie, a przedstawiający św. Annę Samotrzeć.

- Zespół klasztorny oo. sercanów (do 1979 r. oo. reformatów), ufundowany przez Krzysztofa i Annę Ossolińskich, wybudowany w 1639 r. W 1672 r. w jego murach pochowano matkę Jana Chryzostoma Paska. Również sam Pasek prawdopodobnie spoczął tu w 1701 r. Niemcy wysadzili kościół klasztorny w powietrze. Zabudowania klasztorne zostały odbudowane w latach powojennych. W wyniku braku zgody ówczesnych władz nie odbudowano dawnego kościoła pw. św. św. Marii Magdaleny i św. Franciszka. Zachowały się z niego wyłącznie fragmenty murów. Z wnętrza kościoła ocalał obraz przedstawiający św. Antoniego z Dzieciątkiem Jezus oraz głowa Chrystusa z Krzyża wiszącego w ołtarzu głównym kościoła. Współczesny kościół powstał po przebudowaniu jednego ze skrzydeł klasztornych.
- Zespół zamkowy - Zbudowany przez Kazimierza Wielkiego w miejscu wcześniejszego gródka i dworca myśliwskiego. Przebudowany w 1661 roku w stylu barokowym z inicjatywy Jana Klemensa Branickiego. Stał się wtedy dwupiętrową (trójkondygnacyjną) rezydencją pałacową. Zamek spłonął podczas pożaru w Stopnicy w 1859 roku. Po zniszczeniach II wojny światowej zamek przez kilka lat pozostawał w ruinie. Między zamkiem a rzeką znajduje się staw zamkowy, w latach 60. i 70. XX wieku używany jako miejsce do kisenia ogórków. W wyniku drastycznej przebudowy zamek stracił cechy stylowe. Na północno-wschodnim narożniku obiektu zachowała się tylko skarpa gotycka. Front zwrócony był w kierunku północno-zachodnim.
- Młyn wodny – usytuowany jest nad rzeką Stopniczką. Zbudowany w 1827 roku w miejscu poprzednich. Wchodził w skład zespołu zamkowego. Na skutek licznych remontów stracił cechy zabytku. Na ścianie młyna zachowała się tabliczka 1827 r.

**Stopniczanka** – struga, prawobrzeżny dopływ Sanicy o długości 15,7 km. Płyne w województwie świętokrzyskim przez teren gminy Stopnica. Źródła Stopniczanki leżą na Pogórze Szydłowskim, jedno z nich znajduje się w Konarach. Dolinę Stopniczanki porastają głównie łąki oraz niewielkie skupiska leśne. W wodach strugi żyją płoć, okoń i szczupak. Szerokość koryta wynosi od 2 do 12 m, a głębokość koryta od 0,3 do 2 m. Dno strugi jest kamieniste, muliste bądź piaszczyste.

**Suchedniów** – miasto w powiecie skarżyskim. Jest siedzibą miejsko-wiejskiej gminy Suchedniów. Jest punktem początkowym niebieskiego szlaku prowadzącego do Berezowa oraz czarnego szlaku prowadzącego do rezerwatu przyrody Dalejów. Pierwsza wzmianka o Suchedniowie w źródłach historycznych pochodzi z roku 1224. Osada była własnością biskupów krakowskich, którzy rozwijali tu przemysł. Miejscowość należała do ważnych ośrodków przemysłowych Zagłębia Staropolskiego. Mieszkańcy Suchedniowa brali czynny udział w powstaniu styczniowym. Utworzono tu oddział liczący ok. 400 ludzi, głównie robotników i urzędników. Dowodzili nim bracia Dawidowicze. Uderzyli oni z Suchedniowa na Bodzentyn, gdzie stacjonowała rota piechoty rosyjskiej. Po II wojnie światowej, w czasach PRL Suchedniów zaczął prężnie się rozwijać. W 1962 Suchedniów uzyskał prawa miejskie. W Suchedniowie mieszkał od wczesnego dzieciństwa (1922), aż do wyjazdu w 1939 – Gustaw Herling-Grudziński.

- Kościół pw. św. Andrzeja Apostoła - Wybudowany w 1752 jako ośmioboczna, nakryta kopułą kaplica z fundacji biskupa Andrzeja Załuskiego, rozbudowana w 1852 przez hrabiego Henryka Łubieńskiego - prezesa Banku Polskiego. We wnętrzu znajduje się wczesnobarokowy ołtarz główny. W nim znajdują się obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Andrzeja oraz rzeźby św. Wincentego i św. Tadeusza. W świątyni znajduje się Kaplica Włoska, poświęcona uczczeniu 50 rocznicy święceń kapłańskich papieża Jana Pawła II. Długoletnim proboszczem był Józef Wójcik – ksiądz infułat, znany z "uwolnienia" Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej „więzionego” przez komunistyczne władze.
- Cmentarz z 1830 z ponad 60 zabytkowymi nagrobkami górników, urzędników i powstańców styczniowych.
- Dworek stylowy kryty gontem, kwadratowy tzw. Kałamarzyk z XIX wieku.
- Miejsce pamięci nad Zalewem Suchedniowskim upamiętniające ludzi rozstrzelanych tam przez Niemców.
- Miejsce pamięci przy ulicy Bodzentyńskiej, upamiętniające powstańców styczniowych.
- Pomnik poświęcony polskiem leśnikom poległym w czasie II wojny światowej, między Suchedniowem a Michniowem.
- Stacja kolejowa z XIX wieku.

**Szaniec** – wieś w powiecie buskim, w gminie Busko-Zdrój. Przez wieś przechodzi zielony szlak turystyczny z Wiślicy do Grochowsk. W okolicy Szańca znajdują się złoża gipsu i piaskowca. Pierwsza wzmianka źródłowa o Szańcu pochodzi z 1229 zamieszczona w „Zbiorze dyplomatów klasztoru mogińskiego”. Prawdopodobnie pierwszymi właścicielami Szańca był ród Odrowążów. W XVI w. Szaniec należał do rodziny Padniewskich. Następnie jego właścicielami byli Piaseccy i Myszkowscy. Ostatni z Myszkowskich, Józef Władysław, w 1726 r. założył w pobliskich lasach klasztor kamedułów z drewnianym kościółkiem. W czasie powstania styczniowego w 1863 w Szańcu doszło do potyczki oddziału powstańczego z oddziałem dragonów rosyjskich. Oddział furazerów został wysłany w celu zdobycia zaopatrzenia dla wojsk powstańczych dowodzonych przez gen. Mariana Langiewicza, stacjonujących pod Grochowskami. W 1986 utworzono Szaniecki Park Krajobrazowy, obejmujący obszary o wysokich walorach krajobrazowo-przyrodniczych w rejonie miejscowości: Stawiany, Szaniec, Młyny, Szczaworyż i Kików.

- Kościół parafialny - istniał już z pewnością na początku XIV w. Obecny kościół ufundował w końcu XV w. biskup kujawski i kanclerz koronny Krzesław z Kurozwęk. Świątynia, nosząca wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, składa się z korpusu nawowego oraz prezbiterium oraz kilku przybudówek. Jest opięta przyporami, na elewacjach znajdują się gotyckie gzymsy. Szczyt fasady zachodniej wypełniają blendy. Od południa do nawy prowadzi piękny gotycki portal, schodkowy z laskowaniem. Także od południa na jednej ze szkarp znajduje się zegar słoneczny z datą 1599. Korpus jest dwunawowy, tworzy halę trójprzęsłową, wspartą na dwóch ośmiobocznych filarach. W zwornikach oraz w arkadzie tęczy umieszczono herby Poraj i Łabędź. W bocznym ołtarzu znajduje się obraz Franciszka Smuglewicza przedstawiający św. Stanisława. Od północy do korpusu przylega kaplica, dwuprzęsłowa, otwarta do środka dwiema ostrołukowymi arkadami wspartymi na ośmiobocznym filarze. Prezbiterium jest węższe od korpusu nawowego, jednoprzęsłowe, zamknięte wielobocznie. Od północy przylegają do prezbiterium zakrystia i skarbczyk.
- Dwór – Dwór szaniecki, którego ruina (zwana „Murowanцем”) zachowała się we wsi, został zbudowany najprawdopodobniej w latach 1580–1609 przez rodzinę Padniewskich. Renesansowy, ale wykorzystano przy nim elementy wcześniejszej budowli, gotyckiej. Około 1815 opustoszał, odtąd w ruinie.



**Szczaworyż** – wieś położona w gminie Busko-Zdrój, na granicy Szanieckiego Parku Krajobrazowego. Przechodzi przez nią czerwony szlak turystyczny z Buska-Zdroju do miejscowości Solec-Zdrój oraz zielony szlak turystyczny z Wiślicy do Grochowisk. Miejscowość znajduje się na odnowionej trasie Małopolskiej Drogi św. Jakuba z Sandomierza do Tyńca, która to jest odzwierciedleniem dawnej średniowiecznej drogi do Santiago de Compostela.

- Kościół pw. św. Jakuba Starszego, późnorenesansowy, orientowany, jednonawowy z prezbiterium na planie kwadratu prezbiterium (dziś w kształcie trapezu), dwiema kaplicami, zakrystią oraz kruchtą w przyziemiu wieży. W wyniku przebudowy wnętrza nadano świątyni cechy tzw. renesansu lubelskiego. Przykładem tego jest trójprzęsłowa nawa główna przekryta kolebkowym sklepieniem z lunetami. Kruchta przekryta jest sklepieniem kolebkowym z lunetami oraz ozdobiona skromną dekoracją ramowo-listwową. Najstarsze relikty budowli to gotyckie szkarpy, znajdujące się w murach prezbiterium. Prezbiterium nakryte jest kopułą, wieńczy ją późnorenesansowa latarnia, opięta hermami wolutowymi, dźwigającymi kamienną kopułkę. Wielokondygnacyjna wieża stanowi w parterze główne wejście do świątyni, nakryta jest dachem. We wnętrzu umieszczone są trzy dzwony. We wnętrzu monumentalny ołtarz główny z łaskami słynącym obrazem Matki Bożej łaskawej datowany na XVIII w.
- Budynek dawnej plebanii z 1660 r. usytuowany naprzeciw wejścia do kościoła,
- Wczesnośredniowieczne grodzisko z VIII–XI w. zlokalizowane na wzniesieniu w południowej części wsi, od strony Skotnik Małych. Fortyfikacja na Górze Kapturowej była prawdopodobnie tzw. grodem refugialnym, czyli wykorzystywanym w warunkach zagrożenia.
- Cmentarz – znajduje się na nim pomnik i groby 121 żołnierzy 22 Dywizji Piechoty Górskiej poległych w bitwie pod Bronią 9 września 1939 r.

**Święta Katarzyna** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bodzentyn. Święta Katarzyna znajduje się u podnóża Łysicy (612 m n.p.m.) – najwyższego szczytu Gór Świętokrzyskich. Przez wieś przepływa strumień, który jest jednym z cieków źródłowych Czarnej Nidy. Przez wieś przechodzi Główny Szlak Świętokrzyski im. Edmunda Massalskiego z Gołoszyc do Kuźniaków, niebieski szlak im. E. Wołoszyna z Wąchocka do Cedzyny oraz czerwony szlak rowerowy z Cedzyny do Nowej Słupi. W Świętej Katarzynie znajdują się domy wycieczkowe, schronisko młodzieżowe, Restauracje oraz kawiarnia PTTK. Podania mówią, że istniała tu kiedyś pogańska świątynia. Według tradycji w średniowieczu osiedlali się tu pustelnicy. W 1399 r. miał tu osiąść rycerz Wacławek, który ufundował kościółek św. Katarzyny. W 1910 r. powstało tu schronisko turystyczne PTK, pierwsze w Górach Świętokrzyskich. Jego założycielem był Aleksander Janowski.

- Zespół klasztorny bernardynek, założony w drugiej połowie XV w., początkowo jako klasztor bernardynów. Wielokrotnie przebudowywany i obecnie w zasadzie bezstylowy. Wyjątkiem jest otoczony krużgankami renesansowy wirydarz z 1633 r. W skład zespołu klasztornego wchodzi kościół pw. św. Katarzyny. W XIX w. wyposażenie świątyni uległo zniszczeniu na skutek pożaru. Z dawnego wyposażenia zachował się wyłącznie obraz Madonny z XVI w. Figurka św. Katarzyny jest prawdopodobnie kopią figury zaginionej w pożarze. Pierwotna figura według tradycji została tu sprowadzona z północnej Afryki.
- Drewniana kapliczka św. Franciszka przy drodze na Łysicę. Obok kapliczki znajduje się źródło, uznawane przez wiernych za cudowne. Według tradycji woda z tego źródła leczy choroby oczu.
- Kaplica cmentarna nazywana kapliczką Żeromskiego. Wzniesiona na początku XIX w. Na tynku znajdują się wyryte w 1882 r. podpisy Stefana Żeromskiego oraz jego szkolnego kolegi Janka Stróżeckiego. Nieopodal kapliczki znajdują się dwie mogiły: z czasów powstania styczniowego oraz z 1943 r.

- Muzeum Mineralów i Skamieniałości – prywatne muzeum Ewy i Dariusza Siemońskich. Muzeum powstało w 2005 roku w budynku po byłej piekarni. Zbiory muzeum stanowią gromadzoną przez właścicieli od 20 lat prywatną kolekcję minerałów i skamieniałości. W 2008 roku ekspozycja została poszerzona o wystawę poświęconą krzemieniowi pasiastemu; udostępniono również do zwiedzania szlifiernię kamieni. Od 2010 roku można również zwiedzać pracownię złotniczą.

### **Świętokrzyskie i Nadnidziańskie Parki Krajobrazowe**

W skład Zespołu Świętokrzyskich i Nadnidziańskich Parków Krajobrazowych wchodzi 8 parków o łącznej powierzchni prawie 120 tysięcy hektarów, z otuliną - ponad 250 tysięcy hektarów. Każdy z parków charakteryzuje się specyficznymi walorami krajobrazowymi, przyrodniczymi, historycznymi i kulturowymi. Najcenniejsze obszary i obiekty objęte są ochroną - na terenie parków z otulinami jest ich 284.

**Chęcisko-Kielecki Park Krajobrazowy** – park krajobrazowy, położony na południe i południowy zachód od Kielc, w województwie świętokrzyskim. Utworzony w 1996. Powierzchnia parku wynosi 20 505 ha, powierzchnia otuliny 11 123 ha. W granicach parku znajduje się 10 rezerwatów: Góra Miedzianka, Góra Rzepka, Góra Zelejowa, Góra Żakowa, Jaskinia Raj, Miechowy, Moczydło, Karczówka, Biesak-Białogon, Chelosiowa Jama. Na terenie parku znajdują się też zabytki historyczne, a wśród nich zamek piastowski w Chęcinach oraz skansen - Park Etnograficzny należący do Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach w Tokarni.

**Cisowsko-Orłowski Park Krajobrazowy** – park krajobrazowy położony w województwie świętokrzyskim na południowy wschód od Kielc. Utworzony dla zachowania wielkiej różnorodności biologicznej przejawiającej się m.in. obecnością większości nizinnych typów siedliskowych,

a także bogactwem roślin i zwierząt. Na terenie parku występują 52 gatunki roślin objętych ochroną i 15 gatunków roślin rzadkich. Wielką atrakcją parku są leśne i torfowiskowe zespoły roślinne, chronione prawem w dwóch rezerwach Białe Ługi i Słopiec. W obrębie rezerwatów można znaleźć wiele ponad 200-letnich buków i innych starych dębów, klonów, jaworów i jodeł. W parku można też obejrzeć wspaniałe, blisko 200-letnie drzewostany jodłowo-bukowo-dębowe. Niektóre ze starych cisów i jałowców uzyskały status pomników przyrody. W parku występują duże ssaki takie jak: łось, jeleń, sarna, dzik, borsuk, bóbr, wilk. Bogata jest także fauna ptasia: cietrzew, zięba jer (normalnie mieszkawiec tajgi). Na terenie parku w rezerwacie leśnym "Zamczysko" znajduje się pogańskie sanktuarium, po którym pozostały ziemne wały i tarasy. Rezerwaty przyrody na terenie parku: Białe Ługi, Cisów, Słopiec, Zamczysko.

**Jeleniowski Park Krajobrazowy** - park krajobrazowy położony w województwie świętokrzyskim. Obejmuje tereny Pasma Jeleniowskiego, Gór Świętokrzyskich, oraz przylegające do niego doliny rzek Dobruchny i Koprzywianki. Zajmuje powierzchnię 42,95 km<sup>2</sup>, a jego otulina 105,91 km<sup>2</sup>. Rezerwaty przyrody na terenie parku: Góra Jeleniowska, Małe Gołoborze, Szczytniak.

**Kozubowski Park Krajobrazowy** – park krajobrazowy położony w południowej części województwa świętokrzyskiego. Zajmuje powierzchnię 66,13 km<sup>2</sup>, natomiast jego otulina 60,36 km<sup>2</sup>. Spośród wielu gatunków chronionych w parku należy wymienić przede wszystkim takie gatunki flory jak: miłek wiosenny, len złocisty, podkolan biały, obuwik pospolity oraz groszek pannoński z jedynym stanowiskiem w Polsce (Polana Polichno). Z fauny na uwagę zasługuje tu na pewno gniewosz plamisty i jelonek rogacz. Park cechuje także ciekawa rzeźba terenu ze wzniesieniami lessowymi, dolinami rzek oraz wąwozami. Do ciekawszych obiektów należy też grodzisko

w Sadkowie oraz cmentarz w Sobótce. Rezerваты przyrody na terenie parku: Polana Polichno, Wroni Dół.

**Nadnidziański Park Krajobrazowy** – park krajobrazowy położony na południu województwa świętokrzyskiego, nad rzeką Nidą. Został utworzony w 1986 r. Zajmuje powierzchnię 231,64 km<sup>2</sup>. Powierzchnia otuliny to 260,11 km<sup>2</sup>. Ośią parku jest Nida ze swoją doliną. W dolinie rzeki występują starosowane zbocza, meandry oraz starorzecza. Miejscami rzeka rozdziela się na wiele koryt. Jest to szczególnie częste tam gdzie przyjęła ona formę rozlewiska. Wśród rozlewisk Nidy spotykane są bagna i tereny podmokłe. Park obejmuje swoim zasięgiem także Garb Pińczowski ze stromymi stokami i płaską wierzchową. Wznosi się on na wysokość 100 m ponad otaczający go teren. Występują tu ostańce wykształcone w wapieniach litotamniowych. Są one poprzecinane wąwozami, które wytworzyły się w lessach. W obrębie Niecki Soleckiej pospolite są wychodnie gipsu, tworzące skalne urwiska. Przykładami form krasu są liczne jaskinie, ponory, wywierzyska, jeziora krasowe i bramy skalne. Występują one w okolicach Gacek, Wiślicy i Buska-Zdroju. W Gorzysławicach znajdują się żłobki krasowe. Krasowe formy występujące w Nadnidziańskim Parku są unikatowe w skali kraju. Do najcenniejszych należą gipsy wielokryształiczne (szklicowe). Kryształy z których są zbudowane osiągają długość 3,5 m. Na terenie parku znajduje się 9 rezerwatów przyrody: Góry Wschodnie, Grabowiec, Krzyżanowice, Pieczyńska, Przęślin, Skorocice, Skotniki Górne, Skowronno, Winiary Zagojskie.

**Sieradowicki Park Krajobrazowy** znajduje się w województwie świętokrzyskim. Położony jest w północnej części Gór Świętokrzyskich pomiędzy doliną rzeki Kamiennej od północy i Doliną Bodzentyrńską od południa. Od wschodu ograniczają go doliny rzek Świśliny i Pokrzywianki, a od zachodu dolina Kamionki. Park obejmuje prawie w całości Pasma Sieradowickie i Lasy Siekierzyńskie. Park utworzony w 1988 r., jego powierzchnia wynosi 12106 ha, natomiast powierzchnia otuliny to 16236 ha. Prawie 85% powierzchni parku to obszary leśne o zróżnicowanym drzewostanie, dominują lasy mieszane ze stanowiskami jodły i modrzewia europejskiego. W runie leśnym wyróżniono 57 gatunków roślin chronionych, z których ponad czterdzieści podlega ochronie ścisłej. Spośród zwierząt występują tu dziki, sarny i jelenie, nietoperze, łasice i gronostaje, kilka rzadkich gatunków ptaków. m.in. bocian biały i czarny, myszołów zwyczajny, zimorodek, dudek, słonka i cietrzew. Występują dość licznie płazy – żaba, rzekotka drzewna, ropucha oraz gady – jaszczurka zwinka i żyworodna, padalec, zaskroniec, żmija zygzakowata. Na terenie parku znajdują się trzy rezerваты przyrody, są to Wykus, Góra Sieradowska i Kamień Michniowski, a także ponad dwadzieścia pomników przyrody, obiektów geologicznych i użytków ekologicznych, m.in. profil plejstocenijskich osadów w wąwozie lessowym Roclaw pod Wąchockiem, polodowcowy gład narzutowy w okolicach Siekierna oraz ostańce skalne Cygańska Kapa i Biały Kamień w leśnictwie Węglów. Teren Parku związany jest z licznymi wydarzeniami historycznymi. Rozległe i zwarte kompleksy leśne Lasów Siekierzyńskich dawały schronienie oddziałom powstańców z 1863 r. oraz partyzantom II wojny światowej, między innymi największego zgrupowania partyzanckiego AK na Kielecczyźnie dowodzonego przez legendarnych majorów "Ponurego" (Jana Piwnika) i "Nurta" (Eugeniusza Kaszyńskiego). Na terenie parku leży wieś Michniów, w której jest monumentalna Pieta, świadectwo martyrologii ofiar II wojny światowej. Na obszarze Parku występuje wiele zabytków architektury. Najśłynniejsze z nich to XIII-wieczny Zespół Klasztorny Opactwa Cysterów w Wąchocku oraz kościoły w Tarczku i Radkowicach. Najwyższe i najbardziej znane wzniesienie na obszarze Parku to: Kamień Michniowski (435 m n.p.m.), Sieradowska (390 m n.p.m.), Lisie Jamy (336 m n.p.m.), Wykus (323 m n.p.m.), Żarnowa Góra (315 m n.p.m.), Ostre Górkę (304 m n.p.m.), Lubienia (298 m n.p.m.).

**Suchedniowsko-Oblęgorski Park Krajobrazowy** – Obejmuje zachodnią część Płaskowyżu Suchedniowskiego, Wzgórza Kołomańskie i Tumlińskie oraz Pasma Oblęgorskie, z najwyższym wzniesieniem Górą Sieniawską (448,8 m n.p.m.). Powierzchnia parku wynosi 21407 ha, a otuliny 25681 ha. Park został ustanowiony w celu ochrony unikatowych zasobów przyrodniczych oraz kulturowych regionu, stanowiących pozostałości Staropolskiego Zagłębia Przemysłowego. Obszar Parku jest ważnym regionalnym węzłem hydrograficznym i terenem źródłiskowym rzek Krasnej, Bobrzy i Kamionki. Największym walorem tego parku są występujące na żywnych siedliskach lasy, zajmujące 91% jego powierzchni. Osobliwością rodzimej przyrody są stanowiska modrzewia polskiego. W runie leśnym występuje wiele gatunków roślin naczyniowych objętych ochroną całkowitą lub częściową. Najcenniejsze fragmenty lasów chronione są w rezerwach Świnia Góra, Dalejów oraz Barania Góra. Wyjątkowe obiekty przyrody żywej i nieożywionej uznano za pomniki przyrody. Najbardziej znany jest Dąb Bartek znajdujący się w Zagnańsku oraz odsłonięcie geologiczne piaskowców tumlińskich Ciosowa w Ciosowej. Bogactwo kulturowe parku związane jest z występowaniem unikatowych zespołów zabytków techniki dawnego górnictwa i hutnictwa rud żelaza oraz metali nieżelaznych. Najciekawsze z nich to ruiny wielkiego pieca hutniczego w Samsonowie oraz pozostałości zakładu wielkopiecowego w Bobrzy z potężnym murem oporowym. W wielu miejscowościach zachowały się zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej. Najbardziej znany, usytuowany w Paśmie Oblęgorskim zespół krajobrazowo-parkowy w Oblęgorku mieści muzeum związane z życiem i twórczością Henryka Sienkiewicza.

**Szaniecki Park Krajobrazowy** – park krajobrazowy położony na południu województwa świętokrzyskiego. Zajmuje powierzchnię 109,15 km<sup>2</sup>, a jego otulina 128,59 km<sup>2</sup>. Północna część SzPK znajduje się na terenie Płaskowyżu Szanieckiego. W kierunku południowym znaczną część parku stanowi Garb Pińczowski. Na terenie parku znajduje się rezerwat przyrody Owczary.

Zespół Świętokrzyskich i Nadnidziańskich Parków Krajobrazowych obejmuje ponadto 8 obszarów chronionego krajobrazu - chronionych ze względu na wyróżniający się krajobraz o różnicowanych ekosystemach, wartościowych ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełniących funkcję korytarzy ekologicznych. Obszary chronionego krajobrazu na terenie województwa świętokrzyskiego: Suchedniowsko-Oblęgorski Obszar Chronionego Krajobrazu, Sieradowicki Obszar Chronionego Krajobrazu, Jeleniowski Obszar Chronionego Krajobrazu, Cisowsko-Orłowiński Obszar Chronionego Krajobrazu, Chęciński-Kielecki Obszar Chronionego Krajobrazu, Nadnidziański Obszar Chronionego Krajobrazu, Szaniecki Obszar Chronionego Krajobrazu, Kozubowski Obszar Chronionego Krajobrazu.

**Świętokrzyski Park Narodowy** – utworzony w 1950 r. Park położony jest w centralnej części Gór Świętokrzyskich i obejmuje: pasmo Łysogór (z najwyższym szczytem Łysicą – 612 m n.p.m.) i Łysą Górą (– 595 m n.p.m.), część Pasma Klonowskiego (z górami Psarską i Miejską), Doliny Wilkowskiej i Doliny Dębniańskiej, a także trzy eksklawy – Górę Chełmową, Las Serwis i Skarpę Zapusty (od roku 1996). Na Łysej Górze znajduje się Muzeum Przyrodnicze Świętokrzyskiego Parku Narodowego. Oprócz tego do atrakcji turystycznych zalicza się m.in. kompleks zabudowań dawnego klasztoru Benedyktynów Świętokrzyskich na Świętym Krzyżu, powstałego w XII wieku. W roku 1920 powstał pierwszy w Górach Świętokrzyskich rezerwat na Chełmowej Górze. Cztery lata później utworzono kolejne dwa rezerваты na najwyższych wzniesieniach: Łysicy i Łysej Górze. Jeszcze przed formalnym ustanowieniem parku (z dniem 1 maja 1950, jako trzeciego w Polsce, po Pienińskim i Białowieskim) powstał rezerwat „Mokry Bór” (38,44 ha). Z chwilą powstania parku wszystkie istniejące wcześniej rezerваты oraz obszar położony w Dolinie Czarnej Wody między Miejską Górą a Łysicą nazwany „Czarny Las” (26,45 ha), stały się rezerwatami ścisłymi w granicach parku. Lasy pokrywają 95% powierzchni parku. Charakterystyczne są

mieszane bory jodłowe i buczyny karpackie oraz mały zespół jarzębiny świętokrzyskiej. Najpospoliciej w parku występuje buk zwyczajny, jodła, modrzewie (w rezerwacie „Chełmowa Góra” – modrzew polski), sosna zwyczajna, świerk pospolity. Rzadko występuje lipa szerokolistna, wiąz szypułkowy, jesion wyniosły oraz cis pospolity. Z krzewów najpospoliciej rośnie leszczyna oraz trzmielina brodawkowata. W runie leśnym rosną m.in. narecznica samcza, zawilec gajowy, gajowiec żółty, turzyca palczasta, szczawik zajęczy, konwalijka dwulistna i narecznica szerokolistna. Dominacja jodły przy silnym zwarciu ocienia dno lasu. Te czynniki nie wpływają korzystnie na rozwój charakterystycznych dla tych warunków ekologicznych elementów flory i zbiorowisk roślinnych. Na terenie parku i otuliny zaobserwowano dotychczas 1015 gatunków roślin naczyniowych. Tylko na terenie ŚPN występuje 128; zarówno w parku jak i otulinie 731, a 156 wyłącznie w otulinie. Z rzadszych gatunków odnotowano takie jak podrzeń żebrowiec, pomocnik baldaszkowy, śmiałek pogięty oraz goryczka wąskolistna. W parku stwierdzono zespół jarzębiny świętokrzyskiej z charakterystycznymi dlań gatunkami – jarzębom pospolitym, paprotką zwyczajną i bodziszkciem cuchnącym. Z klasy mchów dominuje płonnik włosi-sty oraz sierpowiec haczykowaty. Inny zespół roślinny obejmuje malinę właściwą, narecznicę krótkoostną oraz szczawik zajęczy. W parku znajduje się 270-letnia jodła pospolita mierząca 51 m. i uważana jest za najwyższe drzewo w Polsce. W parku żyje 45 gatunków ssaków; głównie sarny europejskie, jelenie oraz dziki; do tego kuna leśna, nornica ruda i mysz leśna. Występuje 14 gatunków płazów – w tym traszka górską, żaba trawna, ropucha szara oraz 6 gatunków gadów, w tym jaszczurka zwinka i padalec zwyczajny. Stwierdzono 66 gatunków ślimaków, 187 gatunków pająków oraz ponad 3000 gatunków owadów, w tym: ponad 1500 gatunków chrząszczy, blisko 1000 gatunków motyli, oraz liczni przedstawiciele innych rzędów. Wśród owadów na uwagę zasługują: motyle – przeplatka aurinia i czerwoczyk nieparek oraz chrząszcze: zgniotek cynobrowy i zagłębek bruzdkowany. Z ptaków odnotowano 150 gatunków, w tym 118 lęgowych. Są to m.in. dzięcioł duży, kowalik zwyczajny, zięba zwyczajna, strzyżyk zwyczajny, myszołów zwyczajny i puszczyk zwyczajny. Na grzbietach górskich występują charakterystyczne rumowiska skalne – gołoborza, nadające krajobrazowi specyficzny charakter. Największe gołoborza znajdują się na Łysej Górze (największe – 3,84 ha) i na Łysicy. Powstały one w klimacie peryglacjalnym, który stworzył korzystne warunki do wietrzenia mrozowego i tym samym dezintegracji skały macierzystej. Najbardziej wartościowe fragmenty zbiorowisk leśnych wydzielono jako obszary ochrony ścisłej, zwane dawniej rezerwatami:

**Obszar ochrony ścisłej "Łysica"** o powierzchni 1186,4 hektarów, obejmujący tereny wokół najwyższego wzniesienia Gór Świętokrzyskich. Na terenie tego obszaru znajdują się dwa duże gołoborza: jedno w pobliżu wierzchołka Łysicy (612 m), leżące przy znakowanym szlaku turystycznym i drugie, mniej znane, usytuowane na północnym stoku przy Skałce Agaty (608 m). Jedyną roślinnością gołoborzy są porosty, mchy i wątrobowce. Natomiast na obrzeżach występuje licznie jarzębina. Zespoły leśne występujące na terenie tej strefy to: bór jodłowy, święto-krzyska odmiana buczyny karpackiej oraz grąd. Występuje tu wiele rzadkich roślin, między innymi: czosnek niedźwiedzi, przetacznik górski, żywiec gruczołowaty i dziewięciolistny.

**Obszar ochrony ścisłej "Święty Krzyż"** najlepiej poznać można idąc szlakiem czerwonym z Łysej Góry do Trzcianki. Rośnie tu wiele starych, pomnikowych drzew. Wiele potężnych drzew leży powalonych czasem. Na północnym stoku Łysej Góry znajduje się największe w Górach Świętokrzyskich gołoborze imienia Kobendzy. Obszar ochrony ścisłej "Święty Krzyż" ma powierzchnię 476,9 ha.

"**Chełmowa Góra**" to najstarszy i jednocześnie najmniejszy obszar ochrony ścisłej na terenie Parku, jego powierzchnia wynosi 13,2 hektarów. Jest to największe skupisko modrzewia polskiego na kielecczyźnie. Występuje tu aż 88 gatunków ptaków. Chełmowa Góra to jedyny rejon występowania borsuka w Górach Świętokrzyskich.

**Obszar ochrony ścisłej "Czarny Las"** na Miejskiej Górze to las mieszany z udziałem jodły, lipy drobnolistnej, buka i osłzy czarnej. Ma powierzchnię 26,5 hektarów. W podszyciu występują między innymi: podkolan biały, tojad dziobaty, listera jajowata.

**Obszar "Mokry Bór"** ma powierzchnię 37,9 hektarów.

**Świślina** – rzeka, prawobrzeżny dopływ Kamiennej o długości 34,86 km. Jej źródła znajdują się w okolicach wsi Siekierno, na północ od Pasma Sieradowickiego Gór Świętokrzyskich. Uchodzi do Kamiennej w Kunowie. Jej najważniejsze dopływy, to prawobrzeżne Psarka i Pokrzywianka. W 2005 roku na Świślinie otwarty został zbiornik Wióry, którego budowa trwała od 1978 roku. Jego docelowa pojemność ma wynosić 35 mln m<sup>3</sup>.

**Umianowice** – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Kije. Były wsią klasztoru klarysek krakowskich w województwie sandomierskim w ostatniej ćwierci XVI wieku. Znajduje się tu stacja Świętokrzyskiej Kolei Dojazdowej, odgałęzienie linii kolejowej do Hajdaszka oraz często odwiedzane przez turystów miejsce biwakowo-biesiadne, gdzie odbywają się ogniska, imprezy okolicznościowe i biwaki na trasie przejazdu kolejki. Budynek stacyjny Jędrzejowskiej Kolei Dojazdowej, wybudowany po 1918 r. oraz wieża ciśnień, wpisane do rejestru zabytków. Obok planowana jest budowa gigantyczne akwariów z rybami i płazami żyjącymi w Nidzie a między nimi i nad nimi alejki do spacerowania i miejsca do siedzenia. Budynek będzie dwupoziomowym a jego centralne miejsce zajmie nidarium. Zamieszkają w nich ryby, traszki i żółwie żyjące w stanie naturalnym w Nidzie.

**Wefecz** – wieś położona w gminie Busko-Zdrój. Przechodzi przez nią niebieski szlak turystyczny z Pińczowa do Wiślicy.

- Pomnik przyrody sosna krocząca zwana też Sosną na Szczudłach – to 100-letnia sosna pospolita rosnąca przy zboczu niewielkiego wzniesienia. Kształtem przypomina pająka lub inne zwierzę z odnóżami, dlatego mówi się o niej sosna krocząca. Osobliwy kształt nadają korzenie drzewa wystające ponad powierzchnię i to na wysokość aż 3 metrów. Niemal cały system korzeni jest tu odsłonięty, dając tym samym niesamowity widok. Ta niecodzienna sosna wygląda tak a nie inaczej z powodu obniżenia poziomu terenu, spowodowanego dawną eksploatacją piasku w tym miejscu przez mieszkańców wsi.

**"Wietrznia im. Zbigniewa Rubinowskiego"** – rezerwat o powierzchni 17,95 ha, utworzony w 1999 roku. Rezerwat znajduje się w Kielcach w widłach ulic: Poniatowskiego i Wojska Polskiego. Cel ochrony: "Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych zespołu wyrobisk odsłaniających profile wapieni dewońskich. Stanowisko bogatych i dobrze zachowanych skamieniałości dewońskich". Obejmuje on teren byłego kamieniołomu, jednego z największych w regionie świętokrzyskim. Wiele miejsca w swej pracy naukowej poświęcił Wietrzni Zbigniew Rubinowski, geolog z Kielc. Wietrznia jest stanowiskiem niezwykle bogatej i dobrze zachowanej fauny dewońskiej. Opisano z tego miejsca kilkadziesiąt gatunków skamieniałości, między innymi koralowce czteropromienne, gąbki krzemionkowe, ramienionogi, liliowce. Na terenie całego rezerwatu występują zjawiska krasowe, zarówno krasu kopalnego, jak i współczesnego. W wielu miejscach na skutek działalności krasowej występują osuwiska. W chwili obecnej udokumentowano na Wietrzni 5 schronisk skalnych i jaskiń, z których najdłuższa "Jaskinia na Wietrzni" liczy 60 metrów. Przez rezerwat przechodzi zielony szlak spacerowy prowadzący z ulicy Zamkowej na Bukówkę. Rezerwat wchodzi w skład Geoparku Kielce. W jego granicach zlokalizowane jest Centrum Geodukacji.

**Wilków** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bodzentyn. Położona jest w Dolinie Wilkowskiej w Górach Świętokrzyskich. Bywa ona nazywana *doliną poetów ludowych*, ze względu na tworzących tu Katarzynę Zaborowską, Marię Cedro-Biskupową, Jana Cedro oraz

Rozalię i Wojciecha Grzegorzyczków. Z miejscowości roztacza się widok na najwyższy szczyt Gór Świętokrzyskich Łysicę. W Wilkowie znajduje się zabytkowa kapliczka pw. Matki Boskiej Częstochowskiej oraz wiele pomników przyrody (głazy narzutowe). W 2005 roku został oddany do użycia tzw. Zalew Wilkowski – sztuczny zbiornik wodny na rzece Lubrzance o funkcjach retencyjnej i rekreacyjnej. Przez wieś przechodzi czerwony szlak rowerowy z Cedzyny do Nowej Słupi.

**Wiślica** – miasto, siedziba gminy, na lewym brzegu Nidy, w Nadnidziańskim Parku Krajobrazowym. Prawa miejskie uzyskała w 1326, utraciła je w 1870 r. Status miasta odzyskała z dniem 1 stycznia 2018, stając się ludnościowo najmniejszym miastem Polski z 503 mieszkańcami, wypierając dotychczasowe Wyśmierzyce. W drugiej połowie XVI wieku Wiślica była miastem królewskim w powiecie wiślickim województwa sandomierskiego. Wiślica jest punktem początkowym niebieskiego szlaku turystycznego prowadzącego do Pińczowa oraz zielonego szlaku turystycznego prowadzącego do Grochowisk. Przez miasto przebiega szlak Małopolska Droga św. Jakuba oraz Via Jagiellonica. Według legendy nazwa osady pochodzi od imienia jej założyciela, księcia Wiślan Wiślimira, który wraz ze swoim otoczeniem miał przyjąć chrzest w 880 roku. Około 990 gród został włączony w obręb państwa Piastów. Wiślica stała się w tym czasie obok Krakowa i Sandomierza jednym z najważniejszych ośrodków administracyjnych w Małopolsce. Na początku XI wieku Bolesław Chrobry wznosił nieopodal osady targowej gród obronny, które-go zadaniem było strzec przeprawy przez Nidę. Przez Wiślicę przebiegał szlak handlowy prowadzący z Pragi i Krakowa na Ruś Kijowską. W połowie X wieku na wyspie zwanej Regia powstał drugi warowny gród. Wiślica w XI wieku składała się więc z dwóch grodów, z których jeden stał obsadzony przez drużynę książęcą, miał typowo militarny charakter. Pomiędzy nimi rozwijała się osada handlowa z kościołem grodowym. W XI wieku zbudowano kościół św. Mikołaja. Książę Henryk Sandomierski ufundował w Wiślicy zgromadzenie kanoników oraz pierwszą wiślicką kolegiatę. Budowa kolegiaty została ukończona za rządów jego brata Kazimierza Sprawiedliwego. Po zdobyciu przez Łokietka korony polskiej Wiślica stała się jednym z najważniejszych ośrodków królestwa. Przed 1326 uzyskała prawa miejskie. Odbytywały się tu zjazdy rycerstwa małopolskiego oraz ogólnopolskiego. W 1347 król Kazimierz Wielki zatwierdził tu statuty wiślickie. W latach 60. XIV wieku Kazimierz Wielki wznosił niewielki zamek i otoczył miasto obronnym murem z trzema bramami: Buską, Krakowską i Zamkową. Ufundował także trzecią i zachowaną do dzisiaj kolegiatę wiślicką. 12 marca 1409 w Krakowie król Jagiełło nadał Wiślicy prawo magdeburskie. Miejscowość związana z działalnością braci polskich. Józef Szymański w pracy „Szlakiem Braci Polskich” wspomina o działającym tu w XVI wieku zborze ariańskim. W 1869, po powstaniu styczniowym, Wiślica utraciła prawa miejskie.

- Bazylika kolegiacka Narodzenia Najświętszej Marii Panny z 1350, ufundowana przez Kazimierza Wielkiego, ponoć jako pokuta za zabójstwo kanonika Marcina Baryczki (tzw. kościół ekspiacyjny). Wnętrze zdobią gotyckie sklepienia: krzyżowo-żebrowe i ostrołukowe, oparte na trzech filarach na środku bazyliki. Jest to najstarszy i największy kościół dwunawowy w Polsce. Kościół został częściowo zniszczony w czasie I wojny światowej przez Austriaków. Odbudowany został w latach 1919-1926 według projektu Adolfa Szyszko-Bohusza. W prezbiterium widoczne są fragmenty fresków rusko-bizantyjskich z lat 1397-1400 fundacji Władysława Jagiełły. W głównym ołtarzu umieszczono figurę Matki Boskiej (tzw. Madonna Łokietkowa) z około 1300.
- Podziemia bazyliki, w których znajdują się pozostałości dwóch wcześniejszych romańskich kościołów, datowanych kolejno na XII i XIII wiek, oraz unikatowa płyta orantów, datowana na 1175 i stanowiąca wspaniały przykład sztuki romańskiej.

- Dom Długosza – wikariat z 1460. Ta budowla z cegły, ufundowana przez słynnego kronikarza Jana Długosza, służyła jako mieszkanie dla wikariuszy kolegiaty wiślickiej. We wnętrzach odkryto fragmenty polichromii z XV wieku. Obecnie mieści się w nim plebania i wiślickie muzeum.
- Kościół św. Mikołaja – pozostałości romańskiego kościoła datowanego na XI wiek, wraz z kaplicą grobową.
- Misa chrzcielna – niecka gliniano-gipsowa hipotetycznie służąca do chrztów zbiorowych
- Dzwonnica znajdująca się na lewo od wejścia, przy zachodniej fasadzie bazyliki. Budowlę wzniesiono w latach 1460-1470, została ona ufundowana przez Jana Długosza. W 1858 uległa pożarowi. Odrestaurowano ją w 1872 dodając neogotycki hełm. Budowla ma plan kwadratu i posiada cztery kondygnacje. Na częściowo zrekonstruowanym fryzie umieszczone są herby Korony i Litwy, a także szlacheckie: Dębno, Wieniawa, Grzymała, Ogończyk, Pilawa, Nałęcz, Rawicz oraz Poraj.
- Ślady murów z XII wieku na Wyspie Grodziskowej.
- Figura męki Pańskiej z drugiej połowy XVII wieku, przy placu Solnym.
- Św. Jan Nepomucen w pozie modlitewnej, przy ulicy Tysiąclecia Państwa Polskiego.
- Cmentarz żydowski – kirkut społeczności żydowskiej zamieszkującej niegdyś Wiślicę. Powstał w XVII wieku. Znajduje się przy ul. Złotej w zachodniej części miasta. Ma powierzchnię 1,3 ha i jest nieogrodzony. Został zniszczony podczas II wojny światowej. Zachowało się kilka fragmentów rozbitych nagrobków i jedna stojąca macewa (stela nagrobna).

**Wola Kopcowa** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Masłów, w dolinie Czarnej Smugi i Pajęczkowej Strugi. Wieś graniczy ze sztucznym zbiornikiem w Cedzynie. Była wsią biskupstwa krakowskiego w województwie sandomierskim w ostatniej ćwierci XVI wieku. Przez wieś przechodzi czarny szlak rowerowy z Kielc do Cedzyny.

- Drewniana kaplica pw. św. Józefa Robotnika, wzniesiona w połowie XIX w., Kaplica stoi po środku wsi, Orientowana, składa się z prostokątnej nawy z nie wyodrębnionym prezbiterium oraz z dobudowanej od północy zakrystii, a od zachodu kruchty. Nawę i prezbiterium nakrywa wspólny dach krokwiowo- belkowy, dwupołaciowy, we wschodniej części przechodzący w trójpołaciowy. Wieżyczka na sygnaturkę w planie ośmioboczna, z arkadkową latarenką pod cebulastym, blaszanym hełmem. Kaplica ma konstrukcję zrębową spoczywającą na kamiennej podmurówce. Ściany pokrywają szalunki z ułożonych poziomo wąskich desek, niemal listew.
- Dom drewniany z 1881 r., znajdujący się przy ul. Świętokrzyskiej.

**Wzdół Rządowy** – wieś w powiecie kieleckim, w gminie Bodzentyn. Położona jest na wzgórzach Płaskowyżu Suchedniowskiego, na północny wschód od Pasma Klonowskiego.

- Barokowy kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, wzniesiony w 1687r., przebudowany w 1938 r. Jest budowlą orientowaną, składającą się z trójprzęsłowej nawy i prezbiterium. Od zachodu do nawy przylega czworoboczna wieża, która od trzeciej kondygnacji przechodzi w ośmiobok. Od północy dobudowana jest do nawy kwadratowa w planie kaplica, zaś od południa nowa kruchta. Wnętrze nawy nakryte jest sklepieniem kolebkowo – krzyżowym na gurtach, z dekoracją stiukową o układzie ramowo – żebrowym. Kaplica, podobnie jak nawa, nakryta jest kolebkowo –krzyżowo; dekorację stanowią tu stiukowe żebra. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny z 1696 roku, zaś w kaplicy – XVII wieczny obraz Matki Boskiej Szkaplerznej , zwanej Madonna Wzdółską. Obraz nakryty jest sukienką i koronami z 1700 roku.



**Zbrodźce** – wieś w powiecie buskim, w gminie Busko-Zdrój. Przez wieś przechodzi zielony szlak turystyczny z Wiślicy do Grochowisk. W Zbrodźcach znajduje się Winnica Nobile Verbum. - polska winnica, jest jedną z czterech polskich winnic, które w 2009 r. uzyskały zezwolenie na produkcję i sprzedaż swojego wina. W winnicy produkowane są wina Herbowe Solaris, które powstają dzięki fermentacji niskotemperaturowej.

---

**Złota** (*dawniej Złota Wielka*) – wieś w powiecie pińczowskim, w gminie Złota, której jest siedzibą. Wieś występuje u Długosza jako Złota Major wówczas własność Złotkiego herbu Półkocz.

- Park dworski z XIX w. Obecnie brak jest już pozostałości zabudowań folwarcznych.
- Cmentarzisko wczesnośredniowieczne odkryte w czasie badań archeologicznych. Pochodzi prawdopodobnie z lat 991–1040.
- Do 1992 r. znajdował się także drewniany spichlerz z 1719 r., obecnie w Muzeum Wsi Kieleckiej w Tokarni pod Kielcami.

**Żerniki Górne** – wieś w gminie Busko-Zdrój. W 2 połowie XVI w. ośrodek działalności arian (braci polskich). Przechodzi przez nią zielony szlak turystyczny z Wiślicy do Grochowisk.

- Na terenie wsi znajduje się starożytny kurhan wzniesiony w starszym okresie brązu przez ludność kultury trzcinieckiej, przez mieszkańców nazwany Mogiłą. Jest on usytuowany na lokalnej kulminacji wzgórza znajdującego się na krawędzi lessowego płaskowyżu, który w tym miejscu opada stromo na południe, ku dolince otoczonej innymi wzniesieniami. Prowadzone tu w latach 1965–1968 badania archeologiczne przez Andrzeja Kempistego ukazały też trzy wcześniejsze fazy użytkowania tego miejsca: groby w prostokątnych jamach kultury mierzanowickiej i groby niszowe z młodszej fazy kultury ceramiki sznurowej z neolitu (4500-1700 p.n.e.) groby z pucharami doniczkowymi starszej fazy kultury ceramiki sznurowej z początków epoki metali (1700-500 p.n.e.). Jest to największe z poznanych dotąd cmentarzysko (64 groby) ludności grupy krakowsko-sandomierskiej i kultury ceramiki sznurowej.

# ODZNAKI TURYSTYCZNO – KRAJOZNAWCZE Oddziału PTTK W SKARŻYSKU-KAMIENNEJ



## REGULAMIN ODZNAKI TURYSTYCZNEJ

### „TURYSTA PIESZY WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO”

#### I. POSTANOWIENIA OGÓLNE

1. Odznaka Turystyczna „Turysta Pieszy Województwa Świętokrzyskiego” ustanowiona została na wniosek Komisji Turystyki Pieszej i Górskiej przez Oddział Miejski Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Skarżysku-Kamiennej.
2. Celem Odznaki jest popularyzacja szlaków pieszych regionu świętokrzyskiego.
3. Odznaka jest ustanowiona w trzech stopniach:
  - Brązowym
  - Srebrnym
  - Złotym

#### II. WARUNKI ZDOBYWANIA ODZNAKI

1. Odznakę można zdobywać w czasie wycieczek pieszych, wędrując na terenie województwa świętokrzyskiego w czasie wycieczek indywidualnych jak i zbiorowych.
2. Odznakę zdobywa się według kolejności stopni. Następny kolejny stopień można zdobywać bezpośrednio po spełnieniu warunków stopnia niższego.
3. Na odznakę zalicza się wycieczki piesze ( 1 km = 1 punkt) bez punktów za zwiedzenie miejscowości.
4. Nie zalicza się wycieczek odbytych tą samą trasą w czasie zdobywania tego samego stopnia odznaki.
5. Dla uzyskania odznaki należy odwiedzić odpowiednią liczbę punktów:
  - Dla stopnia brązowego - 60 punktów
  - Dla stopnia srebrnego - 120 punktów
  - Dla stopnia złotego - 200 punktów
6. Odznakę można zdobywać równocześnie z innymi odznakami zgodnie z ich regulaminami.

#### III. ZASADY POTWIERDZANIA ODZNAKI

1. Podstawą do ubiegania się o przyznanie odznaki może być Książeczka Wycieczek Pieszych OPT lub książeczka – kronika sporządzona samodzielnie przez zdobywającego odznakę.
2. W kronice powinny znaleźć się następujące dane:
  - Dane osoby ubiegającej się o odznakę (imię i nazwisko, adres zamieszkania, data urodzenia, telefon lub email)
  - Data i trasa wycieczki z podaniem ilości kilometrów
  - Potwierdzenie odbycia wycieczki (poświadczenie przez Przewodnika Turystyki Pieszej PTTK, Turystyki Górskiej, Organizatora Turystyki, przewodnika PTTK, nauczyciela lub opiekuna SKKT prowadzącego wycieczkę, pieczętą rajdową. Honorowane będą również poświadczenia urzędów, instytucji, punktów handlowych, muzeów itp.
3. Przewodnicy Turystyki Pieszej i Górskiej posiadający uprawnienia na teren województwa świętokrzyskiego zwolnieni są z uzyskiwania potwierdzeń.
4. Jako górną granicę zaliczania dziennych przejść przyjmuje się dla dzieci i młodzieży do lat 15 – 20km, dla pozostałych – 30 km.
5. Termin zdobywania poszczególnych stopni odznaki jest dowolny.

6. Weryfikację odznaki prowadzi Komisja Turystyki Pieszej i Górskiej działająca przy Oddziale Miejskim PTTK, ul. Słowackiego 25, 26-110 Skarżysko-Kam., email: ompptkskar@op.pl

#### IV. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

1. Odznaka jest odpłatna
2. Ostateczna interpretacja regulaminu należy do Komisji Turystyki Pieszej i Górskiej Zarządu Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kam.
3. Regulamin Odznaki został wprowadzony Uchwałą Zarządu Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kam. W dniu 10.11.2010 i wchodzi w życie z dniem 01 grudnia 2010 roku.

### ODZNAKA TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZA „MIŁOŚNIK PUSZCZY ŚWIĘTOKRZYSKIEJ”



1. Odznaka Turystyczno Krajoznawcza „Miłośnik Puszczy Świętokrzyskiej” zwana dalej odznaką, ustanowiona została przez Zarząd Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej dla uczczenia Roku Przyrody w PTTK.
2. Odznaka ma na celu popularyzację walorów przyrodniczych oraz turystyczno-krajoznawczych Puszczy Świętokrzyskiej.
3. Odznakę można zdobywać podczas wycieczek pieszych, kolarskich, motorowych zarówno zorganizowanych jak też indywidualnych.
4. Odznakę można zdobywać każdy turysta, który ukończył 6 rok życia i spełnił warunki zawarte w dalszej części regulaminu.
5. Odznakę przyznaje się w kolejności stopni: brązowy, srebrny i złoty. Czas zdobywania poszczególnych stopni jest nieograniczony.
6. Podstawą do zdobycia odznaki jest dzienniczek z potwierdzeniem pobytu wymaganych do zwiedzania obiektów lub samodzielnie wykonana kronika. Potwierdzenia należy dokonywać pieczętą zwiedzanego obiektu lub dowolną pieczętą zwiedzanej lub pobliskiej miejscowości, pieczętą organizatora imprezy, zdjęciem wykonanym na tle obiektu, wklejonym biletem wstępu. Potwierdzenia dokonywać mogą także przewodnicy turystyki kwalifikowanej, przewodnicy PTTK, instruktorzy krajoznawstwa, organizatorzy turystyki, opiekunowie SKKT, kierownicy wycieczek szkolnych.
7. Warunki do zdobycia poszczególnych stopni odznaki:

WARUNKI	STOPIEŃ		
	brązowy	srebrny	złoty
Świętokrzyski Park Narodowy	1	-	-
Dąb Bartek w Zagnańsku	1	-	-
Parki krajobrazowe	-	1	2
Rezerваты przyrody	-	2	4
Muzea wg wykazu	-	2	4
Miejsca pamięci narodowej	-	2	4
Miejscowości	1	2	4
Przebycie szlaków (km)	15	20	40

8. Na odznakę stopnia wyższego nie można zaliczać tras oraz obiektów zwiedzanych podczas zdobywania stopnia niższego.
9. Wykaz szlaków oraz obiektów ujęty jest w Kanonie do odznaki.
10. Wycieczki odbyte w czasie zdobywania odznaki mogą być zaliczane na inne odznaki zgodnie z regulaminami ich zdobywania.
11. Weryfikację Odznaki prowadzi Komisja Turystyki Pieszej i Górskiej Oddziału Miejskiego PTTK, ul. Słowackiego 25, 26-110 Skarżysko-Kamienna.
12. Odznaka jest odpłatna.
13. Za wybitne zasługi w popularyzacji turystyki i krajoznawstwa Zarząd Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej może przyznać odznakę w stopniu złotym honorowo.
14. Prawo interpretacji niniejszego regulaminu należy do Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej.
15. Odznaka wchodzi w życie z dniem 18.04.2008r.

## **KANON KRAJOZNAWCZY**

### **I. Świętokrzyski Park Narodowy**

(Muzeum Parku na Świętym Krzyżu, gołoborze na Świętym Krzyżu, Łysica)

### **II. PARKI KRAJOBRAZOWE**

(Jeleniowski, Sieradowicki, Suchedniowsko-Oblęgorski)

### **III. REZERWATY PRZYRODY**

(Barania Góra, Barcza, Ciechostowice, Dalejów, Gagaty Sołtysowskie, Gołoborze Małe, Góra Jeleniowska, Góra Sieradowska, Górna Krasna, Kamień Michniowski, Krzemionki, Perzowa Góra, Rosochacz, Skalki Piekło pod Nieklaniem, Skały pod Adamowem, Skały w Krynkach, Szczytniak, Świnia Góra, Wąwóz Chmielowiec, Wykus).

### **IV. MUZEA**

- Bodzentyn – Zabytkowa Zakroda Czernikiewiczów
- Janowice – Muzeum „Ponurego” Jana Piwnika
- Kakonin – Izba Etnograficzna w zabytkowej zagrodzie
- Końskie – Izba Pamięci i Tradycji Ziemi Koneckiej (PTTK)
- Krzemionki Opatowskie – Muzeum i Rezerwat Archeologiczno-Przyrodniczy
- Michniów – Muzeum Martyrologii Wsi Polskiej
- Oblęgorek – Muzeum Henryka Sienkiewicza
- Oblęgorek – Muzeum Kowalstwa Artystycznego „Stara Kuźnia”
- Ostrowiec Świętokrzyski – Muzeum Historyczno-Archeologiczne
- Sielpia Wielka – Muzeum Zagłębia Staropolskiego
- Skarżysko-Kamienna – Muzeum im. Orła Białego
- Słupia Nowa – Muzeum Starożytnego Hutnictwa im. M.Radwana
- Starachowice – Muzeum Regionalne PTTK
- Starachowice – Muzeum Przyrody i Techniki
- Stara Kuźnica – Kuźnia Mechaniczna
- Święta Katarzyna – Muzeum Mineralów i Skamieniałości
- Święty Krzyż – Muzeum Misyjne Misjonarzy Oblatów
- Wąchock – Muzeum Ojców Cystersów

### **V. MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ**

(pomniki i tablice pamiątkowe w miejscu bitew, martyrologii narodu polskiego, cmentarze wojenne na terenie objętym odznaką)

### **VI. MIEJSCOWOŚCI**

(Bodzentyn, Kałków-Godów, Końskie, Oblęgorek, Ostrowiec Świętokrzyski, Samsonów, Skarżysko-Kamienna, Starachowice, Suchedniów, Wąchock)

### **VII. SZLAKI PIESZE**

#### **Szlak czerwony im. Edmunda Massalskiego**

Gołoszyce – G. Szczytniak – G. Jeleniowska – Paprocice – Trzcianka - Święty Krzyż – Kakonin – Kapliczka Św. Mikołaja – Łysica – Święta Katarzyna – G. Wymysłona – G. Radoszowa – Przełom Lubrzanki – G. Klonówka – Masłów – Dąbrowa – G. Sosnowica – Tumlin PKP – G. Grodowa – G. Kamień – Miedziana Góra – G. Ciosowa – G. Barania – G. Siniewska – Góra Perzowa – Kuźniaki – łączna długość 105 km

#### **Szlak czerwony**

Skarżysko-Kamienna – Marcinów – Wąchock – Starachowice – Kałków Godów – łączna długość 60 km.

### Szlak niebieski im. Stanisława Malanowicza

Kuźniaki – G. Dobrzeszowska – Gruszka – Józwiów – Mościska Małe – Sielpia Wielka – Piekło – Niebo – Końskie – Stara Kuźnica – Piasek – Furmanów – Rezerwat Skalki Piekło pod Nieklaniem – Borki – Rędocin – Rez. Ciechostowice – Majdów – Cm. partyzancki pod Skarbową Górą – Pogorzałe – łączna długość – 81 km

### Szlak niebieski im. Stanisława Jeżewskiego

Pętkowice – Bałtów Młyn – Rez. Archeologiczny Krzemionki Opatowskie – Sudół – Dębowa Wola – Kunów PKP – Nietulisko – Doły Biskupie – Kałków Wióry – Kałków Godów – Pokrzywnica – Włochy – Grzegorzewice – Nowa Stupia – Święty Krzyż – łączna długość – 80 km

### Szlak niebieski im. Edwarda Wołoszyna

Wąchock PKP – Polana Langiewicza – Wykus – Sieradowice – Bodzentyn – G. Miejska – Święta Katarzyna – Krajno Zagórze – Ciekoty – Przełom Lubrzanki – Mąchocice – Cedzyna – łączna długość 45,5 km

### Szlak zielony

Bliżyn PKP – Piekło Dalejowskie – Brama Piekielna – Rez. Dalejów – Rez. Świnia Góra – Ieśn. Świnia góra – Bartków – Zagnańsk PKP – łączna długość – 26 km

### Szlak zielony

Skarżysko-Zach. PKP – Rejów – Suchedniów Płn PKP – Mostki – Kaczka – Wykus – łączna długość 20km.

### Szlak żółty

Skarżysko-Kam. PKP – Pogorzałe – cmentarz partyzancki pod Skarbową Górą – Brzask – Bór – G. Baranowska – Rejów – Skarżysko-Zach. PKP – łączna długość – 30 km.

## REGULAMIN ODZNAKI KRAJOZNAWCZEJ „ŚWIĘTOKRZYSKI SZLAK ARCHITEKTURY DREWNIANEJ”



### I. POSTANOWIENIA OGÓLNE

4. Odznaka Krajoznawcza „Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej” ustanowiona została przez Oddział Miejski Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Skarżysku-Kamiennej.
5. Celem Odznaki jest popularyzacja Świętokrzyskiego Szlaku Architektury Drewnianej oraz regionu świętokrzyskiego.
6. Odznaka jest ustanowiona w trzech stopniach:
  - Brązowym
  - Srebrnym
  - Złotym

### II. WARUNKI ZDOBYWANIA ODZNAKI

7. Odznakę można zdobywać po ukończeniu 7 lat.
8. Odznakę można zdobywać w czasie wycieczek pieszych, kolarskich, motorowych, indywidualnych jak i zbiorowych.
9. Odznakę zdobywa się według kolejności stopni. Następny kolejny stopień można zdobywać bezpośrednio po spełnieniu warunków stopnia niższego.
10. Zwiedzony obiekt może być zaliczony tylko raz niezależnie od stopnia odznaki.
11. Dla uzyskania odznaki należy odwiedzić odpowiednią liczbę obiektów:
  - Dla stopnia brązowego - 5 obiektów
  - Dla stopnia srebrnego - 12 obiektów
  - Dla stopnia złotego - 20 obiektów

12. Wykaz obiektów umieszczono w załączniku do regulaminu.
13. Odznakę można zdobywać równocześnie z innymi odznakami.

### III. ZASADY POTWIERDZANIA ODZNAKI

7. Podstawą do ubiegania się o przyznanie odznaki jest książeczka – kronika sporządzona samodzielnie przez zdobywającego odznakę.
8. W kronice powinny znaleźć się następujące dane:
  - Dane osoby ubiegającej się o odznakę (imię i nazwisko, adres zamieszkania, data urodzenia, telefon lub email)
  - Nazwa zwiedzanego obiektu (informacja o obiekcie)
  - Potwierdzenie zwiedzania (pieczętka ze zwiedzanego obiektu, miejscowości w której obiekt się znajduje, potwierdzenie przewodnika, instruktora krajoznawstwa, przewodnika turystyki kwalifikowanej lub zdjęcie zdobywającego odznakę na tle obiektu)
9. Termin zdobywania poszczególnych stopni odznaki jest dowolny.
10. Weryfikację odznaki prowadzi Oddział Miejski PTTK, ul. Słowackiego 25, 26-110 Skarżysko-Kam., email: ompptkskar@op.pl

### IV. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

4. Odznaka jest odpłatna
5. Ostateczna interpretacja regulaminu należy do Zarządu Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kam.
6. Regulamin Odznaki został wprowadzony Uchwałą Zarządu Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kam. W dniu 10.11.2010 i wchodzi w życie z dniem 01 stycznia 2011 roku.

## WYKAZ OBIEKTÓW ARCHITEKTURY DREWNIANEJ W WOJEWÓDZTWIE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Lp.	Miejscowość	Powiat	Nazwa obiektu
1.	BEBELNO	włoszczowski	Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP
2.	BESZOWA	staszowski	Dzwonnica przy kościele p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła
3.	BODZECHÓW	ostrowiecki	Kościół parafialny p.w. św. Zofii i św. Stanisława Kostki
4.	BODZENTYN	kielecki	Zagroda Czernikiewiczów
5.	BLIŻYN	skarżyski	Kaplica św. Zofii
6.	BUSKO-ZDRÓJ	buski	Kościół cmentarny p.w. św. Leonarda
7.	CHOMENTÓW	jędrzejowski	Kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny
8.	CHOTELEK	buski	Kościół filialny p.w. św. Stanisława biskupa
9.	CHROBERZ	pińczowski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. Wniebowzięcia NMP
10.	CUDZYNOWICE	kazimierski	Kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych
11.	GIERCZYCE	opatowski	Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja biskupa
12.	GLINIANY	opatowski	Kościół parafialny p.w. św. Wojciecha
13.	GORZKÓW	kazimierski	Kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty
14.	GÓRA WITOSŁAWSKA	ostrowiecki	Kaplica p.w. Zesłania Ducha Św.
15.	KAKONIN	kielecki	Chałupa
16.	KIELCE	kielecki	Kościół parafialny p.w. Niepokalanego Serca NMP

17.	KIELCE	kielecki	Dworek Laszczyków
18.	KIELCE– BIAŁOGON	kielecki	Kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego
19.	KIELCE-DĄBROWA	kielecki	Kaplica NMP Matki Kościoła
20.	KIELCE-DYMINY	kielecki	Kaplica p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej
21.	KIELCE-ZAGÓRZE	kielecki	Kaplica p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej
22.	KLECZANÓW	sandomierski	Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny i św. Stanisława
23.	KOSSÓW	włoszczowski	Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej
24.	KRYNKI	starachowicki	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. Wniebowzięcia NMP
25.	KRZCIECICE	jędrzejowski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Prokopa
26.	KURZELÓW	włoszczowski	Kaplica cmentarna p.w. św. Anny
27.	LIPA	konecki	Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca
28.	MAŁOGOSZCZ	jędrzejowski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. Wniebowzięcia NMP
29.	MIERONICE	jędrzejowski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Jakuba apostoła
30.	MIERZWIN	jędrzejowski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. śś. Piotra i Pawła
31.	MNICHÓW	jędrzejowski	Kościół parafialny p.w. św. Szczepana diakona
32.	MÓJCZA	kielecki	Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej
33.	MROCZKÓW	skarżyski	Kaplica p.w. św. Rocha
34.	NIDA	kielecki	Kaplica p.w. Nawiedzenia NMP
35.	NIEKRASÓW	staszowski	Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP
36.	OBIECHÓW	jędrzejowski	Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP
37.	ODROWĄŻ	konecki	Kościół filialny św. Rozalii
38.	OSTROWIEC ŚWIĘTOKRZYSKI	ostrowiecki	Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego
39.	OŻARÓW	opatowski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Stanisława
40.	PARSZÓW	skarżyski	Kościół parafialny p.w. Zesłania Ducha Św.
41.	PROBOŁOWICE	pińczowski	Kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła
42.	RACHWAŁOWICE	proszowicki	Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP
43.	RADKOWICE	starachowicki	Kościół parafialny p.w. M.B. Częstochowskiej
44.	RAKOSZYN	jędrzejowski	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława biskupa
45.	REMBIESZYCE	jędrzejowski	Kościół parafialny p.w. śś. Piotra i Pawła

46.	RUDA KOŚCIELNA	ostrowiecki	Kościół parafialny p.w. Zaślubin NMP
47.	SARNÓWEK	ostrowiecki	Kościół parafialny p.w. św. Antoniego Padewskiego
48.	SKARŻYSKO-BZIN	skarżyski	Kościół nieczynny, dawniej p.w. św. Józefa
49.	STODOŁY	opatowski	Kościół parafialny p.w. św. Teresy
50.	STRADÓW	kazimierski	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja
51.	STRZEGOM	staszowski	Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Bolesnej i św. Andrzeja
52.	ŚWINIARY	buski	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława biskupa
53.	TARZEK	starachowicki	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Idziego opata
54.	TOKARNIA	kielecki	Park Etnograficzny Muzeum Wsi Kieleckiej
55.	TOPOLA	kazimierski	Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP
56.	TRÓJCA	sandomierski	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. Św. Trójcy
57.	TRZCINIEC	jędrzejowski	Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego
58.	WOLA KOPCOWA	kielecki	Kaplica p.w. św. Józefa Robotnika
59.	ZBORÓWEK	buski	Kościół parafialny p.w. p.w. św. Idziego

### ODZNAKA TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZA „WĘDROWIEC SKARŻYSKI”



1. Regionalna Odznaka Turystyczno Krajoznawcza „Wędrowiec Skarżyski” zwana dalej odznaką, ustanowiona została przez Zarząd Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej dla uczczenia 50-lecia działalności PTTK oraz 80-lecia nadania praw miejskich miastu.
2. Odznaka ma na celu propagowanie i popularyzację miasta Skarżyska-Kamiennej i okolic, jego tradycji historycznych, walorów krajoznawczych i turystycznych.
3. Odznaka posiada trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty.
4. Odznakę można zdobywać każdy turysta, który ukończył 8 rok życia i spełnił warunki zawarte w dalszej części regulaminu.
5. Odznakę przyznaje się w kolejności stopni: brązowy, srebrny i złoty. Czas zdobywania poszczególnych stopni jest nieograniczony.
6. Podstawą do zdobycia odznaki jest dzienniczek z potwierdzeniem pobytu wymaganych do zwiedzania obiektów lub samodzielnie wykonana kronika. Potwierdzenia należy dokonywać pieczętką zwiedzanego obiektu lub dowolną pieczętką zwiedzanej lub pobliskiej miejscowości, pieczętką organizatora imprezy, zdjęciem wykonanym na tle obiektu, wklejonym biletem wstępu. Potwierdzenia dokonywać mogą także



- przodownicy turystyki kwalifikowanej, przewodnicy PTTK, instruktorzy krajoznawstwa, organizatorzy turystyki, opiekunowie SKKT, kierownicy wycieczek szkolnych.
7. Wycieczki odbyte w czasie zdobywania odznaki mogą być zaliczane na odznaki turystyki kwalifikowanej zgodnie z regulaminami ich zdobywania.
  8. Weryfikację Odznaki prowadzi Oddział Miejski PTTK w Skarżysku-Kamiennej, ul. Słowackiego 25, 26-110 Skarżysko-Kamienna, email: ompptkskar@op.pl
  9. Odznaka jest odpłatna.
  10. Za wybitne zasługi w popularyzacji turystyki i krajoznawstwa Zarząd Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej może przyznać odznakę w stopniu złotym honorowo.
  11. Prawo interpretacji niniejszego regulaminu należy do Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej.
  12. Warunki zdobywania poszczególnych stopni odznaki:

**Dla zdobycia stopnia brązowego wymagane jest zwiedzenie:**

- Skarżysko-Kamienna – Muzeum Orła Białego
  - Skarżysko-Kamienna – Sanktuarium MB Ostrobramskiej
  - Michniów – rezerwat przyrody „Kamień Michniowski”
  - Michniów – Muzeum Martyrologii Wsi Polskiej
- Przejście szlaku turystycznego koloru złotego: Skarżysko-Kam. PKP – cmentarz Partyzancki pod Skarbową Górą – Brzask – Bór – Rejów – Skarżysko-Kam. PTTK – 30 km.

**Dla zdobycia stopnia srebrnego wymagane jest zwiedzenie:**

- Wąchock – klasztor cystersów, muzeum
- Rezerwat przyrody „Skalki Piekło pod Niekłaniem”
- Rejów – ruiny wielkiego pieca, zalew, pomnik powstańców
- Bodzentyn – ruiny zamku, zabudowa miasteczka, Zagroda Świętokrzyska

Przejście szlaków turystycznych:

- koloru czerwonego: Wąchock – Marcinków – Skarżysko-Kamienna – 18 km
- koloru zielonego: Skarżysko-Kam. PTTK – Mostki – Kaczka – Wykus – 20 km

**Dla zdobycia stopnia złotego wymagane jest zwiedzenie:**

- Szydłowiec – zamek – Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych
- Starachowice – Muzeum Regionalne PTTK
- Święty Krzyż – Muzeum Świętokrzyskiego Parku Narodowego
- Święty Krzyż – Klasztor – Muzeum
- Tarczek – kościół romański
- Starachowice – pozostałości wielkiego pieca – Muzeum
- Bliżyn – kościół drewniany, pozostałości wielkiego pieca
- Samsonów – ruiny huty

Przejście szlaków turystycznych:

- koloru niebieskiego – Berezów PKP – Michniów – Kamień Michniowski – Suchedniów PKP – 15 km
- koloru zielonego – Zagnańsk PKP – Bartków – Świnia Góra – Dalejów – Bliżyn – 26 km

**REGULAMIN**  
**ODZNAKI KRAJOZNAWCZEJ PTTK**  
**„SZLAKAMI STEFANA ŻEROMSKIEGO – CIEBIE JEDNĄ KOCHAM”**



#### **I. POSTANOWIENIA OGÓLNE**

1. Odznaka Krajoznawcza PTTK „Szlakami Stefana Żeromskiego – Ciebie Jedną Kocham” ustanowiona została przez Oddział Miejski Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Skarżysku-Kamiennej.
2. Celem Odznaki jest popularyzacja Świętokrzyskiego Szlaku Literackiego i związanej z regionem świętokrzyskim postaci Stefana Żeromskiego.
3. Odznaka posiada trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty.

#### **II. WARUNKI ZDOBYWANIA ODZNAKI**

1. Odznakę można zdobywać po ukończeniu 7 lat.
2. Odznakę można zdobywać w czasie wycieczek pieszych, kolarskich, motorowych, indywidualnych jak i zbiorowych.
3. Dla zdobycia odznaki w stopniu brązowym wymagane jest:
  - zwiedzenie 1 obiektu lub odbycie wycieczki wg grupy I
  - zwiedzenie trzech miejscowości związanych z postacią Stefana Żeromskiego na terenie województwa świętokrzyskiego według wykazu grupa II
4. Dla zdobycia odznaki w stopniu srebrnym wymagane jest:
  - zwiedzenie 1 obiektu lub odbycie wycieczki wg grupy I
  - zwiedzenie pięciu miejscowości związanych z postacią Stefana Żeromskiego na terenie województwa świętokrzyskiego według wykazu grupa II
5. Dla zdobycia odznaki w stopniu złotym wymagane jest:
  - zwiedzenie 2 obiektów lub odbycie wycieczki wg grupy I
  - zwiedzenie dziesięciu miejscowości związanych z postacią Stefana Żeromskiego na terenie województwa świętokrzyskiego według wykazu grupa II
6. Odznakę można zdobywać równocześnie z innymi odznakami.

#### **III. ZASADY POTWIERDZANIA ODZNAKI**

Podstawą do zdobycia odznaki jest dzienniczek z potwierdzeniem pobytu wymaganych do zwiedzania obiektów lub samodzielnie wykonana kronika. Potwierdzenia należy dokonywać pieczętką zwiedzanego obiektu lub dowolną pieczętką zwiedzanej lub pobliskiej miejscowości, pieczętką organizatora imprezy, zdjęciem wykonanym na tle obiektu, wklejonym biletem wstępu. Potwierdzenia dokonywać mogą także przewodnicy turystyki kwalifikowanej, przewodnicy PTTK, instruktorzy krajoznawstwa, organizatorzy turystyki, opiekunowie SKKT, kierownicy wycieczek szkolnych.

#### **IV. POSTANOWIENIA KOŃCOWE**

1. Ostateczna interpretacja regulaminu należy do Oddziału Miejskiego PTTK w Skarżysku-Kamiennej.
2. Regulamin odznaki został zatwierdzony Uchwałą OM PTTK w Skarżysku-Kam. Nr 4/2013 z dnia 04.12.2013 i wchodzi w życie z dniem podjęcia.

## WYKAZ MIEJSCOWOŚCI:

### GRUPA I

1. Odbycie wycieczki na terenie Puszczy Jodłowej (teren Świętokrzyskiego Parku Narodowego) na trasie Święty Krzyż – Huta Szklana – Łysica – Święta Katarzyna.
2. Przejście Literackiego Szlaku Spacerowego wokół Góry Radostowej – kolor żółty
3. Zwiedzenie Centrum Edukacyjnego Szklany Dom w Ciekotach
4. Zwiedzenie Kielc oraz Muzeum Lat Szkolnych Stefana Żeromskiego.

### GRUPA II - MIEJSCOWOŚCI

**KUROZWĘKI** Stefan Żeromski gościł w Kurozwękach niedługo po śmierci Ojca Wincentego 3 stycznia 1884 r. Zatrzymał się u Józefa Saskiego, syna Józefaty z Żeromskich – siostry ojca pisarza, który był rządcą majątku Kurozwęki należącym do Macieja Popiela.

**KURZELÓW** W Kurzelowie znajduje się grób Agnieszki Katerli z Jackowskich, babki Stefana Żeromskiego.

**LESZCZYNY** Na miejscowym cmentarzu pochowano rodziców St. Żeromskiego – Wincentego i Józefę z Katerlów. Nie udało się jednak ustalić dokładnego miejsca pochówku. W kruchcie kościoła tablica poświęcona rodzicom St. Żeromskiego: „Rodzicom wielkiego pisarza/których prochy w ojczystej ziemi świętokrzyskiej/na cmentarzu leszczyńskim spoczęły /ś.p. Franciszka Józefa z Katerlów Wincentowa Sariusz-Żeromska/córka Józefa i Agnieszki z Jackowskich /ur. W Boczkowicach dnia 29 stycznia 1833r./zmarła w Ciekotach dnia 15 sierpnia 1879r./oraz ś.p. Wincenty Sariusz-Żeromski/ syn Józefa i Klary z Kłodnickich/ uczestnik powstania 1863 r./ur. w Lasochowie dnia 29 marca 1819 r./zmarł w Ciekotach dnia 23 września 1883 r./ Cieniom ich pokój wieczny/zasłudze narodowej cześć potomnych”.

**CHOBZRANY** W Chobrzeanach mieszkała chrześna St. Żeromskiego Tekla z Katerlów Trepkowa, siostra matki. Mieszkała ona wraz z mężem Adolfem Nekanda-Trepką. Żeromski wielokrotnie przyjeżdżał tu w czasach studenckich. Uwiecznił wieś w „Popiołach” jako „tarniny”. Na cmentarzu w Chobrzeanach spoczywa Maria Katerla siostra dziadka. Naprzeciw cmentarza znajduje się Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Żeromskiego. Budowa gmachu szkoły rozpoczęła się za życia pisarza w 1923 r. Uradowany tym faktem, pisał wówczas do swego przyjaciela, regionalisty Aleksandra Patkowskiego: „Sandomierskie – wyżyna między Koprzywnicą, Chobrzeanami, Klimontowem – to dla mnie ogród szczęścia, gdyż tu przeżyłem najmiłsze lata młodości”.

**ŚWIĘTA KATARZYNA** Przy szlaku turystycznym na Łysicę znajduje się murowana kapliczka z XVIII wieku. Wewnątrz kapliczki widnieje wydrapany w tynku podpis Stefana Żeromskiego z 1882 roku. Obok kapliczki mogiła powstańca z 1863 roku, którego śmierć opisał Żeromski w „Syzyfowych pracach”. Pomnik Stefana Żeromskiego.

**STRAWCZYN** Majątek w Strawczyźnie dzierżawiony przez rodziców pisarza. Tutaj w dniu 14.V.1864 roku urodził się Stefan Żeromski. Zabudowania dworskie nie zachowały się do dziś. W kościele znajduje się księga metrykalna z wpisem dokumentującym narodziny pisarza. Data urodzenia podana jest jako 1 listopada 1864 r. gdyż ojciec chciał odwlec jego powołanie do wojska. Po wybuchu powstania styczniowego ojciec pisarza Wincenty Żeromski nie uczestniczył bezpośrednio w powstaniu. Za pomoc powstańcom został zadenucjonowany przez okolicznych chłopów. Dzięki łapówce uniknął więzienia, ukrywał się i wobec braku możliwości dalszego gospodarowania na strawczyńskim folwarku zrezygnował z dzierżawy. Tablica pamiątkowa w miejscu, w którym znajdował się dwór.

**RUDA ZAJĄCZKOWSKA** W dworze w Rudzie Zajączkowskiej w folwarku dzierżawionym w latach 1854-85 przez Saskich – Jana i Józefę z Żeromskich (ciotkę Stefana Żeromskiego) ukrywał się ojciec pisarza po zwolnieniu z aresztowania w 1864 roku. Często przebywał tu młody Stefan Żeromski. Opowieści ciotki stały się kanwą powieści „Wierna Rzeka”. Sam dwór w powieści występuje jako Niezdoły.

**PSARY** We wsi w 2-letniej szkole elementarnej pobierał nauki młody Stefan Żeromski. Opisał to w „Syzyfowych pracach” jako Owczary – Szkolne doświadczenia Marcina Borowicza.

**ZAJĄCZKÓW** Wieś Zajączków dzierżawił w XIX wieku Wincenty Żeromski (ojciec pisarza) przed przeniesieniem do Strawczyna.

**WOLA KOPCOWA** Majątek dzierżawiony przez Wincentego Żeromskiego (ojca pisarza).

**CEDZYNA** Stefan Żeromski wielokrotnie przejeżdżał przez Cedzynę, gdyż tędy prowadziła droga do jego rodzinnych Ciekot i Górna. W noweli „Doktor Piotr” występuje Dominik Cedzyna.

**GÓRNO** W Górnie mieszkał chrześny Ignacy Schmidt. W miejscu dawnego dworu pamiątkowa tablica poświęcona Stefanowi Żeromskiemu.

**CIEKOTY** Stefan Żeromski uważał Ciekoty za swe rodzinne gniazdo. Spędził tu dzieciństwo. Stanowiły one własność Żeromskich. Folwark Ciekoty obejmował 100 ha gruntów. Ciekoty opuścił wraz ze śmiercią Ojca 23.09.1883 roku gdyż wygasło prawo do dzierżawy.

**GÓRA RADOSTOWA** Nazywana przez pisarza „Górą Domową”.

**BODZENTYN** Stefan Żeromski często był w Bodzentyń na jarmarkach. Opisuje miejscowość w Dziennikach 23.04.1883.

**SIERADOWICE** Stefan Żeromski w 1885 roku przebywał tu na wakacjach u zamożnej rodziny Państwa Zalewskich, w zamian za gościnę wykonywał obowiązki guwernanta. Kamienna tablica ufundowana w 1981 roku z wrytym fragmentem Dzienników „Dziś wybraliśmy się …”.

**BUKOWA GÓRA** Opisywana w „Echach leśnych” historia kapitana Waltera – dowódcy oddziału partyzanckiego w okolicach Klonowa. Kaplica zwana „Pod Obrozikiem”.

**WYSTĘPA** Pomnik kpt. Rymwida – pptk. Jana Rozłuckiego opisywanego w „Echach leśnych”.

**BIAŁOGON** Stefan Żeromski wielokrotnie odwiedzał w Białogonie swojego szkolnego kolegę Ottona Pławińskiego.

**PRZEŁOM LUBRZANKI** Stefan Żeromski wielokrotnie przejeżdżał tędy w drodze do rodzinnego domu w Ciekotach. Obraz gór Radostowej, Dąbrówki i „Wielkiego Kamienia opisał w Dziennikach z 21.VII.1883 i Listach z 1892 do narzeczonej Oktawii Rodkiewiczowej.

**WILKÓW** Dolina Wilkowska nazywana przez pisarza jako „krajobraz sercu tak bliski” i jako „najściślejsza ojczyzna”. Opisuje je w Dziennikach 15.IV.1887 oraz w Popiołach. Stefan Żeromski często odwiedzał pana Karpińskiego, który mieszkał we dworze w Wilkowie.

**ŚWIĘTOKRZYSKI PARK NARODOWY** Świętokrzyski Park Narodowy im. Stefana Żeromskiego powstał w 1950 roku. Stefan Żeromski w 1924 roku pisząc „Puszczę Jodłową” przyczynił się do dzieła ochrony puszczy podjętym przez utworzony w 1925 roku Komitet Ochrony Puszczy Jodłowej. Obelisk przy drodze ze Świętej Katarzyny do Kielc z 1930 r. z wykutymi ostatnimi słowami poematu.

**KIELCE** W Kielcach Stefan Żeromski przebywał w latach 1874-86 jako uczeń Męskiego Gimnazjum Rządowego oraz sporadycznie w latach późniejszych. Kielce nazywał Klerykowem i Łzawcem.

- **DWORZEC KOLEJOWY** – poeta był świadkiem budowy linii kolejowej Kolei Iwagrodzko-Dąbrowskiej łączącej Dęblin z Dąbrową Górniczą. Wielokrotnie odbywał podróże z Kielc do Warszawy.
- **KARCZÓWKA** – wielokrotnie odwiedzał Karczówkę skąd obserwował stoki „Gór domowych” otaczających Ciekoty.
- **STARY CMENTARZ** przy ulicy ks. P. Ściegiennego – na cmentarzu pochowano wiele osób znanych pisarzowi oraz osoby z najbliższej rodziny: Matylda z Żeromskich Saska – ciotka, Wiktor Saski, Walerian i Bronisław Saski – synowie Waleriana i Ludwika z Żeromskich Saskich, Marii z Saskich Albrechtowej – córki Wiktora i Matyldy z Żeromskich Saskich.
- **ULICA ks. P. Ściegiennego** – Pomnik Stefana Żeromskiego na terenie Liceum im. St. Żeromskiego. Pomnik dzieła Stefana Dulskiego odsłonięty 17.11.1985 r. przez córkę pisarza Monikę Żeromską.
- **KOŚCÍÓŁ p.w. ŚWIĘTEJ TRÓJCY** – w okresie szkolnym Stefan Żeromski wielokrotnie odwiedzał kościół. Opisał go w „Szyfowych pracach”, „Nawróceniu Judasza” i Dziennikach 17.VI.1883
- **MUZEUUM LAT SZKOLNYCH STEFANA ŻEROMSKIEGO** – muzeum mieści się w gmachu mieszczącym Męskie Gimnazjum Rządowe, którego w latach 1874-86 uczniem był St. Żeromski. Ekspozycja obrazuje postać pisarza, przybliża atmosferę okresu jego nauki.
- **SKWER STEFANA ŻEROMSKIEGO** – położony pomiędzy ulicami Wesołą i Jana Pawła II.
- **BAZYLIKA KATEDRALNA pw. NMP – St. Żeromski** wielokrotnie był w kościele. W katedrze znajduje się witraż przedstawiający Św. Brata Alberta ( Adam Chmielowski). Pisarz znał Brata Alberta i umieścił go w powieści „Nawracanie Judasza”.
- **ŹRÓDŁO BIRUTY** – w ogrodzie miejskich St. Żeromski wielokrotnie spotykał swą nieodwzajemnioną miłość Helenę Skierską, którą przeniósł do Szyfowych Prac jako boginię litewską Birutę (Pannę Strogowską).
- **PARK MIEJSKI – POMNIK St. ŻEROMSKIEGO** – Pomnik dłuta S. Sikory odsłonięty 24 maja 1953 roku.
- **TEATR im. STEFANA ŻEROMSKIEGO** – ul. Sienkiewicza 32. Stefan Żeromski wielokrotnie był w Kielcach w teatrze.
- **KIELCE ulica Długa 5** Tablica poświęcona St. Żeromskiemu na ścianie budynku, w którym uczestniczył on w spotkaniach kółka demokratów.

- RYNEK – W Oddziale Muzeum Narodowego (Rynek 4) w 1950 roku otwarto dużą wystawę w 25-lecie śmierci pisarza. Kamienica aptekarza Bronisława Saskiego (Rynek 16) brata ciotecznego syna Ludwiki, siostry Wincentego Żeromskiego.
- „WYGWIZDÓW” - Zaplecze północna pierzeja Rynku nazwane tak przez pisarza w „Dziennikach” - (rejon ulic Orła, Kozia, Siłnicza i Cicha).
- KOŚCIÓŁ pw. Św. Wojciecha – Stefan Żeromski często bywał w kościele gdy mieszkał w pobliżu rynku.
- NOWY BAZAR – Dzielnica wokół dzisiejszego Placu Wolności powstała po 1867r. jako tzw. Nowe Miasto obejmujące plac bazarowy, cerkiew p.w. Wniebowzięcia Pańskiego i koszary wojskowe. Nazwa Nowy Bazar utrwaliła się w czasach St. Żeromskiego. Przy Nowym Bazarze wynajmowała duże mieszkanie macocha St. Żeromskiego, Antonina Zeithem. U niej w latach 1885-86 mieszkał na stacji przyszły pisarz – okolicznościowa tablica.













# PATRONAT HONOROWY

Marszałek  
Województwa Świętokrzyskiego  
Adam Jarubas



Starosta Powiatu  
Skarżyskiego  
Jerzy Żmijewski



Prezydenta Miasta  
Skarżyska-Kamiennej  
Konrad Krönig



# PATRONAT MEDIALNY



# WSPIERAJĄ NAS



Powiat Buski



Powiat Kielecki



Powiat Pińczowski



Powiat Skarżyski



Powiat Staszowski



Gmina  
Bieliny



Miasto i Gmina  
Bodzentyn



Miasto i Gmina  
Busko-Zdrój



Miasto i Gmina  
Daleszyce



Gmina  
Kije



Miasto i Gmina  
Kielce



Gmina  
Masłów



Miasto i Gmina  
Morawica



Miasto i Gmina  
Pińczów



Gmina  
Rytwiany



Gmina  
Sitkówka-Nowiny



Miasto i Gmina  
Skarżysko-Kamienna



Miasto i Gmina  
Staszów



Miasto i Gmina  
Stopnica



Miasto i Gmina  
Suchedniów



Miasto i Gmina  
Wiślica



Zarząd Główny PTTK  
w Warszawie



SKARŻYSKO-KAMIENNA  
miasto na szlaku